

Språk i småbyen: varietet og variasjon

Av Jan Kristian Hognestad

For det første søker dette arbeidet å dokumentere den betydelige graden av variasjon som kan forekomme i tradisjonelle bymål, også variasjon som ikke uten videre kan settes i direkte sammenheng med sosial lagdeling. Dette utfordrer i noen grad implisitte forestillinger om homogenitet som har kunnet leses ut av bymålsbeskrivelser i faglitteraturen. Helt konkret ligger utgangspunktet i folkelige forestillinger om at det fantes to dialekter i småbyen Egersund, og disse forestillingene undersøkes med perspektivering fra folkelingvistikk som fagdisiplin. For det andre knyttes den lokale dialektvariasjonen opp mot eksistensen av byens gamle hjørnesteinsbedrift: fajansefabrikken. Dermed blir dette arbeidet også et kapittel i historien om hvordan omfattende industriutbygging på 1800- og 1900-tallet virket inn på språkutviklingen, men med andre konsekvenser i Egersund enn de som ellers er beskrevet på industristeder i Norge. Slik sett tar arbeidet også sikte på å gi et bidrag til diskusjonen av aktuelle problemstillinger i nyere norsk sosiolingvistikk.

1 Innledning

Nyere bymålsstudier i den sosiolingvistiske tradisjonen (Opsahl 2009, Hårstad 2010, Stjernholm 2012) har hatt fokus på variasjon så vel på gruppe- som på individnivå. Dette er studier av språket i store byer som Oslo og Trondheim, og i slike språkmiljøer har gjerne både forhold knyttet til tradisjonell sosial lagdeling, med lang historie bak seg, og etnografiske forhold knyttet til innvandring i seinere tiår, kunnet borge for at slike variasjonsstudier ville gi interessante resultater.

I den eldre norske dialektologiske tradisjonen finner vi imidlertid en annen tendens. Når bymålsgranskere har sett bort fra det man gjerne har analysert ut som ulike typer sosiolekter knyttet til høyere sosiale lag, har de gjerne ansett bymålene i seg selv som relativt homogene størrelser. Berntsen & Larsen (1925) er et klassisk eksempel, og en rekke andre

arbeider føyer seg inn i samme tradisjon. Fra samme landsdel som skal fokuseres i dette arbeidet, kan for eksempel Larsen (1970) om Flekkefjord bymål nevnes. Kanskje ikke minst når det gjelder mindre byer, kan det altså virke som implisitte oppfatninger om språklig homogenitet i folkemålet har vært rådende. Et relevant spørsmål kan være om variasjon i norske småbymål kan være en tradisjonelt underkommunisert størrelse, slik tilfellet også har vært i bygdemål, gitt forskningstradisjonen som vektla den ene stabile informanten.

I dette arbeidet skal ferden gå til en annen by på Sør-Vestlandet, nemlig Egersund, og det av en bestemt grunn: Her har det nemlig eksistert forestillinger om at det fantes mer enn én folkelig dialekt i byen. Mens språkvitere kan ha forestilt seg at folkemålet i byer som Egersund var relativt enhetlig, har egersunderne selv altså vært av en annen oppfatning.

Tradisjonelt har urban språkvariasjon som nevnt ofte vært knyttet til sosial klasse, og i sin mest reindyrkede form har ulike sosialgrupper simpelthen snakket ulike varieteter. Slik kjenner vi det fra Stavanger, med «Egenes-språget» kontra «gadespråget» (Omdal 1967, Gabrielsen 1984). I dag er slike nærmest absolutte skiller definitivt på vei ut i Stavanger (Aasen 2011), men mens de levde i beste velgående, spredte de seg også til Egersund, 70 kilometer lenger sør. Særlig kvinnelige egersunderne fra en aspirerende middelklasse kunne snakke såkalt pent. Dette er ikke oppsiktsvekkende, og det er heller ikke emne for dette arbeidet. Her skal oppmerksomheten rettes mot en annen historie, som fram til nå først og fremst har vært fortalt på folkemunne.

Mange egersunderne mener nemlig at det i første halvdel av 1900-tallet eksisterte dialektforskjeller mellom ulike bydeler i Egersund som nettopp ikke var sosialt betinget, altså at folk fra identisk sosial klasse kunne snakke forskjellig internt i den lille byen. (I 1910 hadde Egersund 3 228 innbyggere. På det samme arealet, i hovedsak det som vises med bebyggelse på figur 1, er det i dag faktisk færre fastboende enn dette. Regner vi derimot med byens aller nærmeste utbyggingsområder i tida etter situasjonen i 1910, kan dagens folketall i selve byen Egersund anslås til rundt 5000.) Særlig ble de påståtte språkforskjellene knyttet til bydelen Damsgård, og da i sammenlikning med det som gjerne har vært benevnt ytre bydel. I den folkelige tradisjonen har så betegnelsen *damsgårdsdialekten* blitt laget, og dette er mer oppsiktsvekkende enn det faktum at noen snakket pent også i Egersund. Det er for øvrig verdt å merke seg at verken leg eller lærd noen gang har ment at det såkalt pene talemålet,

bokmålsnær tale med rogalandsk fonologi, lot seg lokalisere til noe bestemt geografisk område i Egersund. De som snakket denne varietetet, kunne i utgangspunktet være bosatt hvor som helst, men akkurat på Damsgård utgjorde de nok et enda mer utpreget mindretall enn ellers i byen.

Figur 1. Bykart over det gamle Egersund med markering av Damsgård (til venstre) og ytre bydel (til høyre). Sirkelen på Damsgård-området viser hvor Egersunds Fayancefabrik lå.

I figur 1 er de to folkelige fokusområdene inntegnet: Damsgård og ytre bydel. Men bare på Damsgård fikk altså dialekten sitt eget navn. Ytre bydel tjente vel helst som kontrast: Her snakket folk angivelig annerledes – altså ikke-damsgårdsdialekt. I topografien kan det være verdt å merke seg at elva Lundeåne (også kjent som Damsgårdsåne) fysisk skiller Damsgård fra resten av småbyen Egersund.

I 1847 ble Egersunds Fayancefabrik, populært kalt Fajansen, etablert, og fram til 1970-tallet var den byens hjørnesteinsbedrift framfor noen (Gundersen 2011). På det meste arbeidet mellom 20 og 30 prosent av den yrkesaktive befolkningen i Egersund på Fajansen, og langt flere hadde arbeidsoppdrag som indirekte var knyttet til fabrikk. På figur 1 kan

plasseringen av den ses. Fabrikken lå altså på Damsgård, som også var strøket der fajansearbeiderne framfor alt bodde og bosatte seg. Med andre ord: En eventuell damsgårdsdialekt må knyttes til folk som tilhørte den tradisjonelle arbeiderklassen og som i overveiende grad tilhørte én arbeidsplass. Hognestad, Lædre & Gundersen (2016) gir utfyllende informasjon om historie og demografi knyttet til det aktuelle området.

I denne artikkelen skisseres først sentrale dialekttrekk i Egersund og Dalane i avsnitt 2. Dette er nødvendig fordi vi her har for oss et bymål som i svært liten grad er beskrevet tidligere, og der det faglige kildegrunnlaget følgelig er svært magert. Deretter går påstanden om damsgårdsdialektens eksistens etter i sømmene med perspektivering fra fagområdet folkelingvistikk (perseptuell dialektologi) i avsnitt 3. Avsnitt 4 presenterer en analyse av et antall eldre og nyere lydopptak med folk fra ulike deler av Egersund. Dette ble gjort for i størst mulig grad å finne empirisk belegg for å bekrefte eller avkrefte damsgårdsdialektens eksistens. Deretter setter avsnitt 5 de språkforholdene som avdekkes, inn i en historisk og sosiolingvistisk sammenheng. Da blir det sentralt å vurdere om vi her finner nok et eksempel på språkforhold som har direkte sammenheng med omfattende industriutbygging på et lite sted, slik at vi finner en parallell – eller eventuelt en motsats – til utviklingen som er beskrevet på industristeder som Sauda og Årdal (Neteland 2014) og Høyanger (Solheim 2006). I norsk sosiolingvistikk har disse stedene vært uløselig forbundet med raske språkendringer utløst av dialektkontakt som de omfattende demografiske endringene i opprinnelig små språkmiljøer førte med seg. Før fajanseutbyggingen var også Egersund et lite språkmiljø, og i sin mest ekspansive fase på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet grep det framvoksende fabrikkmiljøet kraftig inn i det som er blitt beskrevet som en stagnert småby (Gundersen 2011: 29).

2 Karakteristiske trekk ved språket i Egersund og Dalane

Dialektforhold i Egersund og Dalane er som nevnt lite beskrevet. Leksikalske forhold er i noen grad belyst i reine ordsamlinger, blant annet av Midbrød (1997 og 2013), men det er lite å finne når det gjelder språkstrukturelle forhold. Sandvik (1979) gir en situasjonsrapport om språket i Dalane fra sin tid, men er langt fra en fullstendig dialektbeskrivelse.

For å kunne si noe om de språklige realitetene bak påstandene om damsgårdsdialektens eksistens, er det derfor nødvendig først å etablere en oversikt over sentrale språktrekk, og den må, i mangel av litteratur å referere til, settes opp med artikkelforfatterens lokalkunnskap som hovedrettesnor. Her og ellers i artikkelen er det i hovedsak brukt fonemisk transkripsjon i eksemplene, men fonetisk transkripsjon er likevel brukt i noen tilfeller for å aksentuere relevante subfonemiske trekk.

Generelle sørvestlandske trekk

Dialektene i Dalane står stødig plassert på det sørvestlandske området (Mæhlum & Røynealand 2012: 96ff):

- Lenisering av *p*, *t* og *k*: /ska:p/ > /ska:b/, /ma:t/ > /ma:d/, /bu:k/ > /bu:g/
- svarabhaktivokal i adjektiv i entall: /en fi:n da:g/ > /en ¹fi:ne da:g/.
- a-mål med verb-infinitiv og svake hunkjønnsord på *-a*: /²skri:va/, /²jenta/.
- Pronomenformene /¹oke/, /²oka/, /²doka/: I lokal tradisjon ser mange på disse opprinnelige dualisformene som typiskegersundske, ikke minst på grunn av uttrykket *okka by*, kjærlighetsfullt brukt om Egersund som hjemby, men det er de definitivt ikke. De har hatt et heller stort utbredelsesområde sør i landet (Skjekkeland 1997: 159).

Dalane-trekk

Som så mange andre småbymål er Egersund bymål en miks av trekk som vi også finner representert i Dalane-regionen ellers. Noen trekk i bymålet er felles med nabokommunen Bjerkreim i øst, noen kan være felles med Hå i nord og andre med Sokndal i sør. Og da blir det denne miksen som er Egersund bymål, like mye som trekk som bare høres innenfor bygrensene. Her er noen aktuelle eksempler på språktrekk som Egersund bymål har hentet fra Dalane. Noen av dem skal stå sentralt seinere i artikkelen:

- Lang *æ* i vokalsystemet: *Reke* heter /²ræ:ga/ i Egersund bymål. Et minimalt par er /ræ:v/ (dyret) og /re:v/ (i sjøen). Lenger nord og lenger sør heter begge deler /re:v/. Dette trekket er særlig relevant å nevne fordi et nærliggende bymål, nemlig Stavanger, tradisjonelt har manglet æ-fonemet i vokalsystemet (Omdal 1967).

- Segmentering av *-ll-* til *-dl-*: /²ale/ > /²adle/, /fjel/ > /fjedl/. Dette er et typisk Rogalands-trekk, men det har lenge vært på vikende front. I dag er det langt på vei borte fra unge menneskers språk mange steder i fylket, også i Egersund.
- Substantivbøying: I Dalane har et komplekst system overlevd. Både genus og stammebøying spiller inn, og i hunkjønn skilles det mellom sterk og svak bøying. Merk også de apokoperte endingene i def.pl. i tabell 1:

	Indef.sg	Def.sg.	Indef.pl.	Def.pl.
Hankjønn	/stein/	/ ¹ steinen/	/ ² steina/	/ ² steinan/
	/sau/	/ ¹ sauen/	/ ² saue/	/ ² sauen/
Hunkjønn	/ ² da:ma/	/ ² da:mø/	/ ² da:me/	/ ² da:men/
	/sko:l/	/ ¹ sko:le/	/ ² sko:le/	/ ² sko:len/
	/my:r/	/ ¹ my:re/	/ ² my:ra/	/ ² my:ra/
Intetkjønn	/dy:r/	/ ¹ dy:re/	/ ¹ dy:r(a)/	/ ¹ dy:ran/
	/ ² eple/	/ ² eple/	/ ² eple/	/ ² eplen/

Tabell 1: Substantivbøying i Dalane-mål

At rurale dialekter i Dalane har bevart et system av denne typen fram til i dag, er ikke enestående i norsk perspektiv (se f.eks. Sandøy (1998: 86–87) for et instruktivt eksempel fra Sunndalen i Møre og Romsdal), men i Egersund har dette systemet altså (i alle fall inntil nylig) vært lys levende i et bymål.

- /te:/ som infinitivsubjunksjon: *Han va goe te synga*. I akkurat dette eksempelet kan det hevdes at vi har å gjøre med en forkortet versjon av *til å*, men har man dette trekket gjennomført i språket sitt, vil man også si *Han prøvde te sedda motoren i gang*. Også dette er et trekk som lenge har vært på vei ut av dialekten.
- En del enkeltord som demonstrativer og adverb, er karakteristiske: /²denan/. /²detan/, /²desan/, /²hø:ran/, /²dø:ran/. Når det gjelder de to siste, er faktisk en rekke varianter mulige: /hæ:r/ – /²hæ:ran/ – /²hæ:rane/, /dæ:r/ – /²dæ:ran/ – /²dæ:rane/, /hø:r/ – /²hø:ran/ – /²hø:rane/, /dø:r/ – /²dø:ran/ – /²dø:rane/.

Trekk som tradisjonelt har vært assosiert med bygdeområdene rundt Egersund snarere enn bymålet

- Apikal *r*: I folkelig tradisjon kalles dette trekket gjerne øybu-*r* og forbindes med språket på Eigerøy rett utenfor Egersund, men det har i realiteten vært å høre i alle bygdeområder rundt byen. Fonetisk kan den apikale *r*-en analyseres som den alveolare approksimanten [ɹ].
- Kort *e*-lyd foran *r* i trykksvak stavelse: I stedet for forventet [ə] får vi [ɛ]: [ˈkuf:ɛɹt] (koffert) og [ˈsuk:ɛɹ] (sukker).

Trekk som (kanskje) er typiske bare for Egersund bymål

Forbeholdet i overskriften skyldes at dette er forhold det ikke fins full oversikt over, gitt at veldig lite forskning er gjort på språk i Dalane. Men dersom dette er genuine bymålstrekk, må de sies å være interessante, for da må det være snakk om innovasjoner i bymålet, siden de neppe kan relateres til påvirkning verken fra omkringliggende dialekter eller fra skriftmål/standardmål:

Figur 2: Kommunekart over Rogaland. Helleland, som fram til 1965 var egen kommune, er den smale tarmen av Eigersund mellom Bjerkreim og Lund.

- Aspirasjon og affrikat: Egersund bymål kan ha svært uttalt postaspirasjon, og ved /t/ og /d/ kan uttalen ofte best beskrives som affrikatisert. Tallet 18 vil da bli uttalt [²at:ⁱsøn], altså ikke med syllabisk nasal, og pronomenet *du* kan bli [d²u:] i Egersund.
- Pronomenet /e:g/: Egersund by har tradisjonelt vært omgitt av dialekter som har /æ:g/. (Se figur 2.) Det gjelder nordover mot Hå (Jæren), innover mot Bjerkreim, sørover mot Sokndal og muligens i eldre mål i Lund. De nærmeste naboene, gamle Hellelands-buer, sa også /æ:g/. Slik sett har egersundsk /e:g/ faktisk vært en liten språk-øy i Dalane, et bymåls-trekk som kan være importert fra Stavanger for å bidra til urbaniseringen av den lille byen lenger sør.

Egersund bymål før og nå

Karakteristisk for talemål i Rogaland i dag er at omfattende endringsprosesser er i gang (Ims 2010, Aasen 2011, Bøe 2013). Dette gjelder åpenbart også Egersund bymål. Flere av trekkene som heimfestes til Egersund og Dalane ovenfor, høres ikke hos folk født rundt tusenårskiftet eller seinere. Variasjonsbildet i byen er dermed et annet i dag enn det som rapporteres om i dette arbeidet. Hensikten her er, i aller siste øyeblikk, å prøve å beskrive særegne språkforhold fra det tidlige 1900-tallet, og i tillegg å bidra til beskrivelsen av et bymål som hittil ikke har vært representert i faglitteraturen.

Selv om endringsprosessene er mange, er det verdt å understreke noe som også framgår av oversikten ovenfor, nemlig at Egersund bymål helt til det siste har bevart uvanlig mange arkaiske trekk. Egersundere har altså helt fram til i dag hatt kløyvd entallsbøyning av hunkjønnsord: /¹my:re/, /²da:mo/, jf. tabell 1, og Egersund må være et av meget få bymål som har hatt et slikt trekk i språkssystemet. Også hos helt unge folk i dag kan trekket finnes fullt bevart. Generelt kan dette arkaiske preget sies å gjøre det spesielt interessant å studere dette bymålet nærmere og eventuelt å avdekke mulige grunner til at det har blitt slik.

3 Perspektiv I: folkelingvistikk

Termen *folkelingvistikk* kan framstå som noe tvetydig, idet den brukes både som term for folkelige oppfatninger om språk og som betegnelse på fagfeltet som studerer slike oppfatninger. I engelsk fagterminologi har dette fagfeltet også blitt markedsført under betegnelsen *perceptual*

dialectology, mens den norske tradisjonen (i den grad det er mulig å snakke om en tradisjon) i større grad har holdt på betegnelsen folkelingvistikk, jf. Røsstad (2005).

Det kan være grunn til å merke seg at store deler av den folkelingvistiske tradisjonen i språkvitenskapen dreier seg om å undersøke forhold der de språklige realitetene *per se* allerede er kjent for lingvistene. Faglig gangbare beskrivelser av varietetene foreligger gjerne, og formålet med de folkelingvistiske undersøkelsene er primært å finne ut om ikke-lingvister ser og vurderer de språklige realitetene annerledes enn fagfolk gjør. Her skal det imidlertid handle om et tilfelle der det er den folkelingvistiske dommen som er kjent på forhånd, altså påstanden om damsgårdsdialektens eksistens, og der forskningsspørsmålene i stedet knyttes til en nærmere kartlegging av grunnlaget for denne dommen og hvilke språklige realiteter den eventuelt grunner seg på.

Folkelingvistisk rapport fra Damsgård

Både for å skaffe til veie relevante språkprøver og for å kartlegge oppfatninger om damsgårdsdialekten, ble det foretatt seks nye intervjuer med eldre egersundere. Den yngste var 80 år, den eldste 96; tre menn og tre kvinner. Fire av disse hadde selv bakgrunn på Damsgård, mens to var hjemmehørende i andre deler av byen. Alle ble bedt om å kommentere lokale språkforhold og fikk spørsmål om kjennskap til damsgårdsdialekten, men ellers ble opptakene gjennomført uten noen form for intervjuguide. Gitt intervjuobjektene alder ble det ansett som mest hensiktsmessig primært å få dem i tale, slik at opptakene kunne brukes som regulære dialektprøver.

I tillegg ble ti informanter forelagt et lite sett med spørsmål, uten at lydopptak ble gjort. Her var det snakk om folk av begge kjønn fra 60 år og oppover, der utvalgsriteriet simpelthen var bosted i Egersund og fortrolighet med lokale forhold. Alle ble spurt a) om de hadde hørt påstanden om at det ble snakket ulikt i ulike deler av byen, b) om de hadde hørt noe av dette referert til som damsgårdsdialekten, og hvis svaret var ja på a) og b): c) om de kunne gi noen eksempler på hva disse forskjellene gikk ut på. Dette må ses på som en ganske uformell undersøkelse, der det primære siktemålet var å få bekreftet at en nærmere undersøkelse av fenomenet damsgårdsdialekten ville være på sin plass.

To av informantene i hver av informantgruppene var ukjent med påstanden. I den uformelle undersøkelsen var det noen som kunne svare ja

på både a) og b), men som ganske tydelig ga uttrykk for at de selv ikke hadde tro på dette, og at damsgårdsdialekten måtte være en myte. Dette var i noen grad folk med en viss innsikt i språk og kulturhistorie, som da mente at Egersund by representerte en altfor begrenset topografi til at det kunne være dialektskiller der.

Flertallet svarte imidlertid ja på a) og b) og var selv overbevist om påstandens sannhet og damsgårdsdialektens eksistens. Dette er i seg selv et interessant funn som det er all grunn til å ta på alvor. Nær sagt uansett hva denne studien måtte bringe for dagen, er disse folkelige vurderingene interessante, og det er ingen grunn til å ha som utgangspunkt at de har oppstått av ingenting.

I folkelingvistiske undersøkelser er det gjerne spørsmål som c) som skaper problemer, altså når folk som selv ikke snakker fokusvarietetten, blir bedt om å belege påstandene sine med konkret eksemplermateriale:

Overt identification of details of other varieties is very weak (perhaps particularly at phonological levels), but imitations of the varieties are often convincing (at least to nonlinguists) and contain accurate as well as inaccurate representations of linguistic elements of the varieties. (Preston 1999: xxxv)

Dette er veldig dekkende også for denne undersøkelsen. To tredjedeler av de spurte sa de var helt sikre på at forskjellene i lokalt språk hadde vært der, men samtidig var det åpenbart vanskelig å konkretisere med ord eller språktrekk. Noen refererte til foreldrene sine, som «hadde snakket mye om dette» og «sikkert ville ha visst hva det gikk ut på». Denne usikkerheten kan selvsagt brukes som argument for en mytehypotese, men en slik konklusjon kan også være forhastet.

For det første kan det faktisk være vanskelig for folk som ikke er skolert i språkteori, å sette intuisjonene sine om til håndfaste språkeksempler. Særlig kan det gjelde dersom det er snakk om segmental-fonologiske eller prosodiske sider ved språkstrukturen. Stilt overfor dette mikronivået i språket kan folk fort ende opp med generelle, om enn basante påstander om språkvariasjon på varietetsnivå.

For det andre var det noen av intervjuobjektene som faktisk klarte å komme med eksempler på angivelig damsgårdsdialekt, og da nettopp ved å imitere, som sitatet fra Preston indikerer. Dermed fantes det i alle fall noen få spor av hva man burde lete etter når eksisterende eldre lydopptak skulle lyttes til. De eksemplene som kom fram, oppsummeres her. For

nærmere omtale vises til gjennomgangen av dialekttrekk fra Egersund i avsnitt 2.4 ovenfor:

- Affrikatisert aspirasjon, altså uttaleformer som [ʰhetːsʰa] (= ei hette) og [ʰdʰama] (= ei dame). Faktisk nevnte så godt som alle de som hadde noe konkret å si, dette trekket.
- Kort e-lyd uttalt som [ɛ] i trykklett stavelse foran r. Eksempelord som ble brukt (av to ulike informanter): [ʰsukːɛʁ] (sukker) og (fra en sangtekst): [ʰnatːsɛʁgaːl] (nattergal).
- Tilbaketrekking (runding) av kort a. Dette gjelder én informant, som sier «Og så var det det med a-en». Intervjueren spør så om det kunne gjelde uttaleformer som [ʰɔʁːbɛi] (= arbeid), og dette ble øyeblikkelig bekreftet. Dette fenomenet, en tendens til tilbaketrekkning/runding av korte vokaler i Egersund bymål, vil ikke bli behandlet nærmere i dette arbeidet, men flere eksempler på fenomenet som også involverer flere andre korte vokaler, kan finnes hos Hognestad, Lædre og Gundersen (2016: 13).

I tillegg til dette ble mer generelle karakteristikkert brukt om damsgårdsdialekten, som at den var «brei» eller «flat», noe som er vanlige folkelige karakteristikkert av språk med markert dialektpreg og lav status. Det ble også spurt om hvorvidt det lå noen verdiladning i begrepet damsgårdsdialekt. Noen mente at dette bare var en de facto-karakteristikk og som sådan nøytral, men ganske mange vitnemål tyder på at det ikke var noe kompliment når en persons språk fikk denne karakteristikken.

Ved siden av disse uformelle funnene fins det faktisk også en skriftlig kilde som må nevnes. Det er en liten erindringsbok fra 1986: *Ung i Egersund* av Bjørn Kjos-Hanssen. Han var på sett og vis en litt fremmed fugl på Damsgård: dyrlegesønn blant alle fajansearbeiderbarna. Men akkurat dette kan faktisk også ha gjort ham ekstra språkbevisst. Her er hans observasjon:

På ett område skilte vår oppdragelse seg avgjort fra de andre barns på Gamleveien. Ute på gaten snakket vi «Damsgårdsspråket» som flere elever ble ertet for på skolen. Men straks vi hadde passert dørstokken hjemme, hadde vi vær så god å snakke riksmål. (Kjos-Hanssen 1986: 39)

Kjos-Hanssens hjemmespråk lå åpenbart nær det som i avsnitt 1 ovenfor er beskrevet som høystatusvariant, altså riksmål/bokmålsnær tale med rogalandsk fonologi. Det interessante i vår sammenheng er imidlertid at

«Damsgårdsspråket» antakelig ikke er å forstå simpelthen som umarkert egersundsdiialekt. Det skjønner vi av opplysningen om erting på skolen. Denne lille informasjonsbiten er faktisk en ganske så tydelig indikasjon både når det gjelder damsgårdsdialektens eksistens i folks bevissthet og måten den ble vurdert på andre steder i byen.

4 Egersund bymål i eldre og nyere lydopptak

Alle respondentene i undersøkelsen som svarte bekreftende om damsgårdsdialekten, var enige om at den i stor grad hørte (den nære) fortida til. Dette var selvsagt en hovedgrunn bak valg av aldersgruppe for de seks intervjuobjektene. Det betyr imidlertid også at i dette tilfellet kan forskeren ikke intervenere direkte i det samfunnet han gjerne vil vite mer om, så i en viss forstand er dette prosjektet for seint ute. Imidlertid foreligger det et betydelig antall eldre lydopptak med folk fra Egersund, der de eldste er født på slutten av 1800-tallet. Ved å analysere disse og sammenholde med data om talernes fødested, bosted og yrkesbakgrunn, burde det i noen grad være mulig å gå påstandene om damsgårdsdialekten etter i sømmene på empirisk grunnlag. I tillegg til nylagede intervjuer som spesifisert i 3.1 ovenfor, har derfor disse kildene vært brukt:

- Intervjuopptak laget av bonde og lokalhistoriker Amandius Skåra på 1970-tallet med personer fra Egersund og Dalane, stilt til disposisjon av Dalane Folkemuseum.
- Intervjuopptak med tidligere ansatte på Egersunds Fayancefabrik laget av Elisabeth Seland i samband med et datainnsamlingsprosjekt i historie på 1980-tallet, stilt til disposisjon av Dalane Folkemuseum.
- Videointervjuer med personer fra Egersund laget av Odd Arild Ellingsen på 2000-tallet, stilt til disposisjon av Dalane Folkemuseum og med konsulentbistand fra Ellingsen.

Disse eldre opptakene utgjør i utgangspunktet et svært stort materiale. Det er snakk om mer enn 500 enkeltopptak, men kun et fåtall av disse kunne benyttes innenfor rammen av dette prosjektet. Informantutvalget er gjort på grunnlag av tilgjengelig informasjon om yrkesbakgrunn og der nøyaktig bosted (gateadresse) i byen var kjent.

De aktuelle opptakene har gjennomgående ikke språkforhold som emne for samtalen, og siden de ikke er organisert med innsamling av

sammenliknbare språkdata for øye, begrenser det hvilken bruk man kan gjøre av dem. Felles for alle de benyttede opptakene er at intervjuobjektene språk kan identifiseres som Egersund bymål, og ingen av dem snakker den rogalandske høystatusvarianten. Unntak fins faktisk i Selands fajanseintervjuer, og da ved at enkelte tidligere fabrikkarbeidere spontan-normerer språket sitt i møtet med den for dem fremmede og østnorsk-talende intervjueren. I slike tilfeller er det helt klart det bokmålsnære talemålet som er normgrunnlaget, og fenomenet må åpenbart kunne karakteriseres som et tilfelle av kodeveksling (Mæhlum et al. 2008: 48ff). Slike opptak ble tatt ut av materialet som ble benyttet i undersøkelsen.

Som nevnt ble heller ikke de nylagede intervjuene strukturert etter formelt oppsatte testbatterier som hadde kunnet gjøre det mulig å utføre kvantitativt orienterte analyser av grammatiske trekk. Følgelig må alt tilgjengelig lydmateriale i undersøkelsen sies å være av samme grunnleggende type, og konklusjoner som trekkes, må selvsagt vurderes i dette perspektivet.

Metode og hypoteser

Analysearbeidet med lydopptakene dokumenterte raskt betydelig variasjon på individplan. Gitt det nokså mangslungne materialet oppsto et behov for å etablere en metode for å beskrive variasjonen som var forenlig med arten av tilgjengelig empiri. Ut fra kjennskap til lokale dialektforhold ble fonologiske og morfologiske språktrekk fra dette variasjonsbildet derfor brukt til å etablere to idealiserte «språktyper», heretter kalt Type I og Type II. I Type I finner vi språkmateriale som Egersund bymål i stor grad har hatt til felles med bygdemålene rundt. Dette dreier seg gjerne om det som i avsnitt 2 ovenfor er kalt arkaiske trekk, der de aller fleste er kjent stoff fra faglitteraturen om andre dialekter og ganske sikkert har lang fartstid både i Egersund by og i bygdene rundt. Type II består av trekk som kanskje kan sies å være litt mindre markerte og litt mer urbane enn Type I-trekkene. De anses likevel som helt regulære bymålstrekk i Egersund, og de kan sies å gravitere dels mot andre bymål i Rogaland og dels mot den bokmålsnære talen. Her er en oppstilling som eksemplifiserer denne typologiseringen, og der noen av trekkene vil gjenkjennes fra tabell 1:

Språktrekk	Type I-eksempler	Type II-eksempler	Merknad
Vokalheving e>i	/vikt/ / ² rigna/	/vekt/ / ² regna/	
Vokalheving ø>y	/ ¹ sypel/	/ ¹ søpel/	
Palatalisering av velarer	/ ² ma ² nje(n)/ / ² i ² njen/	/ ² ma ² ɲe(n)/ / ² i ² ɲen/	(= mange) (= ingen)
Affrikatisering/svært sterk aspirering	[² at: ² ɔn] [d ² ɥ:]	[² at:ɲ] [d ² ɥ:]	(= 18) Type I-formene kan tenkes å være genuine bymålstrekk for Egersund bymål.
Segmentering	/ ² adle/ /fj ² edl/	/ ² ale/ /fjel/	
R-realisasjon	(rester av) [ɹ]	[ʁ], eventuelt [ɣ]	
Demonstrativ	/ ² detan/	/ ² dete/	
Stedsadverb	/ ¹ hø:r/ / ² hø:ran/ / ² hø:rane/	/ ¹ hæ:r/ (men også / ² hæ:ran/ ² hæ:rane/	
Infinitivsubsjunksjon	/te/	/o/	
Apokope i substantiv	/ ² gutan/ / ¹ dy:ran/ / ² gutane/ / ¹ dy:rane/		
Annet	/sj ² u:/ / ² ç ² u:e/ / ² sj ² u:geh ² u:s/ /sj ² e:l/	/sy:v/ / ² ty:ve/ / ² sy:geh ² u:s/ /sjø:l/	

Tabell 3: To idealiserte språktyper i Egersund

Typisk for språket i både de gamle og de nye lydopptakene er at hver språkbruker har sin individuelle miks av former fra de to type-kategoriene. De språkbrukerne som formodentlig lettest vil bli lagt merke til av observatører uten lingvistisk bakgrunn, vil være de som på individnivå i størst grad reindyrker enten et Type I-språk eller et Type II-språk.

Med bakgrunn dels i de dokumenterte folkelingvistiske oppfatningene og dels i oppfatninger som (sosio)lingvister gjerne har av denne typen språkforhold, ble et lite sett med hypoteser formulert. Den sterkeste/mest vidtgående hypotesen kommer først:

- a) Damsgårdsdialekten har eksistert som beskrivbar dialektvarietet i Egersund. Den har trekk som klart skiller den fra språket ellers i byen, for eksempel i ytre bydel.
- b) Ettersom fajansefabrikken ekspanderte, ble det behov for mer arbeidskraft. Den kom blant annet fra bygdene rundt Egersund, og Damsgård ble det området der mange etablerte seg. Ellers i byen var det lite plass, så Damsgård var i en periode byens ekspansjonsområde. De som flyttet inn der, hadde med seg sine ervervede dialekter. Damsgårdsdialekten var en realitet, men er rett og slett en versjon av bymålet med flere byg-

detrekk enn det språket som på det aktuelle tidspunktet hadde utviklet seg ellers i byen.

- c) Det fantes egentlig ikke noen damsgårdsdialekt i bokstavelig forstand. Det folk rapporterer om, er rett og slett variasjon på individplan i folkelig bymål, kanskje illustrert ved den spenningen mellom det spesifikt lokale og det litt mer urbane som illustreres med type I/II-sondringen ovenfor.

Ny tilnærming til Damsgård: to case-informanter

En folkelingvistisk tilnærming til undersøkelsen kan sies å ha vært til stede også i selve opplegget for den vitenskapelige undersøkelsen, siden det ble bestemt å vie særlig oppmerksomhet til individer som ifølge flere folkelige utsagn var slike man burde låne øre til «fordi de snakker damsgårdsdialekt». To slike informanter ble valgt ut fra lyd materialet for særlig grundig analyse: en kvinne født 1909 på Damsgård (fra de historiske lydarkivene) og en mann født 1921 på Damsgård (som ble intervjuet våren 2016).

Kvinne født 1909

Ikke sjelden finner vi kjønnsforskjeller i talespråksammenhenger. Bruker vi de to typekategoriene våre som utgangspunkt, ville en statistisk hypotese kunne være at kvinner i den generasjonen det er snakk om her, i større grad enn menn ville gravitere mot type II-språk (Labov 2001: 261ff). Det gjelder imidlertid ikke denne informanten, som i hele sitt yrkesaktive liv arbeidet på fajansefabrikken. Tre forhold kan holdes fram som typisk for henne:

- 1) Hun bruker så godt som utelukkende type I-former.
- 2) Det graduelle trekket aspirasjon/affrikatuttale slår meget sterkt ut hos henne. Hun aspirerer *p* og *k* meget sterkt og har klar affrikatuttale av *t* og *d*.
- 3) Selv i et så type I-dominert språk finner vi enkelttrekk som må karakteriseres som type II. Hun sier for eksempel både /sy:v/ /²ty:ve/ og /²sy:gehū:s/, former man neppe ville finne hos rurale talere som ellers har det meste av dialekten sin felles med henne. Bruken av /jem/ (ikke /heim/) kan kanskje trekke i samme retning.

Tabell 4 viser noen flere enkelttrekk som opptrer hos henne. Noen type II-former er satt inn til sammenlikning.

Type I (=informantens språk)	Type II (til sammenlikning)
/ ² flerne/	/ ¹ fleire/
/ ² gløyma/	/ ² gløma/
/dø:r/	/dæ:r/
/ ² adle/	/ ² ale/
/ ² no:en/	/ ² no:gen/
[² it ^ə esian]	/ ² itepo:/, / ² seinare/
/om te ² treka ² kloko/	/om o.../
/før/	/fø:r/
/ ² mø:je/	/ ² my:e/
/ ¹ vuso/ (= slik som/som om)	/son so/ (= slik som)

Tabell 4. Språktrekk hos kvinne født 1909 på Damsgård.

I tabellen er det bare tatt med ett eksempel på substantivbøying, men her er informanten generelt helt konsistent i forhold til systemet i tradisjonell dialekt, jfr. tabell 1. Et enkelt unntak forekommer: Hun sier /²lujene/, altså ikke /²lujen/ med apokopert sistestavelse. I stedet for å se på dette type II-trekket som nok et urbant trekk, kan man tenke seg at dette er et bok-ord mer enn et dagligord for henne, og slike ord kan ha lett for å unnslippe dialektgrammatikken.

En foreløpig konklusjon kan være at denne kvinnens språk er konsistent med alle tre hypotesene som ble formulert. Siden mange av type I-formene også er bygdeformer, finner vi klar støtte for hypotese b. Forholdet til hypotese a og c kan bare avklares ved sammenlikning med folk fra andre deler av byen.

Mann født 1921

Denne informanten har bodd hele livet på Damsgård, men ikke hatt fajanse-tilknytning. Her finner vi stor grad av samsvar med forrige informant. I alt overveiende grad bruker han type I-former. Tabell 5 viser eksempler på språket hans i type I-kolonnen, med forslag til mulige type II-former i hvert enkelt tilfelle.

Type I (=informantens språk)	Type II (til sammenlikning)
/ ² ata/	/at/
/ ¹ da:en/	/ ¹ da:gen/
/ ² no:en/	/ ² no:gen/
/sje:l/	/sjø:l/
/ ² maɲjen/	/ ² maɲe(n)/
/ ² iɲjen/	/ ² iɲen/
[² p ^h ɥnt ^h a]	/ ² pynta/
/hø:r/, /dø:r/	/hær:/, /dær:/
/fø:/	/for/
/fø:r/	/fø:r/
/ ¹ vuso/ (= slik som/som om)	/son so/ (= slik som)
/ ² helest/	/ ² eles/, / ¹ elers/
[eger ¹ sun:]	[egør ¹ sün]
/ ² skreçe:le/	/ ² skrekeli/
/ ¹ idvardsen/	/ ¹ edvardsen/
/ ² lɔniɲ/	/ ² lønɲ/ (= lønn)
/de: bli: dy:rt/	/de: blir: dy:rt/
/o lega ² merke me: de/	/o lega ² merke te: de/

Tabell 5. Språktrekk hos mann født 1921 på Damsgård.

Graden av aspirasjon/affrikatuttale er ikke like sterk som hos den kvinnelige informanten, men må absolutt regnes som relevant trekk for ham også. Formene [²p^hɥnt^ha] vs. /²pynta/ betyr ikke at type II-formen er uaspirert, noe som ville være svært uvanlig i norsk. Aspirasjon noteres uansett ikke i fonemisk transkripsjon av norsk, men her innebærer notasjonen simpelthen at informantens aspirasjon er svært sterk, uten at den i dette tilfellet realiseres som homorgan frikativ, altså affrikat. Verdt å merke seg er også palataliserte former som /²maɲjen/ og /²iɲjen/, som gjerne har vært forbundet med ruralt språk i Dalane. Det samme gjelder uttalen av bynavnet, [eger¹sun:], der fonetisk transkripsjon er brukt for å få fram den særegne *e*-kvaliteten foran *r* i trykklett stavelse. Dessuten kan formen brukes som eksempel på overgang [ü]>[u] i kortvokalsystemet. I substantivbøyningen har også han et gjennomført Egersund-

system, og hos ham forekommer ingen eksempler på ikke-apokoperte flertallsformer.

Ett trekk kommer ikke fram i tabellen, men er meget vesentlig å få med: Informanten har rester av apikal *r*. Interessant nok har han mye å fortelle om lokal *r*-variasjon; blant annet mener han at det ikke fins apikale *r*-lyder i byen i dag, og at heller ikke hans far hadde dem. Han er altså åpenbart ikke klar over at ikke bare enkelte av hans bysbarn, men også han selv, i visse posisjoner, «ruller på *r*-en». I en frase som [p²ʋenstɪa²sio ne:hæ:ɕ fœɹ¹kɪʋs¹n] (en posisjonsangivelse: «på venstre sida ned her, før krysset») er det bare i [hæ:ɕ] at han har den urbane bakre skarre-*r*-en. Det er neppe noen risikabel påstand at han var en av ytterst få talere av Egersund bymål i 2016 som ikke har gjennomført velar/uvular *r*, noe faglitteraturen ellers for lengst har fastslått at «alle» egersundere har (Foldvik 1988).

Denne informantens bymål har altså uvanlig mange trekk som også kan karakteriseres som rurale (apikal *r*, trykklett *e*>[ɛ], palatalisering). Men også hos ham forekommer enkeltteksempler på type II-former. Et av dem ses i eksempelet ovenfor, nemlig [hæ:ɕ]. Her er han inkonsekvent, som så mange andre, og det er helt klart /²hœɹ(an)/ og /²dœɹ(an)/ som dominerer også hos ham. Videre bruker han former som /van/ og /vana/ snarere enn /vatn/ og /vatna/, og han sier konsekvent /¹sœpel/ og ikke /¹sypel/.

Alt i alt må konklusjonen bli den samme som for forrige informant. Språket hans er konsistent med alle tre hypotesene, og igjen må hypotese b anses som styrket ved forekomsten av alle de rurale formene.

Oppsummering av case-eksemplene

Hvis damsgårdsdialekten fins (eller fantes) og disse to informantene snakker den, ville man måtte karakterisere den som et bymål med utpreget arkaiske trekk som har svært mye felles med målet i bygdene rundt, altså slikt som her kalles ruralt språk. I tillegg kommer sterk grad av aspirasjon/affrikatuttale, og så noen ganske få type II-trekk som avslører at disse to tross alt er byfolk, eller «byara» som det heter lokalt.

I denne studien ble nå følgende gjort for ytterligere å sammenholde språkdata med de tre hypotesene: De to case-informantenes språk ble sammenliknet med andre eldre opptak av folk fra Damsgård for å få verifisert at de er representative. Deretter ble det foretatt en sammenlikning med språket til folk fra andre deler av byen. Dette siste ville selvsagt

være særlig avgjørende for skjebnen til den mest vidtgående av hypotesene, nemlig hypotese a. Antallet sammenlikninger er imidlertid begrenset, så her fins det potensiale for videre forskning.

Damsgård og de andre: varietet eller variasjon?

Flere av de eldre opptakene av folk fra Damsgård viser stor grad av samsvar med språket hos de to case-informantene. Samtlige språktrekk som kan registreres hos dem, gjenfinnes hos andre Damsgård-beboere i samme generasjon. Følgelig synes det udiskutabelt at de to hovedinformantene er representative, men spørsmålet blir selvsagt: representative for hva? For å finne ut det ble opptak av folk fra andre deler av byen analysert, og da er det tre forhold som framstår som spesielt påtakelige.

Det første er at vi i disse opptakene finner langt større blanding av type I og type II-trekk hos den enkelte informant enn hos de to case-informantene. De to blir da stående som eksempler på svært tradisjonell dialekt med få type II-trekk og følgelig mange fellestrekk med ruralt språk rundt byen. Her kan det imidlertid ligge en feilkilde: Ganske mange i totalmaterialet kan sies å tilhøre en litt annen gruppe enn de to. Mens de to ikke hadde utdanning ut over obligatorisk skolegang og hele livet hadde jobber som ikke krevde formelle kvalifikasjoner, er mange av de øvrige opptakene, både eldre og nyere, av folk som har vært sysselsatt med (underordnet) kontorarbeid, vært håndverkere osv. Graviteringen mot type II-språk hos disse kan følgelig tenkes å være i alle fall delvis sosialt betinget snarere enn bydels-relatert.

Det andre forholdet er at det også fins data fra folk i denne sammenlikningsgruppen der type I-dominansen er nesten like sterk som hos de to hovedinformantene. Det innebærer at det fins data som ikke støtter ideen om at hovedinformantenes språk utelukkende hørte til på Damsgård, men at de snarere representerer en gruppe spredt over hele byen med et talespråk av utpreget tradisjonell type.

Det tredje forholdet finner vi når vi ikke tar utgangspunkt i enkeltinformanter og beskriver totaldialekten deres, men i stedet fokuserer på enkelttrekk fra språksystemet. Det som da framstår klart, er at de to hovedinformantene fra Damsgård knapt har et eneste trekk i språket sitt som ikke også kan gjenfinnes andre steder i byen. Til og med den gamle apikale r-typen fins det rester av også andre steder i byen enn hos informantene født i 1921 på Damsgård. Dermed blir det vanskelig på

dialektologisk grunnlag å si at det fantes en egen språkvarietet utvetydig lokalisert til Damsgård.

Det bildet som avtegner seg, er at de aller fleste egersunderne som det fins lydopptak av, har en miks av type I- og type II-former. Ingen reindyrker bare den ene typen i språket sitt, og siden typeinndelingen mest er et analysegrep, er dette heller ikke noe man ville forvente. Det som endrer seg fra person til person, er proporsjonene i miksen. De er åpenbart veldig individuelle, og på mikronivå skal det godt gjøres overhodet å gruppere talerne i klart definerte grupper med felles miks. De som det kanskje lettest kan festes merkelapper til, og som er lettest for folk flest å skjelne mellom, er de som i størst grad reindyrker enten type I eller type II.

Dermed blir konklusjonen at folkelingvistikkens damsgårdsdialekt faktisk må sies å ha hatt et reelt empirisk grunnlag, men på ett bestemt punkt vil en faglig analyse måtte velge en annen vei. Der de folkelige forestillingene handler om *varietet*, vil språkvitenskapen foretrekke å snakke om *variasjon*. I sin innledning om variasjon og endring i talespråk kommenterer Milroy (1992) et implisitt syn som i alle fall tidligere kunne avleses også i vitenskapelige arbeider. Dette gjelder ikke minst den post-Saussurianske tradisjonen der språkendring dokumenteres ved sammenlikning av to synkrone snitt gjort med (ti)års mellomrom. Da kan det framstå som om det mellom snitt A og snitt B har ligget en periode C som har vært karakterisert av labilitet og normopløsning. A og B, derimot, konstrueres implisitt som stabile størrelser:

From this point of view, therefore, we may be inclined to think of language as being perfectly structured at some times but flawed at other times. Now, if linguistic change were an abnormal state of affairs, this would not be an unreasonable way to look at language: change could then be seen as something that strikes a language from time to time like a disease. We could talk of healthy languages (where everything holds together) and sick languages (where it does not). But this is not how things are: no real language state is a perfectly balanced and stable structure, linguistic change is always in progress, and all dialects are transitional dialects. (Milroy 1992: 3)

I dag rammes formodentlig få forskningsarbeider av denne typen kritikk. Sitatet fra Milroy kan imidlertid fremdeles være aktuelt, men da snarere som illustrasjon på typiske folkelingvistiske tenkemåter. Hvis det folkelige dialektbegrepet har forestillinger om *stabilitet* som vesentlig

ingrediens, vil alle typer annerledeshet ikke tolkes som naturlig variasjon, men som eksempler på «en annen dialekt».

Interessant er det likevel at folkelingvistikkens vurderinger faktisk har et geografisk grunnlag i dette tilfellet som unektelig kan disponere for en varietetsanalyse. Hadde tilgangen på ledige tomter i det gamle Egersund fordelt seg jevnt ut over et større område, ville konsentrasjonen av fajansearbeidere på Damsgård ikke vært så stor, og Dalane-tilflyttere til byen ville ha kunnet bli assimilert i bybefolkningen praktisk talt uten å måtte akkomodere til et definert og lingvistisk fokusert bymål (Trudgill 1986: 85). Dette forutsetter at arkaiske trekk ikke bare skyldes tilflytting, men må ha eksistert i byen helt fra tiden da Egersund ble et tettsted på 1700-tallet, og da språket der til å begynne med ikke har skilt seg fra bygdene rundt. Når det siden oppsto behov for arbeidskraft og folk fra Dalane valgte å flytte til byen, representerte de nyankomne, språklig sett, bare mer av det samme som allerede fantes der. Hadde disse bosatt seg spredt i byen, hadde antakelig ingen lagt særlig merke til den individuelle variasjonen i bymålet, selv om den, kvantitativt sett, ikke hadde vært mindre enn den faktisk var da forestillingene om damsgårdsdialekten ble til. Men siden så mange, både av byens egne fajansearbeidere og tilflyttere fra Dalane for øvrig, faktisk bosatte seg på Damsgård, skapte dette en cluster-effekt som dro oppmerksomheten nettopp mot språket som var å finne i denne gruppen. Når den lokale geografien slik spilte på lag med de folkelige språkoppfatningene, lå dialekt-begrepet snublende nær: en egen språkvarietet knyttet til et avgrenset geografisk område.

5 Perspektiv II: sosiolingvistikk

Analyseresultatet så langt er altså at Egersund bymål har vært en varietet med stor variasjon, der handlingsrommet for hvert enkelt individ er forsøkt framstilt som et spenn mellom de to idealiserte språktypene. Siden mye arkaisk språkmateriale overlevde så lenge i dette bymålet, ble spennet ekstra stort, og det har åpenbart framstått som ekstra påtakelig i tilfeller der talere så godt som reindyrket de gamle dialekttrekkene. Mange av de som gjorde det, bodde på Damsgård og tilhørte arbeidsstokken på fajansefabrikken, en virksomhet som mot slutten av 1800-tallet og først på 1900-tallet ekspanderte sterkt og ble byens hovedarbeidsplass. Men hvis altså

forestillingene om damsgårdsdialekten primært var utløst av konsentrert arkaisk språkmateriale i bymålet, reiser spørsmålet seg om fajansefabrikken, altså industriutbyggingen som på mange måter skapte det moderne Egersund, hadde en helt annen effekt på språkutviklingen her enn det som har vært tilfellet på andre industristeder.

Språk og industrietablering i Norge

Et forhold som må sies å ha satt Norge på det sosiolingvistiske kartet, er de tallrike eksemplene på språklige konsekvenser av rask industriutbygging. Solheim (2006) og Neteland (2014) er alt nevnt, og et standardverk som Trudgill (1986) gir eksempler på hvordan slike norske språkforhold tidligere er benyttet i den internasjonale forskningslitteraturen. En dominerende analyse, særlig i de tidlige arbeidene om språket på norske industristeder, er at den sårbare lokale dialekten ble raskt omformet ved den meget omfattende dialektkontakten som industriutbyggingen medførte, og at produktet av utviklingen endog kunne karakteriseres som en koiné, en ny dialekt preget av nivellering av tradisjonelle trekk (Trudgill 1986: 107). Situasjonen i Egersund synes altså å ha vært en helt annen, og den skal nå søkes belyst med base i sosiolingvistikken teorier om sosiale nettverk (Milroy 1987, Milroy 1992).

Folket på Damsgård: demografiske og sosiologiske data

Folketellingen fra 1910 viste, som nevnt i 1 ovenfor, at det da bodde totalt 3 228 personer i Egersund. Det innebærer en fordobling av befolkningen fra 1850, altså tida da fajansefabrikken ble grunnlagt, og mye av befolkningsøkningen skyldtes nettopp fabrikkens. 59 % av 1910-befolkningen var født i Egersund by, mens 26 % var født i en av nabokommunene. Bare 15 % var født andre steder i landet eller i utlandet. På Damsgård bodde det 694 personer i 1910 med stort og smått. 159 av disse var fajansearbeidere, og en betydelig del av de øvrige var deres familiedlemmer. Ser vi på fødested for de 159, finner vi at 67 % var født i byen, 21 % i nabokommunene og 12 % andre steder. Tilsvarende prosentseter gjelder også for den samlede arbeidsstokken på Fajansen. Rundt regnet kom bare 10 % av fajansearbeiderne fra andre områder enn Dalane, mot rundt 15 % av bybefolkningen generelt. Vi ser altså at den betydelige befolkningsveksten i fajansefabrikken eksistenstid fram til

1910 så godt som utelukkende var rekruttert fra byens nærområder (Hognestad, Lædre og Gundersen 2016).

Tett bebyggelse og trange boliger sveiset folk sammen, ikke minst på Damsgård. Mange ganger måtte flere familier dele kjøkken. Den sosiale kontrollen var sterk. For eksempel bodde det i 1900 hele 29 mennesker i Gamleveien 8 på Damsgård, et hus på 75 m² i halvannen etasje pluss kjeller. Denne trangboddheten var ekstrem, men langt fra enestående. I andre halvdel av 1800-tallet hadde ikke boligbyggingen klart å holde tritt med befolkningsveksten, og for svært mange resulterte dette både i dårlig plass og lav boligstandard. Statistikken viser at egersunderne jevnt over bodde trangere enn folk i nabobyene. Her var det gjennomsnittlig 2,1 personer i hvert beboelsesrom (men merk likevel at dette gjennomsnittet er lavere enn det vi finner på Damsgård), mens de tilsvarende tallene for Stavanger og Flekkefjord var henholdsvis 1,9 og 1,1. Over halvparten av leilighetene i byen hadde bare ett rom i tillegg til kjøkkenet (Hognestad, Gundersen og Lædre 2016).

Christensen (1991) skildrer hvordan fajansearbeiderne levde. De fleste hadde praktisk talt ikke hatt noen personlige eiendeler da de var barn, kanskje bortsett fra en liten hylle til skolebøkene. De fleste sov sammen med søsknene, og noen måtte sågar dele seng med foreldrene. I familier med begrensede midler (som jo var det vanlige) var nesten alle familiens eiendeler felles, en leveform Christensen karakteriserer som kollektivistisk. Barna oppholdt seg stort sett i sin egen bydel. Riktignok måtte de krysse Damsgårdsbrua for å komme på skolen, men etter endt skoledag dro de rett tilbake.

Befolkningssammensetningen i Egersund avspeiler det faktum at fajansefabrikken i stor grad var selvrekrutterende. Arbeidere av begge kjønn (for fabrikken var også en kvinnearbeidsplass) rekrutterte i neste omgang sine egne barn inn i arbeidsfellesskapet. Alt i alt betyr dette at folk på Damsgård levde tett sammen store deler av døgnet, både i arbeid og fritid. Denne livsformen endret seg raskt etter 2. verdenskrig, men det var helt klart under disse forholdene at det språket som kan studeres i de gamle lydopptakene, sto sterkt.

Språk og sosiale nettverk

Når historien om det arkaiske arbeiderspråket i Egersund sammenliknes med litteraturen om de andre industristedene på Vestlandet, framstår utviklingen i småbyen i sør som eksepsjonell. Men sammenholder vi det

sosiologiske bildet som skisseres i forrige avsnitt, med en hovedretning i sosiolingvistikken, vil det fortone seg annerledes. Akselberg (1995) var en av de første som diskuterte J. og L. Milroys teori om språk og sosiale nettverk (1987, 1992 o.a.) med grunnlag i norsk språkmateriale, og også seinere arbeider om norske språkforhold har trukket veksler på dette teorigrunnlaget. Milroy (1992) fastslår at tette nettverk (av Egersund-typen) gjerne er typiske for tradisjonelle lågstatusgrupper og legger til at

[T]here is ample ethnographic evidence that a close-knit structure of this kind is capable of imposing normative consensus on its members. In other words, relatively close socializing patterns have the effect of maintaining traditional norms, including stable patterns of internal differentiation, and resisting change from the outside. (Milroy 1992: 89)

Her synes det å være rimelig å hevde at fajansekulturen i Egersund nett-opp kan ha hatt en slik normbevarende funksjon, og at tilflyttingen fra nærområdene med påfølgende boligetablering på Damsgård har kunnet virke normforsterkende snarere enn normoppløsende.

Neteland (2016) er et arbeid som i særlig grad er interessant i denne sammenhengen. Her kommer forskeren tilbake til de etter hvert velkjente språkforholdene i Sauda og analyserer variasjon i Sauda-målet på individplan. Totalreservoaret av ord og grammatikk som er tilgjengelig og som hvert individ gjør sine valg fra, kaller hun *språkpotten* i lokalsamfunnet. Den egersundske språkpotten er forsøkt beskrevet i dette arbeidet ved hjelp av de to idealiserte språktypene og spennet mellom dem.

Også Neteland er opptatt av sosiale nettverk i arbeidsstokken på smelteverket og den effekten dette kan ha hatt på språkutviklingen:

Det er ikke urimelig at det interne samholdet mellom arbeiderne (...) kan ha fått følger for språkbruken i *arbeidermiljøet*, og da spesielt i disse arbeiderdominerte bydelene [Åbøbyen og Søndenaia i Sauda]. Fordi arbeidermiljøene hadde internt samhold og folk var mye sammen, både på arbeid, i nabolaget, i fritidsaktiviteter og på politiske møter, kan denne tolkningen stemme godt med teorier om at de variantene som oppfattes som mest frekvente fra individets perspektiv, blir valgt (ut fra den delen av samfunns-språkpotten som han/hun blir eksponert mest for). (Neteland 2016: 73)

Sauda skiller seg imidlertid klart fra Egersund ved at det fortrinnsvis var de *ikke-lokale* formene som ble valgt ut av språkpotten og brukt av fabrikkarbeiderne i Åbøbyen. Det er selvsagt derfor Sauda føyer seg inn i rekken av industristeder der tilflytting virker normoppløsende og språkendrende. I Sauda tenker Neteland seg at arbeidsfellesskapet på fabrikken var så sterkt at det til og med virket klasseoverskridende, slik at språket til funksjonærene, som både var arbeidsplass-kolleger med og bodde i samme bydel som arbeiderne, kunne påvirke arbeiderdialekten og endre den. Dette er en helt annen situasjon enn den som antas å ha vært i Egersund, men fellestrekket mellom de to stedene er også påtakelig: fellesskapsfølelsen som den store industriarbeidsplassen må ha skapt. Og da ser vi hvordan i alle fall delvis sammenliknbare sosiale strukturer kan gi helt ulike språklige konsekvenser på ulike steder. På det ene stedet *endres* dialekten i et tett sammensveiset fellesskap under påvirkning av tilflyttere som tilhører det samme (utvidede) fellesskapet, mens på det andre *bevares* det gamle språksystemet i en gruppe med tette og multiplekse nettverk i Milroys forstand.

6 Avslutning

Historien om damsgårdsdialekten i Egersund handler uomtvistelig om språkvariasjon på individnivå, men vi må være villige til å se at både systemsettingsstruktur og bosettingsmønster i byen gjorde det rimelig og naturlig for folkelige observatører å tolke variasjonen på varietetsnivå. Det de beskrev, var imidlertid ikke en innovasjon rundt det fabrikkmiljøet som var byens mest prominente eksempel på det framvoksende industrisamfunnet i det 20. århundret, men en veritabel språklig overlevelsesmekanisme. Demografien og sosiologien rundt Egersunds Fayancefabrik førte til at det gamle språket nettopp ikke forsvant i møtet med moderniteten i arbeidslivet, men så å si kapslet seg inn i denne delen av bybefolkningen og overlevde lenger enn det ellers ville ha gjort. Mens de fleste studier av denne typen handler om hvorfor språket endret seg, har det denne gangen kommet til å handle om hvorfor det *ikke* endret seg.

De som var del av arbeiderfellesskapet på Fajansen i Egersund, må altså i liten grad ha deltatt i den språklige moderniseringen som i perioden 1850–1950 ellers skjedde i byene, også i de små. I Egersunds ytre

bydel, derimot, var både den språklige og sosiale gjennomtrekken større, kontaktflaten utad var en annen og behovet for en moderne byidentitet antakelig mer påtrengende. Og ikke minst: Utviklingen av en by-middelklasse med funksjonærsjiktet i sentrum dro i samme retning. Kanskje fikk nettopp denne delen av befolkningen etter hvert et behov for å markere eget revir i forhold til de som arbeidet på golvet på Fajansen, blant annet ved å lansere «damsgårdsdialekt» som lett nedsettende merkelapp. Det ble altså i denne gruppen språkendring skjedde, mens fajanseskulturen fremdeles var konservativ og utgjorde en bastion for bevaring av det tradisjonelle.

Den tilflyttingen til byen som fabrikken førte til, bar med seg et bygdespråk med nettopp slike trekk som også hadde overlevd inne i byen, og som fajanseskulturen allerede hadde kapslet inn og gjort til sine. Derfor ble tilflyttingen i samband med Fajansen i betydelig grad en vitamininnsprøyting i – snarere enn en utvanning av – det som med rimelighet kan kalles damsgårdsdialekten.

Med nye arbeids- og boformer i etterkrigstida ble det slutt på de tette fellesskapene. Den arkaiske vitamininnsprøytingen i språket i form av rural tilflytting stagnerte også. To viktige forutsetninger for å opprettholde den ekstraordinære språksituasjonen i byen var dermed borte. Da også fabrikken som sådan forsvant på slutten av 1970-tallet, falt siste skanse.

Uttrykt i sosiolingvistisk terminologi skjedde det i siste halvdel av 1900-tallet en utpreget fokusering av det i utgangspunktet ganske heterogene bymålet. En del av det arkaiske språkstoffet ble nivellert bort i denne prosessen, men flere trekk overlever fortsatt. Selv hos folk født etter 2000 er deler av den gamle substantivbøyningen fremdeles intakt, med apokoperte flertallsendinger og kløyvd hunkjønn (Granaas, under arbeid). Slik sett kan man si, ved å bruke den folkelige varietetstermen, at deler av damsgårdsdialektens grammatikk fremdeles bidrar til å gi Egersund bymål et særpreg.

Takk til Rune Røstad for grundige kommentarer til en tidligere versjon av denne artikkelen og til to anonyme konsulenter og redaktør Hans-Olav Enger i *Maal og Minne* for verdifull hjelp. Dalane Folkemuseum v/direktør Leif Dybing takkes for velvillig utlån av lydmateriale. Videre må en takk også gå til Tønnes H. Gundersen for samarbeidet om språk og historie i Egersund, ikke minst fordi han var den som hadde prosjektideen og satte arbeidet i gang. Sist, men ikke minst skal dette arbeidet tilegnes den tredje

personen i det opprinnelige samarbeidet, Per Einar Lædre, som døde i januar 2018.

Abstract

The dialect of Egersund is investigated towards two objectives. Firstly, an attempt is made to document the considerable degree of linguistic variation found in traditional urban dialects, including those in smaller towns. Also, this is variation not necessarily associated with the social stratification often accentuated in sociolinguistics. To a certain extent, this challenges implicit notions of homogeneity which have been tracable in dialect analyses in the Norwegian dialectological tradition. The starting point of the investigation is a popular belief that there used to be two local dialects in Egersund. These local conceptions are investigated from the perspective of perceptual dialectology. Secondly, local dialect variation is linked to industrial development: the expansion of pottery as the industrial cornerstone of 19. and 20. century Egersund. Consequently, this investigation also constitutes a chapter in the story of how industrial expansion profoundly influenced local Norwegian dialects. In Egersund, however, the consequences seem to have been different from those reported on from well-known locations like Sauda, Høyanger and Tyssedal. Thus, this article also aims at offering a contribution to the discussion of current issues in Norwegian sociolinguistic research.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein. 1995. *Fenomenologisk dekonstruksjon av det labovmilroyske paradigmet i sosiolingvistikken. Ein analyse av sosiolingvistiske tilhøve i Voss kommune*. Dr.art.-avh., Universitetet i Bergen.
- Berntsen, Mandius og Amund B. Larsen. 1925. *Stavanger Bymål*. 2. utgave 1978. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bøe, Per Sigmund Sævik. 2013. *Språkendringer sør på Jæren*. En sosiolingvistisk studie i virkelig tid fra Ognå. Upubl. masteravh., Universitetet i Bergen.
- Christensen, Anne Louise Gjesdal. 1991. *Livet i og mellom husene*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Foldvik, Arne Kjell. 1988. "Spredning av skarring i Norge i løpet av om lag 70 år." *Norsk lingvistisk tidsskrift* 6, 55–61.
- Gabrielsen, Finn. 1984. *Eg eller je? En sosiolingvistisk gransking av yngre mål i Stavanger*. Oslo: Novus.
- Granaas, Elena Bowitz. En sosiolingvistisk undersøkelse av Egersund bymål. Masteravh. under arbeid.
- Gundersen, Tønnes H. 2011. *Egersunds Fayancefabrik*. Egersund: Egersund Fayancemuseum.
- Hognestad, Jan Kristian, Per Einar Lædre og Tønnes H. Gundersen. 2016. "Jakten på damsgårdsdialekten." I: *Årbok for Dalane 2015–2016*, red. Olaug Norun Økland m.fl., 8–41. Egersund: Dalane Folkemuseum.
- Hårstad, Stian. 2010. *Unge språkbrukere i gammel by. En sosiolingvistisk studie av ungdoms talemål i Trondheim*. Ph.d.-avh., Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Hårstad, Stian og Toril Opsahl. 2013. *Språk i byen. Utviklingslinjer i urbane språkmiljøer i Norge*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Ims, Charlotte Sol. 2010. Sandnes i skyggen av Stavanger – en sosiolingvistisk undersøkelse av Sandnes-mål med utgangspunkt i utvalgte språklige variabler. Upubl. masteravh., Universitetet i Agder.
- Kjos-Hanssen, Bjørn. 1986. *Ung i Egersund*. Sandnes: Eget forlag.
- Labov, William. 2001. *Principles of Linguistic Change. Social Factors*. Oxford: Blackwell.
- Larsen, Erling Georg. 1970. *Formverket i Flekkefjord bymål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Milroy, James. 1992. *Linguistic Variation & Change*. Oxford: Blackwell.
- Milroy, Lesley. 1987. *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Midbrød, Arvid. 1997. "Ord fra bygd og by i Dalane." I: *Årbok for Dalane 1996–1997*, red. Jan K. Hognestad m.fl., 12–166. Egersund: Dalane Folkemuseum.
- . 2013. *Ord fra bygd og by i Dalane. Tillegg nr.1*. Egersund: Dalane Folkemuseum.
- Mæhlum, Brit, Gunnstein Akselberg, Unn Røynealand og Helge Sandøy. 2008. *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistikk*. 2. utgave. Oslo: Cappelen.
- Mæhlum, Brit og Unn Røynealand. 2012. *Det norske dialektlandskapet. Innføring i studiet av dialekter*. Oslo: Cappelen Damm.
- Neteland, Randi. 2014. *Koinéforming av industritalemål. En sosiolingvistisk studie av språkutviklingen i Sauda og Årdal de siste hundre årene*. Ph.d.-avh., Universitetet i Bergen.

- Neteland, Randi. 2016. "Kaos eller system? Om forholdet mellom sosiale strukturer og individuelle språklige variasjonsmønstre i industristedet Sauda." *Maal og Minne*, 51–83.
- Omdal, Helge. 1967. "Noen karakteristiske trekk ved det høgere talemålet i Stavanger – jamført med folkemålet." *Maal og Minne*, 79–100.
- Opsahl, Toril. 2009. «Egentlig kan alle bidra» - en samling sosiolingvistiske studier av strukturelle trekk ved norsk i multietniske ungdomsmiljøer i Oslo. Ph.d.-avh., Universitetet i Oslo.
- Preston, Dennis R. 1999. "Introduction". I: *Handbook of perceptual dialectology*, Vol.1, red. Dennis R. Preston, xxiii–xl. Amsterdam: John Benjamins.
- Røsstad, Rune. 2005. *Den språklege røynda. Om oppfatta og realisert talemål i austre Vest-Agder*. Dr.art.-avh., Høgskolen i Agder.
- Sandvik, Olav Hetland. 1979. *Talemål i Rogaland – i går, i dag og i morgon*. Stavanger: Rogalandsforskning.
- Sandøy, Helge. 1998. "The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects." *Folia Linguistica XXXII/1–2*: 83–100
- Skjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Solheim, Randi. 2006. *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Dr.art.-avh., Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Stjernholm, Karine. 2012. *Stedet velger ikke lenger deg, du velger et sted. Tre artikler om språk i Oslo*. Ph.d.-avh., Universitetet i Oslo.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell.
- Aasen, Kristine Nymark. 2011. Stavanger-dialekten 30 år etter. Ei sosiolingvistisk oppfølgingsgransking av talemålet i Stavanger. Unpubl. masteravh., Universitetet i Bergen.

Jan Kristian Hognestad
 Universitetet i Stavanger
 Institutt for kultur- og språkvitenskap
 Postboks 8600 Forus
 NO-4036 Stavanger
 jan.k.hognestad@uis.no

Det folkelingvistiske konseptet “tonefall”: Ei sosiolingvistisk utforskning av prosodiens indeksikalitet

Av Rikke van Ommeren og Perlaug Marie Kveen

At prosodiske trekk er blant de mest saliente trekkene ved norske talemål, er å regne som en truisme i norsk talemålsforskning. Likevel har det vært gjort forholdsvis lite forskning på hvordan språkbrukere oppfatter og fortolker særdrag på prosodisk nivå. I denne artikkelen presenteres en analyse av metalingvistisk og metapragmatisk diskurs hos et utvalg norske bidialektale språkbrukere, med vekt på omtale av det de kaller “tonefall”. En kvalitativ, fortolkende sosiolingvistisk analyse av materialet utdypes her av intonologiske analyser. Analysen styrker en antagelse om at “tonefall” og liknende nevninger blir brukt med referanse til suprasegmentale trekk, og den bringer evidens for at informantene evner å identifisere og isolere dialektmarkører på prosodisk nivå. Analysen indikerer også at prosodiske trekk figurerer høyt i et hierarki av indeksikalitet for ulike dialekttrekk i norsk sammenheng, og på bakgrunn av dette argumenteres det for videre forskning på prosodiske trekkssosiolingvistiske betydning.*

1 Introduksjon

Som mange språkforskere har pekt på, er variasjon på prosodisk nivå blant de sosiolingvistisk sett mest påfallende trekkene ved norske talemål (se f.eks. Christiansen 1973 [1954]; Hognestad 1997; Mæhlum & Røynealand 2012: 36–37; Skjekkeland 2005: 33–35; Sandøy 1996: 161–163). Likevel er prosodiske trekk blant de minst kartlagte sidene ved norsk talemåls-

* Takk til redaktør Hans-Olav Enger, den anonyme fagfellen og Ivar Berg for konstruktive tilbakemeldinger på utkast til denne artikkelen. Artikkelen representerer en utvidet versjon av analysen i ph.d.-avhandlinga til van Ommeren (2016), og en takk rettes derfor også til veiledere og vurderingskomité for verdifulle råd og merknader til tidligere versjoner av arbeidet. Alle feil og mangler som står igjen, er våre.

variasjon, i alle fall om en sammenlikner med den oppmerksomheten som har vært viet særlig (bøyings-)morfologiske og segmental-fonologiske variabler. Det er ikke dermed sagt at vi ikke vet *noe* om hvordan norsk prosodi varierer etter geografiske og sosiale skillelinjer (se f.eks. Fintoft & Mjaavatt 1980; Kristoffersen 1992, 2007; Abrahamsen 2003; Nilsen 2000, 2001; Hognestad 1997). Den forskningen som har blitt gjort i norsk talemålsprosodi, har imidlertid blitt gjennomført primært av forskere innen andre lingvistiske disipliner enn sosiolingvistik. Selv om denne forskningen har gitt oss vesentlig kunnskap om prosodiske særdrag i norske talemål, har funnene i liten grad bidratt til å kaste lys over den sosiale betydningen til de samme særdragene.

I løpet av de siste tiårene har det riktignok vært noe samarbeid mellom sosiolingvister og prosodiforskere (se f.eks. Mæhlum 1992; Klynderud 1999; se også Gooskens 2005). Disse arbeidene er få i antall og beskjedne i omfang, men de har etter vår oppfatning vært fruktbare når det gjelder å fastslå noe mer sikkert om den sosiolingvistiske betydningen av variasjon på prosodisk nivå. Disse studiene har inspirert vårt forsøk på å finne ut noe mer substansielt om det nokså diffuse folkelingvistiske konseptet “tonefall”.

Analysen som presenteres i denne artikkelen, bygger på et data-materiale bestående av intervju og samtaledata innhentet fra til sammen tretten språkbrukere, hvorav tolv er definert som bidialektale. Spørsmålene vi vil svare på, er (1) om en kan identifisere konkrete lingvistiske korrelat for de folkelingvistiske referansene til konseptet “tonefall” i materialet, og (2) hvilken informasjon om den sosiale betydningen til prosodiske trekk en kan trekke ut av det informantene sier. På mer overordnet nivå har det vært et poeng med arbeidet å vise *at* det er noe å hente i tverrdisiplinær innsats for å belyse den sosiale betydningen til prosodiske talemålsdrag.

Vi innleder med noen merknader om behandlinga av prosodi som sosiolingvistisk relevant språktrekk i norsk sammenheng (avsnitt 2), før vi gjør nærmere rede for de metodene og det datamaterialet vi baserer konklusjonene våre på (avsnitt 3). Deretter tar vi utgangspunkt i et utvalg interessante eksempler på referanser til “tonefall” i materialet og diskuterer hva de forteller om det lingvistiske korrelatet for referansene (avsnitt 4), og drøfter avslutningsvis hva analysen avslører når det gjelder den sosiale betydningen til prosodiske trekk (avsnitt 5).

2 Prosodi som målmerke

Termen *prosodi* brukes i denne sammenhengen som en fellesbetegnelse for suprasegmentale språktrekk, og favner både tonelag, intonasjon og trykkplassering. Innenfor norsk talemålsforskning har prosodiske trekk lenge vært regnet som vesentlige; prosodiske særdrag, og da særlig realisering av tonelag, har vært blant de variablene som har fungert som kriterium for inndeling av norske talemål i ulike grupper, og i tillegg har disse trekkene blitt tilkjent en særlig funksjon som sosiolingvistiske markører. I en artikkel fra 1954 skriver Christiansen:

Et typisk kjennetegn for de store dialektområder er som kjent *talemusikken*. Innenfor hovedtypene *lavtone* og *høytone* er det karakteristiske variasjoner, som kjennetegner ganske bestemte områder, og som sammen med andre målmerker danner karakteristiske komplekser. Talemusikken er det kriterium som lettest faller i ørene på legfolk. Enhver kan kjenne en trønder, en nordlending, en østlending eller en vestlending på vedkommendes talemusikk. Dette er også det målmerke, som er vanskeligst å legge bort for de fleste mennesker (Christiansen 1973 [1954]: 43).

I dette utsagnet ligger det implisitt en påstand om at intonasjon er ei side ved talemål som er nettopp sosiolingvistisk betydningsfull. Stedfesting av et språklig uttrykk bidrar til at dette uttrykket koples til spesifikke grupper av mennesker. Videre har de fleste språkbrukere internaliserte forestillinger om hvilke sosiokulturelle egenskaper mennesker fra et visst sted innehar. Det er selvsagt snakk om stereotypiske forestillinger omkring forholdet mellom steder og sosiokulturelle egenskaper, men det er basert på slike språklig-sosiale stereotyper en tenker seg at språkbrukere fortolker og tilkjenner ulike måter å snakke på sosial betydning: Du *snakker* slik, og derfor antar jeg at du *er* sånn.

Liknende utsagn som Christiansen kom med i 1954, er gjentatt i mange ulike sammenhenger (f.eks. Fintoft og Mjaavatn 1980; Hognestad 1997; Kristiansen 2013; Sandøy 1996: 161; Mæhlum & Røynealand 2012: 37). Det er i lys av dette oppsiktsvekkende hvor lite forskningsmessig oppmerksomhet prosodiske forhold har vært viet, og da særlig i sosiolingvistisk forskning. I flere arbeider henvises det til at prosodi er et salient trekk ved et språklig uttrykk, uten at det utredes nærmere hvilke prosodiske trekk det er som er meningsbærende, eller hvordan ikke-lingvister oppfatter og fortolker disse. Hognestad (1997: 12) har kommentert

det åpenbare misforholdet mellom den folkelingvistiske og vitenskapelige oppmerksomheten som er viet tonalitet:

Det er noe rart med språklig tonalitet, noe paradoksalt: Egentlig er tonale sider ved menneskelig språk blant de mest velkjente for folk uten lingvistisk kompetanse, og samtidig er de blant de minst kjente delene av vitenskapsfaget for filologer!

Et arbeid av nyere dato som illustrerer hvordan prosodiske forhold til stadighet melder seg som relevante i sosiolingvistiske undersøkelser, men hvor de i liten grad tematiseres annet enn som en folkelingvistisk forestilling, er Kristiansens (2013) masteroppgave om språksamfunnet Bindal i Nordland. Kristiansen fant at intonasjon så ut til å være en helt vesentlig bestanddel i den folkelingvistiske konseptualiseringen av dialektale skillelinjer mellom ulike deler av dette språksamfunnet. I sitt avslutningskapittel skriver han at

[i]ntonasjon ble vurdert til å være et for omfattende og komplekst nivå å trekke inn i denne oppgaven, likevel ser det ut til å være et kritisk moment i besvarelsen av min problemstilling (Kristiansen 2013: 119).

Videre skriver han følgende:

Begrepene som ble brukt av informantene for å kommunisere dette bildet, kan i svært mange tilfeller tolkes til å være *relatert til intonasjonen*: De relativt små nyansene i setningsmelodiene i sørlige, vestlige og nordlige Bindal blir tydelig definert som “trønderske” versus “sørhelgelandske” (Kristiansen 2013: 120, vår kursivering).

Det Kristiansen ender med å gjøre i sin studie, er altså å la beskrivelsen av dette aspektet ved talemålet i Bindal ligge. Han nøyer seg med å omtale forskning på intonasjonsforhold mer generelt og henviser til den spesialkunnskapen som trengs for å belyse slike forhold, som han – og mange talemålsforskere med han – mangler.

Det er utvilsomt noe sant i det Kristiansen peker på her. Det er også andre (f.eks. Mæhlum & Røyneland 2012; Hilmo 2012; Strandheim 2018) som har vist til dette som en grunn til at en ikke går videre med folkelingvistiske påstander om prosodiske forhold: Prosodiske forhold er grunnleggende vanskelige å skildre på en meningsfull måte for den

som ikke har god kjennskap til de metodene, verktøyene og teoretiske rammeverkene som anvendes innenfor forskninga. Det er også vanskelig å integrere prosodiske forhold som variabler i sosiolingvistiske analyser, i alle fall i tråd med en klassisk variasjonistisk metodologi. Hvert enkelt prosodisk fenomen kan i seg selv være mulig å utskille, men det som er sosiolingvistisk sett betydningsfullt, er gjerne hvordan klynger av trekk interagerer med hverandre på ulike måter i ulike kontekster. Skulle en ha forsert den utfordringa det er å gripe og beskrive de relevante trekkene, vil en altså uansett ha vanskeligheter med å kvantifisere realiseringene av dem på en sosiolingvistisk sett meningsfull måte. Dét er ei forutsetning i kvantitative undersøkelser av talemål, og dette kan ha noe av skylda for den noe beskjedne oppmerksomheten som prosodiske særdrag er viet sammenliknet med for eksempel morfologiske og segmentalfonologiske trekk.

Det å lene seg til kvalitative folkelingvistiske data om hva som kjennetegner talemålet i det området en beskriver, er en mye brukt metode innenfor sosiolingvistisk forskning. Innenfor den delen av folkelingvistikken som omtales som perseptuell dialektologi – altså studiet av hvordan ikke-lingvister fortolker og beskriver språklig variasjon – er det definert som én av de mest vesentlige metodene (Preston 1999). Når det gjelder intonasjonsforhold, har den kvalitative, fortolkende inngangen imidlertid ikke i tilstrekkelig grad vært supplert av andre metoder. Det er liten tvil om at det også vil være interessant å vite mer om hvilke språklige fenomen som ligger til grunn for ikke-lingvisters oppfatninger av talemålet i for eksempel Bindal. Når de verktøyene og metodene som faktisk finnes for å etablere sikker kunnskap om prosodiske forhold, i beskjeden grad operasjonaliseres i nettopp sosiolingvistiske studier, kommer vi heller aldri til å få økt kunnskap om hvilke prosodiske forhold som sosiolingvistisk sett er mest relevante. Dette blir problematisk innenfor et sosiolingvistisk paradigme som tillegger individets oppfatninger om språkbruk stor betydning.

Innenfor moderne sosiokulturelt orientert språkforskning er nemlig språkets sosiale symbolpotensial – dets *indeksikalitet* – et svært sentralt teoretisk begrep (jf. f.eks. Silverstein 2003 og Eckert 2008). Det vil si at en betrakter språk som meningsbærende på flere nivå enn det denotative. Lydverk, ord, fraser, grammatiske mønstre og diskursive mønstre utløser assosiasjoner om den geografiske og/eller sosiale forankringa til taleren, noe som videre kan utløse assosiasjoner i retning av verdier, egenskaper

og gjerne også sosioøkonomisk status. Disse koplingene gjøres på bakgrunn av de erfaringene en har om hvilke individer, eller grupper, som typisk uttrykker seg på en bestemt måte. Dette omtales som *indeksikalske* koplinger. Selve termen ‘indeksikalsk’ stammer fra semiotikken og har de siste tiårene gjort sitt inntog i sosiokulturell lingvistikk som et essensielt teoretisk element i forskninga omkring hvordan ulike språklige former blir ladet med sosial betydning. For at ei språklig form skal anta sosial mening, må den *indekseres* med sosial mening. Denne sosiale indekseringa er en prosess som henger sammen med den sosiopolitiske og historiske konteksten som den foregår innenfor. Overgangen mellom ulike nivå av indeksikalitet er ifølge Johnstone, Andrus og Danielson (2006) karakterisert av økt metapragmatisk bevissthet, et perspektiv som vil bli videre utdypet og operasjonalisert i avsnitt 5 nedenfor. I denne omgangen vil vi nøye oss med å slå fast at dersom individet tilkjenner prosodiske forhold stor betydning i fortolkninga av sin egen eller andres måte å bruke språk på, er det teoretisk sett maktpåliggende for en sosiolingvist å belyse disse forholdene. Selv om dialektologer og sosiolingvister har viet prosodi mindre oppmerksomhet enn ønskelig, finnes det hederlige unntak (jf. avsnitt 1). Disse unntakene illustrerer på ulike vis hva som kan vinnes ved å kaste lys over den sosiale betydninga i prosodisk variasjon. To av de tre arbeidene vi vil trekke fram i denne sammenhengen, synliggjør også potensialet i ei tverrdisiplinær tilnærming i dette arbeidet.

I en studie av språklig praksis blant ungdom på Svalbard fant Mæhlum (1992: 194) en språkbruker med intonasjon som hun mener pekte i retning av området “Sunnmøre-Romsdal”. Det var ingen sosiale faktorer som tilsa at talemålet til denne informanten skulle indekseres denne geografiske tilknytninga, men det nordvestlandske innslaget var like fullt sosiolingvistisk virksomt. Mæhlum (1992: 197) skriver for eksempel at informanten

forteller [...] selv uoppfordret under intervjuet at folk ofte spør ham om han kommer fra *Molde* – fordi han etter sigende skal ha visse trekk fra denne dialekten i språket sitt (min første umiddelbare opplevelse av ham var også at han hadde en romsdalsdialekt).

Gjennom prosodiske analyser, som intonologen Randi Alice Nilsen bisto med, påviste Mæhlum at det romsdalske intonasjonspreget til denne

språkbrukeren trolig stammet fra språkkontakt. Mer spesifikt var det snakk om en form for prosodisk legering mellom østnorsk lavtone og den nordnorske høytone som kjennetegnet talemålet til mange på Svalbard. Romsdalen ligger geografisk sett i skjæringspunktet mellom ulike tonale hovedsystem – vestnorsk høytone og trøndersk lavtone – og er beskrevet som et overgangsområde mellom høytone- og lavtoneområder. Det vil si at det tradisjonelt sett innehar karakteristikk fra begge områdene (Fretheim & Nilsen 1989; se også Nilsen 2001). De samme forholdene er for øvrig omtalt for andre områder som ligger i overgangen mellom høytone- og lavtoneområder på Sørlandet og i overgangen mellom Trøndelag og Nord-Norge (se f.eks. Nilsen 2001; Kristiansen 2013; Skjekkeland 2005: 172). Det var dermed “et lingvistisk sammenfall av tilfeldigheter” (Mæhlum 1992: 197) som gjorde at språkbrukeren i Mæhlums studie hadde prosodiske særtrekk som indikerte tilknytning til Romsdalen. Dette er et funn som er interessant på flere måter. For det første styrker de den tradisjonelle oppfatningen om at prosodiske trekk kan være av stor betydning for hvor en språkbruker blir plassert, og dermed hvilken stedlig identitet hen settes i forbindelse med. For det andre representerer arbeidet en av få påvisninger av hvordan prosodiske trekk arter seg og interagerer på sociolingvistisk relevante måter i en norsk sammenheng.

Også Klynderud (1999) trekker veksler på Nilsens forskning. Klynderud analyserte én informants språkbruk i tre ulike interaksjoner som skilte seg fra hverandre når det gjaldt hvem samtalepartnern var, og hvor samtalene fant sted. Analysene hennes illustrerte at informanten varierte i realiseringene sine av ulike leksikalske, fonologiske og morfologiske variabler mellom de ulike situasjonene. Hun påviste også samvariasjon mellom de ulike realiseringene: “De er definitivt mer østnorske i situasjon 1 og 4, og klart mer romsdalske i situasjon 2 og 3” (Klynderud 1999: 124). Derfor argumenterer Klynderud for at informantens språkbruk kan omtales som bidialektal kodeveksling. Hun tar imidlertid ett forbehold, og det er om intonasjonen. På dette lingvistiske nivået representerer ikke overgangen fra én kode til en annen noe veksling i dialektologisk forstand: “Den er en fast størrelse som verken veksler mellom eller innenfor de fire situasjonene” (Klynderud 1999: 122). Dette siste finner hun støtte for gjennom intonologiske analyser. Hun gjør altså mer enn å vise til observasjoner – det påvises at intona-

sjonsmønsteret er det samme på tvers av de ulike interaksjonene hun har opptak av.

Det siste forskningsarbeidet vi vil trekke fram, er det eneste som så langt har hatt som eneste formål å gå påstandene om prosodiske trekk sosiolingvistiske saliens nærmere etter i sømmene. Gooskens (2005) undersøkte nordmenns evne til å identifisere norske dialekter og den rollen intonasjon spiller i slik identifisering. Noe av bakgrunnen for studien var nettopp misforholdet mellom det som blir skrevet om betydningen av intonasjon som målmerke, og det faktum at ingen har presentert forskning som bekrefter disse påstandene (jf. avsnitt 1). Gjennom en serie med lytteeksperimenter testet Gooskens evnen til dialektgjenkjenning hos 15 unge norske språkbrukere. Blant eksperimentene som ble gjennomført, var manipulasjon (monotonisering) av intonasjonen i lydeksempelene. Hun jamførte også resultatene fra studien i Norge med resultatene fra liknende undersøkelser i Nederland. Et særlig interessant funn i tilknytning til den sosiolingvistiske betydninga av intonasjon er at monotoniseringa av taleopptakene hadde signifikant innvirkning på hvor de ulike dialektene ble feilplassert. For eksempel ble dialekten i Trondheim og Lesja ofte plassert lengre sør i landet ved bruk av originale opptak. Når intonasjonen ble monotonisert, endret mønstret seg noe. Disse dialektene, samt de andre dialektene i utvalget fra det Gooskens omtaler som “central Norway” – Elnesvågen (Romsdal), Bjugn (Sør-Trøndelag) og Stjørdal (Nord-Trøndelag) – ble oftere plassert lenger nord i landet når intonasjonen ble manipulert. Dialektopptakene med intonasjonen intakt er altså ofte stedfestet på en annen måte enn de monotoniserte opptakene, noe Gooskens tolker som en indikasjon på at det prosodiske nivået i stor grad opererer uavhengig¹ av andre språklige nivå.

Det er disse undersøkelsene (Mæhlum 1992; Klynderud 1999; Gooskens 2005) som i særlig grad har inspirert den undersøkelsen vi rapporterer fra i det følgende. Vi har hatt til hensikt å søke fastere grunn å stå på i fortolkning av folkelingvistiske referanser til konseptet “tonefall”.

1. Gooskens (2005: 3.2) omtaler det prosodiske nivået som “largely independent” fra andre lingvistiske nivå.

3 Metode og materiale

Innenfor folkelingvistikken, altså studiet av folkelige oppfatninger om og holdninger til språk og språkbruk, og forskninga på språklige ideologier er det særlig to former for data som blir brukt for å utlede kunnskap: (1) Det folk sier – altså språklige praksiser – og (2) det folk sier og mener *om* språk og språkbruk – det vil si i metalingvistisk og metapragmatisk diskurs eller praksiser som reflekterer underliggende språkholdninger (jf. f.eks. Cramer 2016; Woolard 1998). Med termen *metalingvistisk* diskurs menes her diskurs som tematiserer aspekt ved språket på en eller annen måte, for eksempel gjennom omtale av hva som språklig sett kjennetegner en bestemt dialekt. Metalingvistiske diskurser kan være vitenskapelig fundert, noe som typisk innebærer bruk av presis fagterminologi for å sette ord på helt spesifikke sider ved det språklige uttrykket en skildrer. Alternativt kan metalingvistisk diskurs være utpreget folkelig, preget av de termene og formuleringene som ikke-lingvister har tilgang til når de skal beskrive språk. Termen *metapragmatisk diskurs* viser til diskurs som eksplisitt eller implisitt omhandler bruk av språk og/eller den betydninga bestemte former for språkbruk har i gitte kontekster. Et eksempel på eksplisitt metapragmatisk diskurs som er særlig relevant for vårt materiale og studieobjekt, er diskurs som eksplisitt tematiserer offisielle eller uoffisielle regler og normer for språklig adferd. Et utsagn som “en skal ikke blande ulike dialekter sammen” vil med andre ord være et metapragmatisk utsagn. Det samme gjelder ulike kategoriseringer av bestemte måter å snakke på eller av bestemte språkbrukere, med “knoting” og “knoter” som gode eksempler på metapragmatiske merkelapper.

Vi har analysert både faktisk språklig produksjon og metalingvistiske/-pragmatiske utsagn med blick for kunnskap om konseptet “tonefall”. Materialet er intervju- og samtaleopptak som ble innsamlet som en del av et prosjekt om norske bidialektale og deres språklige praksiser. 12 av de totalt 13 informantene er bidialektale etter følgende, utpreget holistiske definisjon av dette fenomenet:

Bidialektal er den som har mulighet og vilje til å fungere på to (eller flere) dialekter i samsvar med de sosiokulturelle kravene til et individs kommunikative og kognitive kompetanse som stilles av individet selv og medlemmer av de praksisfellesskapene de inngår i, samt har mulighet til å

identifisere seg positivt med begge (eller alle) språkgruppene (og kulturene) eller deler av dem (van Ommeren 2016: 50).

Bidialektale språkbrukere er etter vår oppfatning særlig interessante som utgangspunkt for utforskning av folkelige oppfatninger om og fortolkninger av prosodisk variasjon. For det første kjenner de til mer enn én språklig varietet fra et språkbrukerperspektiv. Dette gir dem et godt utgangspunkt for sammenlikning. Dermed har de også et annet metalingvistisk fundament for refleksjon omkring slike forhold enn det monodialektale språkbrukere har. Og sist, men ikke minst, har de språklige ressurser som setter dem i stand til å forklare hva de refererer til, på en annen og presumptivt mer kvalifisert måte enn de fleste andre språkbrukere. Det vil de ikke minst kunne gjøre gjennom å eksemplifisere sosiolingvistisk relevante distinksjoner. Det er mye å hente i å studere hvordan ikke-lingvister i sin alminnelighet framstiller eget og andres talemål gjennom herming og parodiering; de prosodiske særdragene som tas opp i folkelige framstillinger av bestemte språkbrukergruppers talemål, er per definisjon sosiolingvistisk interessante. I den grad bidialektale språkbrukere behersker og bruker ulike varieteter i tråd med normen innenfor relevante kontekster, vil de kunne illustrere sosiolingvistisk relevant variasjon på prosodisk nivå med en presisjon som overgår andre språkbrukere.

Datamaterialet er samlet inn, bearbeidet og analysert som del av en overveiende utforskende studie. Det vil si at formen på intervjuene og samtalene som det er gjort opptak av, har vært semi-strukturert og relativt åpen. Funnene fra de første intervjuene som ble gjennomført, fikk også prege retninga på datainnsamlinga og analysen videre.

Det er referanser til “tonefall” eller nært beslektede termer i 12 av de 13 intervjusamtalene som har fungert som primærdata for denne undersøkelsen. Den ene av informantene vi viser til i det følgende, “Kristin”, er ikke blant de bidialektale informantene for prosjektet, men har vært en del av informantutvalget til det overgripende prosjektet om bidialektisme som en form for skyggeinformant.

Vi har konsentrert oss mest om de delene av datamaterialet der en finner eksplisitte referanser til “tonefall”, og der referansene ikke er direkte motivert av spørsmålene til intervjueren. Vi støtter oss imidlertid også til deler av datasettet hvor vi mener at informasjon om konseptet kan utledes mer indirekte, eller der informanten bruker termer som vi

ut fra konteksten fortolker som synonymer til “tonefall”, slik som for eksempel “trykket”, “intonasjon”, “musikken”, “bølgene”, “sleng” (også “[Stedsnavn]-sleng”). Med utgangspunkt i disse vurderingene har i overkant av 50 partier fra intervjuopptakene blitt plukket ut som utgangspunkt for videre analyse. Disse inneholdt alle én eller flere referanser til tonefall og/eller tilgrensende konsept.

I tillegg til at datamaterialet er samlet inn og analysert som del av et sosiolingvistisk fundert forskningsprosjekt, ligger det en sosiolingvistisk dimensjon ved analysen i måten datamaterialet er utforsket og analysert på. Videre er prosjektet tydelig sosiolingvistisk i at vi ser funnene i forhold til teori om språkets sosiale symbolfunksjon. Den intonologiske dimensjonen ligger først og fremst i de prosodiske analysene av de sekvensene som den sosiolingvistiske analysen av materialet har gjort relevant. Disse prosodiske analysene er gjennomført ved hjelp av programmet *Praat* (Boersma & Weenink 2015) og rammeverket Trondheimsmodellen (Nilsen 1992).

4 Analyse

Det er som nevnt 12 av de 13 informantene for studien som tematiserer “tonefall” eller termer og konsept som svarer til dette, når de omtaler sin egen eller andres måte å snakke på. Disse referansene opptrer i hovedsak i tre ulike kontekster i materialet:

- Der dialekter blir beskrevet
- Der dialekter blir sammenliknet og kontrastert
- Der “blanding” av dialekter blir beskrevet (typisk som noe annet enn *veksling*)

Det framgår av hyppigheten av referansene alene at “tonefall” er en kjent term blant ikke-lingvister, og at den utgjør en del av det en kan kalle et folkelig, metalingvistisk begrepsapparat. Spørsmålet som gjenstår, er hva som skjuler seg bak referansene – hva er det informantene sikter til når de viser til “tonefall”?

I det følgende går vi nærmere inn på noen av referansene til tonefall i materialet, og hva en analyse av disse sier om hva det lingvistiske korrelatet for referansene kan være, og hvilken sosiolingvistisk betydning

variasjon i “tonefall” har. Her beveger vi oss mellom data av ulik karakter: Vi utleder først informasjon fra eksempler på det som blir sagt *om* tonefall (avsnitt 4.1), før vi ser på utsagn som kaster lys over referansene for termen tonefall gjennom språklig eksemplifisering (avsnitt 4.2).

4.1 *Metalingvistiske referanser til “tonefall”*

Når vi mener det er rimelig å forstå informantenes referanser til “tonefall” og liknende konsept som referanser til prosodiske trekk, er det særlig på grunn av måten dette trekket ved språk relateres til andre trekk på. Noen av informantene antyder at dette er språktrekk som kan utløse sosiokulturelle konnotasjoner mer eller mindre uavhengig av hvilke språktrekk det opptrer sammen med. Et eksempel på dette finnes i materialet innsamlet fra den ene ikke-bidialektale informanten i utvalget, “Kristin”. Kristin viser til “tonefall” som et av de trekkene ved hennes talemål som vil kunne variere mellom situasjoner og avhengig av samtalepartner, selv om hun ellers ikke mener at hun *veksler* til en annen varietet:

[...] jeg kan prate... hed- (*stotring*) hedmarking, men kan jeg plutselig si “e” og “*ikkje*” for eksempel [...] altså ord som ikke hører til i den dialekta, så jeg har liksom ord og uttrykk (.) og tonefall =e= etter... (.) hvem jeg prater med² (Kristin³)

I denne sekvensen er det en eksplisitt referanse til “tonefall”. I den påfølgende taleturen kan nevninga “sleng” tolkes som en referanse til det samme:

og det m- og det er og noe med at jeg sier at jeg kan bryte mot- på trønder hvis jeg er i Trondheim og prater med de folka så hører jeg at jeg kan få en sånn trøndersleng på slutten av ord eller slutten av setninga [...] =e= uten at

2. Transkripsjonskonvensjoner for dette og senere sitering: =tekst= markerer pauseulyder; (.) angir pauser på 0,5 sekunder eller mindre; versaler markerer emfase; (*tekst*) angir ekstra- og paralingvistisk kommunikasjon eller merknader som kontekstualiserer utdrag like forut; tekst- angir avbrutt ytring; ... angir fortsettelsesintonasjon; “*tekst*” angir (performativ) sitering av seg selv eller andre; (uft) angir utelatt, uforståelig tale; [[*tekst*]] angir overlapping. Ut over dette er komma og punktum brukt for å markere for perioder og lette lesinga.
3. Dette og andre informantnavn er, med bare ett unntak som omtales nedenfor, pseudonym brukt i van Ommeren 2016.

jeg pra- jeg PRATER ikke trønder, men jeg hører sjøl at det er litt sånn (.)
(*latter*) herming (*latter*) på en måte eller hva jeg skal si (Kristin)

I dette siste utdraget kan det også være andre forhold Kristin viser til, for eksempel den utstrakte bruken av såkalt ekstratonalitet i trøndersk (jf. Nilsen 1992; 2000).⁴ Det kan også være at hun viser til bruk av etterhengte pragmatiske partikler i trøndersk, slik som for eksempel ‘sjø’ (Søfteland & Borthen 2018). Ut fra konteksten mener vi imidlertid at det er sannsynlig at det er prosodiske forhold hun viser til her, blant annet fordi hun i andre deler av intervjuet bemerker sin egen tendens til å variere nettopp intonasjonsmessig.

En annen av informantene – “Line” – bidrar med utsagn og eksempler som illustrerer enda tydeligere hvordan “tonefall” blir betraktet som språktrekk som kan utløse sosiokulturelle konnotasjoner uavhengig av andre språktrekk. Line har vokst opp på et sted på Sør-Helgeland sammen med en far som har sin bakgrunn fra dette stedet, og ei mor fra det sentrale Østlandet. Line har alltid brukt en kode som hun og omgivelsene forstår som en østnorsk dialekt, med den nærmeste familien. Det gjelder også overfor faren og andre familiemedlemmer som snakker en sør-helgelandsk varietet. Med alle andre – inkludert ektemannen og barna sine – har hun snakket den varietetten som er i bruk på stedet der hun har vokst opp. Den østnorske koden har med andre ord fungert som hjemme-språk for Line, og hun har vært nøye med å holde de to kodene adskilte. Hun har for eksempel unngått situasjoner som impliserer veksling, for eksempel ved å gå ut av rommet for å snakke i telefonen dersom noen som ville utløse ute-koden, ringte. Hennes strategi skiller seg på dette punktet fra den broren hennes har valgt. Han har vokst opp under samme språklige innflytelser, men resultatet er i hans tilfelle at han “blander” dialektene sammen, noe som særlig høres på “tonefallet” hans, mener Line:

4. Ekstratonalitet handler om at trykklette stavelser i en flerordsytring faller utenfor en aksentfrase (AP), altså at de etterfølger denne. Nilsen hevder at dette intonasjonstrekket brukes systematisk i trøndersk, for eksempel for å skille mellom ulike typer spørresetninger:

a. (((*E-du_{AP}) gammel_{IP})_{IU}) = Hvor gammel er du?

b. (((*e-du_{AP}) (*GAMMEL_{AP})_{IP})_{IU}) = Er du gammel? (jf. Nilsen 1992; 2000).

så han =e= snakker jo (.) snakker jo (.) MER likt dialekta her, men fremdeles så hører du at (.) at han e- at han har et litt sånn- (.) (ja) hva skal jeg si, det e jo ei blanding av (.) [D2-sted³]-dialekt og østlending, men den tilnærmer seg mer det som er her når han snakker med lokale folk (.) snakker han med meg så er det ganske sånn- (.) ja det er en slags- det er en slags blanding- han har nok kanskje ORDENE og (.) alt det som hører til HER, men han har helt feil tonefall [...] eller han har det tonefallet som hører til østlandsdialekta (.) så jeg tror han også sliter litt der (*latter*) (Line)

I dette resonnementet kan en se hvordan tonefall framheves som vesentlig for at et språklig uttrykk skal være enhetlig: En taler kan ha “ordene” og “alt det som hører til” talemålet på et gitt sted, men dersom “tonefallet” er “feil”, er resultatet en “blanding” av talemål. Flere av de andre informantene berører også dette forholdet på en eller annen måte, at det å ha feil tonefall får talemålet til et individ til å utmerke seg innenfor en lokal kontekst, og oftest på en ikke-positiv måte. Kontrasteringa av “tonefall” med andre språktrekk eksemplifiserer mer overordnet at ikke-lingvister er i stand til å identifisere og artikulere en basal forståelse for forskjellen mellom suprasegmentale trekk på den ene siden og andre dialektmarkører som for eksempel segmental-fonologiske, morfologiske og leksikalske og syntaktiske trekk på den andre. Fra metalingvistiske data som dette er det etter vår oppfatning rimelig å slutte at de har en bevissthet om prosodi som sosiolingvistisk distingverende språktrekk, og at det også ser ut til å være et aspekt ved talemålsvariasjon som oppfattes som sosiolingvistisk betydningsfullt uavhengig av særdrag på andre lingvistiske nivå. Dette støtter funnene til Gooskens (2005) (avsnitt 2); språktrekk på prosodisk nivå opererer i stor grad uavhengig av trekk på andre lingvistiske nivå som sosiolingvistisk markør.

4.2 “Tonefall” som referanse til påviselige prosodiske fenomen

Vi har imidlertid ønsket å gå forbi ei konstatering av *at* ikke-lingvister oppfatter variasjon på prosodisk nivå, og *at* de gjerne omtaler dette som “tonefall”. Vi har også sett nærmere på hva våre data avslører om hvilke prosodiske trekk som utgjør det lingvistiske korrelatet for referansene

5. “D2-sted” viser her til stedet hvor informanten stedfester den andre dialekten hen tilegnet seg, og er ei omskriving som erstatter konkrete stedshensvisninger av hensyn til informantens anonymitet.

til “tonefall”. En stor del av referansene til tonefall i materialet er forholdsvise vage, på lik linje med referanser til andre språktrekk, og få av eksemplene – om noen – er så entydige at en bør konkludere bastant med at informantenes referanser til “tonefall” er henvisninger til eksakt det lingvister forstår med denne termen. Når en legger til grunn folkelingvistiske data av den typen vi gjør, kan det for eksempel ikke utelukkes at ikke andre trekk, slik som for eksempel vokalkvalitet, inngår i informantens konseptualisering av “tonefall”. Det er heller ikke gitt at det vi forstår som mer entydige referanser, gir innsikter som er overførbare til alle de andre referansene. For å komme til sikker kunnskap om dette, er det nødvendig med studier av en annen karakter, for eksempel eksperimentelle studier av den typen Gooskens (2005) har rapportert fra. Når det er sagt, er det eksempler i materialet som vi mener *kan* fortolkes som referanser til nettopp prosodiske trekk, og som etter vårt syn utgjør verdifulle ledetråder for den videre utforskninga av den folkelingvistiske konseptualiseringa av “tonefall”. Vi skal se på et utvalg eksempler av denne typen i det følgende.

I avsnitt 4.1 gjenga vi utsagn fra informanten Line om at broren hennes snakker nordnorsk med “feil tonefall”. At det Line kaller “tonefall”, opererer uavhengig av andre målmerker som sosiolingvistisk trekk, berøres også i en annen sammenheng i intervjuet med henne, og fra denne andre sekvensen er det mulig å utlede noe mer presis informasjon om referansen for termen “tonefall” fordi Line eksemplifiserer. I det aktuelle utdraget forteller Line om ei jente hun gikk i klasse med som barn. Denne jenta skal ved høytlesing ha lest med det Line forsto som østnorsk “tonefall”, og det til tross for at hun hadde trøndersk dialektbakgrunn. Som en del av fortellinga om dette demonstrerer Line høytlesing av bokmålstekst lest med henholdsvis nordnorsk og østnorsk leseintonasjon.

det var en ting jeg tenkte på en dag, for at jeg hadde ei... (.) når vi leser (.) her- når vi leser bokmål (.) så leser vi jo liksom “*det var en gang en liten elefant som skulle ut å gå*” (*bermer nordnorsk leseintonasjon*), ikke sant, vi har fremdeles tonefallet [...] selv om vi leser liksom ordene på bokmål (.) så hadde jeg ei jente i klassen min og hun var... hun var trønder, altså veldig sånn der- (.) og hun leste på bokmål, hun leste altså “*jeg skal ut å gå en tur, blablabla*” (*bermer østnorsk leseintonasjon*), så tenkte jeg at, hvorfor leser du sånn som jeg egentlig snakker, du snakker jo trønder, altså jeg forsto ikke helt (.) hvorfor hun- hun gjord- (uft) altså vet ikke hvorfor hun gjorde det, foreldrene var lærere og

kanskje hadde tenkt at hun skulle prøve å legge seg til en sånn der (.) sånn måte å lese på, men da husker jeg at jeg reagerte sånn på det for jeg tenkte liksom hvorfor kan ikke du lese som alle andre her, for jeg følte liksom at det der er jo sånn som jeg ville ha lest (.) hvis jeg hadde vært hjemme og skulle ha lest leseleksa mi høyt til mamma liksom, så hadde jeg jo kommet til å lest sånn (.) så det tenkte jeg litt på en dag (.) at det er noe med det òg at hvis jeg skal lese ei bok til ungene på skolen så leser jeg fremdeles ikke på bokmål, jeg leser jo ordene sånn som de skal være [...] men det er jo fremdeles *“den lille elefanten skulle ut å gå” (hermer nordnorsk leseintonasjon)* ikke sant [[sånn der]] [...] =e= og det er jo òg litt rart (.) for at man skulle jo tro at jeg egentlig kunne ha lest det... (.) på... (.) bok- altså på østlandsdialekt, men det gjør jeg nå ikke.// (Line)

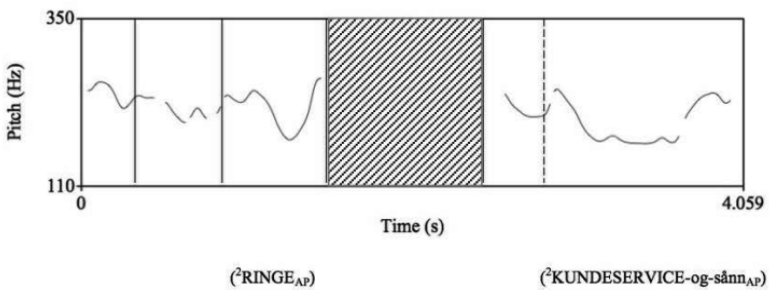
I de partiene hvor Line eksemplifiserer, her markert med kursiv, anvender hun et bokmålsnært talemål, performativt framført som om hun leser opp formuleringene høyt fra ei bok. I det øvrige bruker hun den nordnorske koden som hun brukte gjennom hele intervjuet for øvrig. Det kreves ingen detaljert dialektologisk orientert analyse av de kursiverte partiene for å konkludere med at dette er partier som vil bli oppfattet som østnorsk om en ser bort fra intonasjonen. Av dette utdraget kan en også slutte seg til noen vesentlige innsikter om intonasjonsmønster som semiotisk ressurs. Det framgår tydelig av dette utdraget at Line opplever at det er en vesentlig forskjell mellom hennes D1 (østnorsk varietet) og D2 (sør-helgelandsk varietet), og at denne vil være der selv om en skriftlig standard ligger til grunn for lyd- og formverk. Det er altså snakk om trekk som kan variere mellom de to kodene, uavhengig av ytringas form for øvrig, slik hun ser det.

Om en lytter til Lines eksemplifisering av leseintonasjon i utdraget, er det kun intonasjonsmønsteret som varierer. Vi tolker dette dithen at variasjon på nettopp det prosodiske nivået kan ha en sosial symbolfunksjon uavhengig av andre talemålstrekk. Prosodi vil naturligvis stå sterkere som indikator på geografisk tilhørighet når det står i sammenheng med andre saliente talemålstrekk. Likevel ser altså prosodien ut til å være sosialsemiotisk sett en svært viktig indikasjon på hvilket språklig “modus” den bidialektale språkbrukeren Line opplever at hun er i, selv når ytringa for øvrig har fasong av en form for bokmålsnært talemål. Bokmål opplest med nordnorsk intonasjon er ikke det samme som bokmål opplest med østnorsk intonasjon, og bokmål med nordnorsk intonasjon ser altså for Lines del ut til å være en *valgbar* språklig kode som

representerer et ideologisk alternativ til bokmål med østnorsk intonasjon. Sagt på en annen måte: Det er ikke sosiolingvistisk sett vilkårlig hvilket intonasjonsmønster som legges til en ellers lik streng med tale.

At nettopp språktrekk på prosodisk nivå er blant de som varierer når Line veksler mellom sin D1 og D2, lar seg bekrefte gjennom intonologiske analyser. Det er vanlig å bruke prosodi som et samlebegrep for trykk, kvantitet, tonelag og intonasjon, og det er trolig konstallasjoner av prosodiske fenomen og interaksjonen mellom dem som bidrar til at Lines D1 og D2 framstår som ulike på prosodisk nivå. Her nøyer vi oss imidlertid med en analyse av tonelagsrealiseringa i de respektive kodene som illustrasjon.

Materialet som analysene våre er baserte på, ble samlet inn uten at informantene ble satt til å lese testsetninger. Det har dermed vært umulig å sammenholde ei og samme ytring uttalt med ulike intonasjonsmønster. Hovedmønsteret for realisering av tonelagene kommer imidlertid til uttrykk i intervjumaterialet på annet vis, og her vil vi illustrere med to lengre strenger med tale som inneholder sammensatte ord. Tilstedeværelsen av sammensatte ord i en talestreng gir gode forutsetninger for en analyse av tonelag: Mønsteret for tonegang framtrer mer tydelig når tonelag og fraseaksent får en lengre aksentfrase å spille seg ut over (van Ommeren 2016: 143–146). Den første talestrengen er hentet fra opptak av en samtale mellom Line og moren hennes, og her bruker Line den østnorske lavtonekoden sin. I dette utdraget (ill. 1) finner en flere tonelag 2-aksentfraser med lavtonedialektal realisering (HLH-tonebevegelse)⁶, og tydeligst i aksentfrasene (²RINGE_{AP}) og (²KUNDESERVICE-og-sånn_{AP}).

Ill. 1: Lavtonedialektal tonelagsrealisering (inf. “Line”)

6. Det skraverte partiet i konturen (markert med “...” i den intonologiske transkripsjonen) er en innskutt intonasjonsytring. Den er utelatt av plasshensyn.

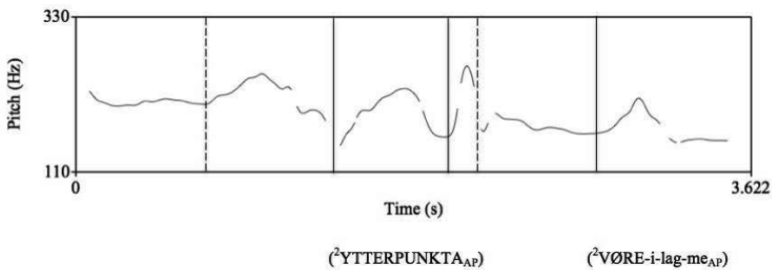
Intonologisk transkripsjon:

((²veldig_{AP})(²ofte-hvis-jeg-skal_{AP})(²RINGE_{AP})_{IP})...((sånn der (²KUN-DESERVICE-og-sånn_{AP})_{IP})_{IU})...

IPA: [vældi oftə vis jæ ska riŋə (*latter*) sɔn dær kʰʉndəsø:rvis ɔ sɔn]

BM: veldig ofte hvis jeg skal ringe <latter, pause> sånn der kundeservice og sånn

Det HLH-mønsteret som framgår av denne analysen, skiller seg fra mønsteret en finner i tonelag 2-aksentfrasene i talestrenger der Line benytter høytone-koden sin. Her finner en aksentfraser med tonegangen LHL, altså det speilvendte mønsteret av det vi pekte på i talestrengen over, som vist i ill. 2.

Ill. 2: Høytone-dialektal tonelagsrealisering (Inf. "Line")

Intonologisk transkripsjon:

((nei e har hatt (²vældi-store_{AP})(²YTTERPUNKTA_{AP})_{IP})(i (¹kem-e-har_{AP})(²VØRE-i-lag-me_{AP})_{IP})_{IU})

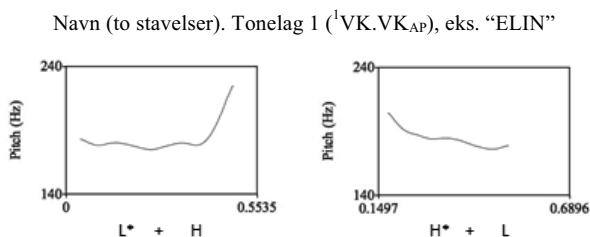
IPA: [næi ə ha:r hat vældi stʉ:rə ytərpʉŋta i kem e ha:r vø:rə i lamæ]

BM: nei jeg har hatt veldig store ytterpunkt i hvem jeg har vært i lag med

Mønsteret for områdetypiske realiseringer av tonelag 2-aksentfraser er tydeligst i aksentfrasene (²YTTERPUNKTA_{AP}) og (²VØRE-i-lag-me_{AP}).

Vi skal videre se på noen eksempler hvor prosodiske særdrag inngår i eksemplifisering på en måte som illustrerer at informantene kan isolere prosodiske fenomen, og med det spesifisere hvilke språktrekk de refererer til, nokså presist. Det første eksempelet demonstrerer en folkelingvistisk forståelse for ulik realisering av tonelag i ulike dialekter. Informanten "Elin" opererer med én kode knyttet til Nord-Trøndelag og én kode knyttet til Nordland. Den trønderske koden stedfestes altså

innenfor lavtoneområdet, mens den nordlandske dialekten er en høytonedialekt etter tradisjonelle dialektologiske inndelinger, og her er det realiseringa av tonelag i de to områdene som trekkes fram av informanten. I løpet av intervjusamtalen viste Elin flere ganger til “tonefallet” som noe som er ulikt i de to kodene hun behersker og bruker. Hun gjorde også et poeng ut av forskjellen i tonefall i måten hun uttaler (det egentlige) fornavnet sitt på i de to dialektene. Dette trakk hun fram da hun fortalte om en gang hun introduserte seg selv for en annen person ved bruk av det hun opplevde som feil dialekt. Elin peker her på et sosialt betydningsfullt skille i den tonale realiseringa av navnet sitt, og etter vårt skjønn er det ulik tonelagsrealisering hun forsøker å vise til. Vi fulgte opp denne observasjonen med en analyse av grunntonekonturen av eksempeluttalene, og får gjennom dette bekreftet at det ser ut til å være tonelagsrealisering hun sikter til. Av hensyn til anonymiteten til informanten oppgir vi ikke det eksakte fornavnet her, men vi har gitt henne et fiktivt navn som deler de vesentlige karakteristikene for vårt analytiske formål:⁷ Navnet består av to stavelser, og det uttales med tonelag 1 av informanten selv. I ill. 3 ser vi den intonasjonsmessige realiseringa av navnet i henholdsvis D1 (trøndersk lavtonevariant) og D2 (nordnorsk høytonevariant).

Ill. 3: Høytonerealisering vs. lavtonerealisering av navn (inf. “Elin”) Navn (to stavelser). Tonelag 1 (¹VK.VK_{AP}), eks. “ELIN”

Begge disse realiseringene kan analyseres som tonelag 1-fraser innenfor Trondheimsmodellen, men med ulike realiseringer i tonegang. Mer presist ser vi en bevegelse fra lav til høy tone i lavtonevarianten, og fra høy til lav i høytonevarianten, selv om forskjellen er nokså subtil i sistnevnte.

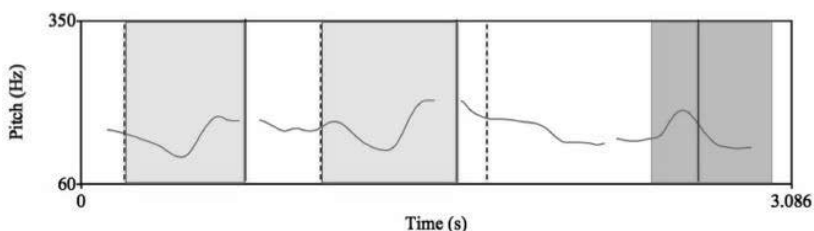
7. Denne informanten omtales som “Cecilie” i van Ommeren 2016.

Informanten Elin omtalte i samme intervjusamtale hvordan hun opplevde nettopp “tonefall” som ett av de trekkene det var vanskelig å realisere riktig ved abrupt veksling mellom D1 og D2 innenfor en og samme situasjon. Dette er trolig også noe av bakgrunnen for at hun ved eksemplifisering av den tonale distinksjonen mellom D1- og D2-varianten av fornavnet sitt la uforholdsmessig stor vekt på tonegangen i ordet. Resultatet var uttale som framsto som nokså tilgjort og åpenbart eksemplifiserende, og slik sett ulik det en kan forvente i en sammenheng hvor språklig form ikke står i fokus. Det er likevel informativt: Både i valg av eksempelord og i den intonasjonsmessige realiseringa av disse ordene viser Elin at hun evner å isolere et spesifikt prosodisk fenomen som varierer geografisk, nemlig tonegangen i tonelag 1-ord i henholdsvis lav- og høytoneområdet. Det er rimelig å anta at dette utgjør i det minste ett av de trekkene som Elin refererer til som “tonefall”. Det er antakelig flere aspekter som inngår i hennes forståelse av dette konseptet, men dette er det vi har mulighet til å fastslå med utgangspunkt i våre data. At hun omtaler den variable uttalen av navnet sitt som et språkvalg, kaster for øvrig lys over den betydninga tonale forhold kan ha som indeks for sosial identitet. For Elin var det sosialt sett markert – i den grad at hun husker det flere år etter – å introdusere seg på “feil” dialekt, noe som i dette tilfellet kun innebar en forskjell i den tonale realiseringa av navnet hennes.

Det siste eksempelet vi skal ta for oss, illustrerer også en ikke-lingvists evne til å isolere prosodiske særdrag. Dette eksempelet er hentet fra samtalen med informanten “Knut”. Han viser at han er i stand til å isolere et spesifikt prosodisk fenomen som er knyttet til realiseringa av sammensatte ord i talemåla i Nord-Gudbrandsdalen: etterleddstrykk (se f.eks. Ekre 1960; Kveen 2011).

Knuts bidialektale repertoar består av to østnorske koder, hvorav den ene tilhører det nord-østlandske området og den andre er en midlandsk kode. Begge disse områdene tilhører det østnorske lavtoneområdet. Knut peker under intervjuet på at det er flere likheter mellom de to dialektene hans, for eksempel i leksikon, men han hevder samtidig at det ofte vil være en forskjell i “tonefall” der uttalen ellers er lik. Han bruker faktisk termen “intonasjon” for å understreke hva han legger i “tonefall” i den aktuelle sekvensen, og måten han videre omtaler dette konseptet på,

antyder at han mener noe mer enn “bare” tonelag. Mer spesifikt ser han ut til å peke på intonasjonsmønster som strekker seg over lengre sekvenser av tale. Et av eksemplene hans på forskjellen i “tonefall” mellom de to kodene han opererer med, er uttalen av stedsnavnet *Gjøvik*, som er illustrert i den transkriberte ytringa under ill. 4.

Ill. 4: Intonologisk analyse, ordet *Gjøvik* +/- etterleddstrykk (inf. “Knut”)

Intonologisk trans⁸: ((på²gjøvik_{AP})så sier du²GJØVIK_{AP})IP)IU)((¹HER-si-u-gjø_{AP})IP)(¹vik_{AP})IU)

IPA: [pɔ ʒjø:vi:k sɔ si: dɥ ʒjø:vi:k ɔ 'hæ: fi ɥ jø⁴vi:k]

BM⁹: På Gjøvik så sier du “Gjøvik” og her [dvs. Nord-Gudbrandsdalen] sier du “Gjøvik”

Transkripsjonen ledsages her av en intonasjonskontur for talestrengen, frambrakt ved hjelp av programmet *Praat*. De markerte feltene i konturen svarer til de understrekede partiene i transkripsjonen. De første to forekomstene av ordet *Gjøvik* har tonelag 2-realisering med HLH-tonegang, med primærtrykk på førstestavinga. Den andre av disse er realisert som en fokal aksentfrase. En aksentfrase (også omtalt som tonal fot, jf. Nilsen 1992: 28) består av initial tonelagsrealisering og avsluttende fraseaksent. Den strekker seg altså normalt fra én aksentuert stavelse fram til, men ikke inklusive neste. Fraseaksenten kan uttales fokalt eller ikke-fokalt. En fokal aksentfrase har en avsluttende fraseaksent som ender i en høy grunntonetopp i lavtonedialekter. Den fokale aksentfrasen skiller seg slik fra den ikke-fokale aksentfrasen, som på sin side vil ha en fraseaksent med en grunntonekontur som ender lavere. Den fokale aksentfrasen i dette eksempelet går fram av den høye tonetoppen i kon-

8. Transkripsjonene følger her konvensjonene i Trondheimsmodellen (Nilsen 1992).
9. Kursivert skrift viser til den delen av ytringa hvor Knut veksler til sin nord-gudbrandsdalske D1-varietet.

turen i den andre forekomsten av ordet *Gjøvik*, markert med versaler i transkripsjonen. Forleddstrykk med tonelag 2 i dette ordet (stedsnavnet) svarer til typisk lavtonedialektal realisering, herunder det nordøstlandske området, hvor Knuts D2 hører hjemme. Den siste realiseringa av ordet *Gjøvik*, derimot, representerer et brudd med dette mønsteret. Det en ser her, er fenomenet etterleddstrykk, slik dette realiseres i talemålene i Nord-Gudbrandsdalen, deriblant i Knuts D1. I noe forenklete termer betyr dette at primærtrykket realiseres på det andre ordet eller elementet i ei sammensetting. I dette tilfellet er det andre leddet, *vik*, i egen tonelag 1-aksentfrase, uttalt som *gjø(ˈvik)*. Som en konsekvens av dette blir de to elementene i ordet *Gjøvik* – *gjø* og *vik* – realisert innenfor to ulike aksentfraser.

Dette eksempelet viser at Knut er i stand til å isolere en spesifikk prosodisk distinksjon mellom de to dialektene han har i sitt repertoar. En kan peke på andre indisier også som tilsier at akkurat dette intonasjonsfenomenet er et velkjent dialekttrekk for Nord-Gudbrandsdalen. Det utnyttes for eksempel ofte av komikere når de imiterer eller parodierer dialekter fra denne regionen. Et av de mer kjente eksemplene i denne sammenhengen er komikeren Pål Espen Kilstads parodiering av kjendis-kokken Arne Brimi fra Vågå i rollen som kokken Bjarne Rimi i ulike medier. Dialekten spiller en sentral – for ikke å si den sentrale – rollen som parodisk moment i gestaltninga av denne figuren, og etterleddstrykket i vågåmålet er blant språktrekkene Kilstad utnytter. De ordene som får etterleddstrykk i disse sketsjene, er ikke alltid de som ville fått det i vågåmålet. Trekket er likevel så kjent som trekk ved talemålet i Nord-Gudbrandsdalen at det indekserer tilhørighet der. Bevisst bruk av dette trekket i nettopp slike framstillinger bidrar trolig også i indekseringa av dette språktrekket. Dette utgjør ytterligere indisier knyttet til prosodiske trekks indeksikalitet som vi tar med videre til avsnitt 5, der vi diskuterer hva funnene ovenfor sier om prosodiske trekks indeksikalitet i en norsk kontekst.

5 Prosodiske trekks indeksikalitet

Vi betrakter våre funn som en indikasjon på at prosodiske trekk figurerer høyt i et tenkt hierarki av indeksikalitet for ulike dialekttrekk i norsk sammenheng. Bakgrunnen for vår tolkning er at disse trekkene ser ut til

å være gjenstand for høyt nivå av metapragmatisk bevissthet. Med utgangspunkt i Aghas (2003) konsept *enregisterment* har Johnstone, Andrus og Danielson (2006) skissert tre nivå av metapragmatisk bevissthet omkring et språktrekks indeksikalske betydning. Disse tre nivåene kan betraktes som ulike stadier i et språktrekks “sosiale liv”, fra å være ikke-indeksert og uten anerkjent sosial betydning til å være en integrert og kjent del av et språklig register som er forbundet med helt bestemte grupper av mennesker. I denne skissen har Johnstone og hennes kollegaer tatt utgangspunkt i Silversteins (2003) konsept *orders of indexicality* og Labovs (1972: 178–180) klassifisering av språklige variabler som henholdsvis *indikatorer*, *markører* eller *stereotyper* avhengig av i hvor stor grad de indekserer gruppetilhørighet.

På det første nivået av indeksikalitet er språktrekkene ifølge Johnstone, Andrus og Danielson (2006) mer eller mindre “uoppdaget” av de som er brukerne av dem. Det vil si at det er liten eller ingen metaspråklig bevissthet om trekket, og at det følgelig ikke har antatt sosial betydning gjennom å være forbundet med gruppa. Neste nivå av indeksikalitet er når individer blir bevisste på forskjellene mellom egen språkbruk og andre, og de begynner å bruke trekket aktivt i sosial samhandling. Det er på dette nivået større metabevissthet om trekket og dets relasjon til ei gitt sosial gruppe, selv om denne bevisstheten ikke nødvendigvis er uttalt. På dette stadiet kan trekket utnyttes som markør for en gitt identitet mer eller mindre bevisst. Det tredje nivået av indeksikalitet er når et språktrekk har blitt en naturlig del av diskursen omkring det som kjennetegner språkbruken til ei gitt gruppe. På dette stadiet har trekket blitt det Labov (1972) har omtalt som en *stereotyp*, og det vil typisk kunne inngå i oversyn over trekk som kjennetegner en gitt varietet, og trekket vil også typisk bli utnyttet performativt i utspilling av den gruppeidentiteten trekket nå er koplet til. Når et språktrekk har nådd dette nivået av indeksikalitet, er det altså så stor bevissthet omkring den sosiale betydninga trekket indekserer, at det kan utnyttes i bevisst lek med eget og andres språklige uttrykk.

Det er altså når språktrekk blir registrert (av ikke-lingvister) som typiske for ei gitt gruppe, at trekkene blir bærere av sosial betydning. Den kvalitative analysen av vårt materiale viser at termen “tonefall” ofte blir brukt med referanse til suprasegmentale trekk, og analysene illustrerer også at flere av informantene er i stand til å isolere prosodiske trekk og den sosiale betydninga slike trekk har. Disse trekkene ser videre

ut til å ha et betydelig potensial når det gjelder å signalisere geografisk tilknytning og tilhørighet til bestemte sosiokulturelle fellesskap. Men ut over det at “tonefall” kan fortolkes som ei markering av geografisk og sosial forankring, viser flere av eksemplene ovenfor at prosodiske trekk spiller en vesentlig sosiolingvistisk rolle gjennom å skape sosialt meningsfulle distinksjoner mellom språklige uttrykk mer generelt. Som Irvine (2001) har påpekt, har språklige stiler det til felles med andre stiluttrykk (klær, hår, musikk o.l.) at de står i en sosialt meningsfull kontrast til andre stiler; det å “ha stil” er ikke primært et utsagn om et individ, men om hvordan stilen til ett individ står i forhold til andre individers stil. Det er altså *distinksjonen* mellom stiler som er det essensielle:

Whatever “styles” are, in language or elsewhere, they are part of a system of distinction, in which a style contrasts with other possible styles, and the social meaning signified by the style contrasts with other social meanings (Irvine 2001: 22).

At trekk på prosodisk nivå ser ut til å være potente når det gjelder å skape sosiolingvistisk meningsfulle distinksjoner, kommer ikke minst til syne i informantens Lines perspektiver på leseintonasjon, slik de ble presentert i avsnitt 4.2 ovenfor. Hennes utsagn viser at variasjon på prosodisk nivå kan ha en sosial symbolfunksjon uavhengig av andre språktrekk. Dette betyr at prosodiske trekk fortjener økt forskningsmessig oppmerksomhet som sosiolingvistiske indekser – det er ingen trekk som er mer relevante å forske på enn dem som språkbrukere framhever som sosialt betydningsfulle.

Siden funnene er basert på en studie av bidialektales språklige praksiser, er det grunn til å spørre om de kan betraktes som gyldige ut over denne noe spesielle gruppen av språkbrukere. Det at flere av de bidialektales språkbrukerne i studien kan isolere bestemte prosodiske særdrag ved kodene sine, kan bety at disse språkbrukerne har en særlig utviklet metaspråklig bevissthet og kompetanse. Det er som nevnt også grunn til å anta at de har en særlig evne til å sette ord på hva de mener, gjennom å eksemplifisere. Det er slik sett ikke gitt at deres bevissthet omkring prosodiske særtrekks indeksikalitet gjenspeiler den mer allmenne folkelingvistiske bevisstheten om dette. Med andre ord kan prosodiske særdrag potensielt være på et annet nivå av indeksikalitet blant bidialektale enn i befolkninga for øvrig. Alternativt kan de bi-

dialektales stadige henvisninger til “tonefall” forstås som en refleksjon av noe mer allment, og da mer spesifikt den relative markertheten til prosodiske særdrag – altså hvor iørefallende disse trekkene er, og hvilken status de har som sosiolingvistiske variabler i forhold til trekk på andre språklige nivå. Vi mener dette siste er den rimeligste fortolkninga, men det trengs videre forskning for å kunne ta stilling til dette. Det vi imidlertid kan slå fast på bakgrunn av våre funn, er at “tonefall” ser ut til å være mer enn en tom, folkelingvistisk merkelapp, og at det hviler et betydelig potensial for kunnskapsbygging i videre utforskning av prosodiske trekk som sosiolingvistisk betydningsfulle språktrekk.

6 Avslutning

De spørsmålene som utgjorde utgangspunktet for analysen vi har presentert, var (1) om en kan identifisere konkrete lingvistiske korrelat for de folkelingvistiske referansene til konseptet “tonefall” i vårt materiale, og (2) hvilken informasjon om den sosiale betydninga til prosodiske trekk en kan trekke ut av det informantene sier om og i tilknytning til dette konseptet. Analysen viser at informantene i mange tilfeller både kan beskrive og eksemplifisere identifiserbare prosodiske trekk. Flere av informantene illustrerer også at de kjenner til trekkenes geografiske utbredelse og de sosiolingvistiske stereotypiene som er knyttet til dem i kraft av dette. Med utgangspunkt i teori om språkets indeksikalitet og *enregisterment* har vi på bakgrunn av dette argumentert for at prosodiske trekk figurerer høyt i et tenkt hierarki av sosiolingvistisk symbolpotensial; det er snakk om trekk som språkbrukere identifiserer som sosiolingvistisk relevante og betydningsfulle. Slik sett støtter studien den tidligere forskninga som ble oppsummert i avsnitt 1 og 2. Vi har også tatt til orde for at språklig variasjon på prosodisk nivå derfor fortjener økt forskningsmessig oppmerksomhet. Ikke minst understreker funnene at det er behov for videre intonologisk og sosiolingvistisk utforskning av den folkelingvistiske konseptualiseringa av talemålsvariasjon på prosodisk nivå.

Litteratur

- Abrahamsen, Jardar Eggesbø. 2003. *Ein vestnorsk intonasjonsfonologi*. Upublisert doktoravhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Agha, Asif. 2003. "The social life of cultural value." *Language and Communication* 23(3–4): 231–273.
- Boersma, Paul og David Weenink. 2015. Praat: doing phonetics by computer (Version 6.0). Tilgjengelig fra <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/> (desember 2015).
- Christiansen, Hallfrid. 1973 [1954]. "Hovedinndelingen av norske dialekter." I: *Frå norsk målføregransking*, red. Olav T. Beito og Ingeborg Hoff, 39–48. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.
- Cramer, Jennifer. 2016. "Perceptual Dialectology." I: *Oxford Handbooks Online*. New York: Oxford University Press. Hentet fra <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/978019935345.001.0001/oxfordhb-9780199935345-e-60>.
- Eckert, Penelope. 2008. "Variation and the indexical field." *Journal of Sociolinguistics* 12(4): 453–476. doi:10.1111/j.1467-9841.2008.00374.x
- Ekre, Lars. (1960). *Opplysningar til stadnamn frå Midt-Jotunheimen og tilgrensande bygder*. Oslo/Bergen: Universitetsforlaget.
- Fintoft, Knut og Per Egil Mjaavatn. 1980. "Tonelagskurver som målmerke." *Maal og minne*, 66–87.
- Fretheim, Thorstein og Randi A. Nilsen. 1989. "Romsdal Intonation: Where East and West Norwegian Pitch Contours Meet." I: *Papers from the Eleventh Scandinavian Conference of Linguistics 2*, red. Jussi Niemi, 442–460. Joensuu: University of Joensuu.
- Gooskens, Charlotte. 2005. "How well can Norwegians identify their dialects?" *Nordic Journal of Linguistics* 28(1): 37–60. doi: <https://doi.org/10.1017/S0332586505001319>.
- Hilmo, Jo Vegard. 2012. *Språksamfunn i grenseland. Ein sosiolingvistisk studie av språk og språkoppfatningar i Tydalen*. Upublisert masteroppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Hognestad, Jan K. 1997. *Tonemer i en høytomedialekt. En undersøkelse med utgangspunkt i Egersund bymål*. Oslo: Samlaget.
- Irvine, Judith T. 2001. "'Style' as distinctiveness: the culture and ideology of linguistic differentiation." I: *Style and Sociolinguistic Variation*, red.

- John R. Rickford og Penelope Eckert, 21–43. New York: Cambridge University Press.
- Johnstone, Barbra, Jennifer Andrus og Andrew E. Danielson. 2006. “Mobility, Indexicality, and the Enregisterment of ‘Pittsburghese’.” *Journal of English Linguistics* 34(2): 77–104.
- Klynderud, Heidi Elisabeth. 1999. *Kodeveksling ved bidialektisme*. Upublisert hovedoppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Kristiansen, Daniel A. 2013. *Bindal - et språksamfunn på grensen*. Upublisert masteroppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Kristoffersen, Gjert. 1992. “Cirkumflekstonelaget i norske dialekter, med særlig vekt på nordnorsk.” *Maal og Minne* 1992: 37–61.
- . 2007. “Dialect variation in East Norwegian tone.” I: *Tones and Tunes, Vol. 1: Typological and Comparative Studies in Word and Sentence Prosody*, red. Tomas Riad og Carlos Gussenhoven, 91–111. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Kveen, Perlaug Marie. 2011. “*Døkk har slikt rart tonefall*”. *Om tonelag og andre prosodiske drag ved målet i Lom, med eit sideblikk til Skjåk*. Upublisert masteroppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Labov, William. 1972. “On the mechanism of linguistic change.” I: *Sociolinguistic patterns*, William Labov, 160–182. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Mæhlum, Brit. 1992. *Dialektal sosialisering: en studie av barn og ungdoms språklige strategier i Longyearbyen på Svalbard*. Oslo: Novus.
- Mæhlum, Brit og Unn Røyneland. 2012. *Det norske dialektlandskapet*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Nilsen, Randi A. 1992. *Intonasjon i interaksjon: sentrale spørsmål i norsk intonologi*. Upublisert doktoravhandling. Universitetet i Trondheim.
- . 2000. “Tonale særtrekk i norske lavtonedialekter.” I: *Folkmålsstudier* 39, red. Ann-Marie Ivars og Peter Slotte, 219–238. Helsingfors.
- . 2001. “‘Borderline Cases’. Tonal characteristics of some varieties of spoken South Norwegian.” *Nordic Prosody VIII*: 173–186.
- Preston, Dennis R. (red.). 1999. *Handbook of perceptual dialectology* Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins.
- Sandøy, Helge. 1996. *Talemål*. Oslo: Novus.

- Silverstein, Michael. 2003. "Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life." *Language & Communication* 23(3–4): 193–229. doi:10.1016/S0271-5309(03)00013-2.
- Skjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- . 2005. *Dialektar i Noreg: tradisjon og fornying*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Strandheim, Kristin. 2018. "Viss de e andre fâlk som ikkje sjønne sæ like my på de, så kainn vi snakk meir sånn tradisjonell trøndersk". *En sosiolingvistisk studie av registervariasjon hos ungdom fra flerkulturelle miljøer i Trondheim*. Upublisert masteroppgave. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Søfteland, Åshild og Kaja Borten. (2018). "Æ e trønder, æ, sjø!" Den pragmatiske partikkelen sjø i midt-norske dialektar. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 36(2): 249–280.
- van Ommeren, Rikke. 2016. *Den flerstemmige språkbrukeren. En sosiolingvistisk studie av norske bidialektale*. Upublisert doktoravhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. Hentet fra https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2428730/Rikke%20van%20Ommeren_PhD.pdf?sequence=1.
- Woolard, Kathryn Ann. 1998. "Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry." I: *Language Ideologies: Practice and Theory*, red. Bambi B. Schieffelin, Kathryn Ann Woolard og Paul V. Kroskrity, 3–47. New York: Oxford University Press.

Abstract

That prosodic features are among the most salient features of Norwegian dialects is a truism in Norwegian dialectological and sociolinguistic research. Still, research on how speakers perceive and interpret prosodic features is relatively sparse. The article presents an analysis of the metalinguistic and metapragmatic discourse of Norwegian bidialectal speakers with an emphasis on their comments about what they call "tonefall" ('speech melody'). A qualitative sociolinguistic analysis of the material is accompanied by an intonological analysis. The findings lend support to the notion that "tonefall" and related terms are used with reference to supra-segmental features and provide evidence of the informants' ability

DET FOLKELINGVISTISKE KONSEPTET “TONEFALL”

to identify and isolate dialect features at the prosodic level. The analysis further suggests that prosodic features figure high in a hierarchy of indexicality of different dialect markers within a Norwegian context and it is argued on the basis of this that further research on the sociolinguistic meaning of prosodic features is needed.

Rikke van Ommeren

NTNU

Institutt for lærerutdanning

NO-7491 Trondheim

rikke.van.ommeren@ntnu.no

Perlaug Marie Kveen

NTNU

Institutt for språk og litteratur

NO-7491 Trondheim

perlaug.kveen@ntnu.no

Segmentasjon eller motivert epentese?

Om overgangen *ll* > *dl* i vestnorsk

Av Rune Røsstad

Den vestnorske lydendinga *ll* > *dl* er rekna for å vere ein ‘segmentasjon’ og står i eit uvisst forhold til overgangen *rl* (> *ll*) > *dl*, som tradisjonelt er rekna som ein ‘differensiasjon’. Lydendingane er forsøkt forklarte på ulike vis, og særleg problematisk synest *ll* > *dl* å vere. Forfattaren argumenterer for at det å sjå overgangen som ein ‘epentese’ er meir klargjerande ved at han blir sett på som resultat av koartikulasjon og såleis som ei fonetisk motivert lydending. Vidare undersøker forfattaren om og korleis overgangane kan forklarast innanfor to teoretiske rammeverk som kombinerer fonetisk basis og kognisjon: artikulatorkonologi (representert ved Garmann 2010) og John J. Ohalas teori om hypokorreksjon og hyperkorreksjon. Konklusjonen er at desse teoriene ikkje gjev fullgode svar, og særleg utfordrande er det å beskrive den kognitive prosessen. Likevel synest dei to tilnæringsmåttane som fruktbare forsøk på å forstå korleis lydendingane oppstod.

1 Innleiing

I sentrale delar av det vestnorske målområdet fekk den gammalnorske konsonanten *ll* overgang til *dl* (t.d. *adle*, *fjedl*). Utviklinga gjekk endå vidare i delar av Agder og Telemark, til *dd* (t.d. *adde*, *fjødd*), og i om lag dei same områda fekk gno. *rl* ei delvis lik utvikling, med dei same konsonantsambanda som endeleg resultat (t.d. *ein kadl* eller *ein kadde*, av gno. *karl* m.). Overgangane har parallellar i islandsk og færøysk, og derfor er dei vanlegvis rekna som vestnordiske lydendingar. Særleg har innovasjonen *dl* framstått som utfordrande å forklare, og ein har ikkje makta å danne seg eit klart bilete av utviklinga. Kjeldene er spinkle, og det er uvisst om ein har å gjere med parallelle (*rl* > *dl* og *ll* > *dl*) eller stegvise overgangar (*rl* > *ll* > *dl*) (jf. Røsstad 2011 om kjeldegrunnlaget).

Overgangen *ll > dl* blir helst omtalt som ‘segmentasjon’, medan den mogleg direkte overgangen *rl > dl* er rekna som ein ‘differensiasjon’ (Sandøy 1985: 188, Skjekkeland 1997: 115ff.). I ‘segmentasjon’ ligg det at eitt segment deler seg i to åtskilde segment, noko også den tradisjonelle notasjonen *ll > dl* indikerer. Kva som er årsak eller motivasjon til ei slik deling, framstår som uklart. Frå fonetikarhald (Slethei 1996) har det likevel vore peikt på at overgangen kan reknast som ein *epentese*, altså som innskot av eit segment. Det synet inneber at innskotet har opphav i koartikulasjon, og at det dermed er meir openbert fonetisk motivert enn det som ligg i ‘segmentasjon’.

Garmann (2010) analyserer ei rad konsonantovergangar i norsk, mellom dei overgangen *ll > dl*. Analysen hennar byggjer på artikulatorkonologi (Browman & Goldstein 1991), og har ein fonetisk basis med klare parallellar til koartikulasjon. Garmann knyter så analysen til kognitivlingvistiske teoriar (Bybee 2001), der elementa *bruk* og *frekvens* utgjer dei sentrale elementa i forståinga av kva som motiverer språkleg endring. Tiltærminga er enkel og heilskapleg sidan mange lydendringar fell inn under analysen, også segmentasjonar, som elles framstår som ein avvikande type lydendring. Garmann går likevel ikkje vidare i analysen, og ein får ikkje vite om og eventuelt korleis bruken og frekvensen spelar ei rolle for lydendringane, altså om dei verkeleg kan forståast i lys av det teoretiske rammeverket.

I denne artikkelen søker eg eit svar på om overgangen *ll > dl* kan reknast som *epentese*, og om det også gjeld andre overgangar som blir rekna som ‘segmentasjonar’, som *nn > dn* og *mm > bn*. Vidare undersøker eg korleis innovasjonen *dl* kan beskrivast og forklarast innanfor nokre teoretiske rammeverk som kombinerer fysiologi/fonetikk og kognisjon i forklaringar av lydendring. Her går eg først vidare på Garmanns analyse, og prøver han ut på det teorigrunlaget ho sjølv knyter seg til (Bybee 2001). Deretter undersøker eg dei aktuelle overgangane i lys av John J. Ohalas (1989, 1993a, 1993b, 2003) teori om hypokorreksjon og hyperkorreksjon, ein teori som har vore lite påakta i norsk historisk språkvitenskap.

2 Tradisjonelle forklaringar i norsk dialektologi

Innanfor norsk dialektologi er overgangen $ll > dl$ rekna som ein segmentasjon forstått på den måten at eitt segment blir splitta i to åtskilde segment. Forklaringar av overgangen byggjer på anten fonetiske og/eller strukturelle forhold, gjerne kombinerte med analogi. Dei fonetiske forklaringane har ofte eit visst preg av junggrammatisk tankesett, der endringar er regulære og skjer på mekanisk vis ved 'hjelp' av taleorgana (Larsen 1926, Hoff 1978, Skjekkeland 1997, Bakken 2001). Samstundes bryt somme med det prinsipielle synet på regularitet og forholdet mellom lydlover og analogi. Sidan lydlovene er regulære, vil det vere mest naturleg å rekne den nokså frekvente konsonanten ll som opphavet til dl , og så meine at det mindre frekvente rl -sambandet først blei assimilert til ll , før det gjekk vidare til dl på grunn av analogi eller lovmessigheit. Det er også det forløpet Larsen føreslår (1926: 7f.), medan Hoff (1978: 134) og Skjekkeland (1997: 17, 116) derimot plasserer oppkomsten til dl i rl -sambanda.

Strukturelle forklaringar inneber at endringar skjer som følgjer av behov for forbedringar i språkstrukturen. Strukturen er kjenneteikna av opposisjonar og symmetri, og dersom dette mønsteret blir skipla, skjer språklege endringar, motiverte ut ifrå behov for å 'reparere' strukturen. Ei nokså reindyrka strukturell tilnærming er Sommerfelt (1952), der overgangen $ll > dl$ blir forstått som ein måte å forhindre eit mogleg samanfall på. Delar av Christiansens (1946–48: 50) framstilling kan forståast på liknande vis, når ho reknar segmentasjon og differensiasjon som "bevarande tendenser", og som det "stikk motsatte" av "økonomisk artikulasjon – minst mulig arbeid for artikulasjonsorganene", men elles er Christiansen noko uklar på korleis dei ulike overgangane til dl gjekk føre seg (jf. især s. 169).

Sandøy (1994: 44) peiker på at endringar i kvantitetssystemet *kan* ha vore utløysande årsak for overgangane, men då på meir overordna nivå ved at ein kvantitativ skilnad mellom lang og kort konsonantisme blir erstatta av ein kvalitativ skilnad (ulike konsonantsegment), truleg for å sikre at opposisjonar i språkstrukturen står ved lag. Heide (2010: 36f.) gjev ei liknande forklaring, men framstillinga hans kan også lesast som at latente lydendringar blei realiserte då det blei strukturelt naudsynleg.

Sandøy peiker også på ei mogleg strukturell forklaring av $rl > dl$ (og $rn > dn$), i meir universell retning: Sidan begge dei opphavlege konso-

nantane er svært sonore, er det ifølgje fonologiske teoriar svært sannsynleg at noko vil kunne skje med dei; i norsk skjer det ved assimilasjon, palatalisering eller dissimilasjon (1994: 44). På liknande vis peiker Kristoffersen og Torp (2016: 196) på at fleire sørvestnorske differensiasjonar og segmentasjonar kan sjåast på som “ei styrking av konsonantane”, sidan “plosivar er meir ‘konsonantiske’ enn sonorantar” (jf. også Torp 2011 for ei utdjuping). Med sine typologiske perspektiv blir slike forklaringar gjerne kritiserte for heller å vere deskriptive enn forklarande, fordi sjølve den forklarande faktoren ikkje er til stades (jf. Mæhlum 1999: 76f. som stør seg på Lass 1980).

I hovudsak har ein søkt svar på to spørsmål omkring desse konsonantovergangane:

- Kva skjedde først, *rl* (> *ll*) > *dl* eller *ll* > *dl*?
- Kvifor skjedde overgangane?

Éi utfordring er kva for spørsmål ein bør nærme seg først. Det avheng av kor godt kjeldegrunnlaget er, og kor enkelt det synest å forklare eller forstå sjølve gangen i utviklinga. Samstundes er det problematisk dersom det er mogleg å tilpasse svaret på det neste spørsmålet slik at svara harmonerer, for det gjev høve til å etterrasjonalisere. For begge konsonantovergangane er det mogleg å leggje ei strukturell forklaring til grunn, og dersom overgangane skjedde på ulike tidspunkt, kan ein så postulere analogi som årsak til den overgangen som skjedde sist. Slik kan ein påstå at overgangen *ll* > *dl* skjedde seint, og nettopp derfor finst han ikkje i kjeldene, eller ein kan påstå at overgangen skjedde tidleg, men ikkje er belagt i kjeldene. Alternativt kan ein starte med kronologien, grunna på kjeldene, for deretter å ‘forklare’ overgangane fonetisk, strukturelt og analogisk, alt etter som det passar.

Det er godt mogleg at overgangen *ll* > *dl* skjedde tidleg i seinmellomalderen (1350–1536) eller før, og det er ikkje gode grunnar for å hevde at at *rl* (> *ll*) > *dl* er eldre enn *ll* > *dl* (jf. Røssstad 2011). Følgjeleg bør ein i utgangspunktet nærme seg overgangen *ll* > *dl* som uavhengig av *rl* > *dl*, for ikkje å gjere seg avhengig av mogleg galne premisar.

3 Innovasjonen *dl* i vestnordisk perspektiv

Innovasjonen *dl* av opphavleg *ll* og *rl* er felles for islandsk, færøysk og vestnorsk, og er mykje parallell med *dn* av *nn/rn*, med variasjonar i dei ulike språka (Kristján Árnason 2005: 353ff., Höskuldur Thráinsson et al. 2004: 403f.). Om desse og andre felles innovasjonar i vestnordisk har meiningane vore sterkt delte (for eit oversyn, sjå Sandøy 2003, Kjartan Ottosson 2003). Det eine standpunktet går ut på at den felles utviklinga var ei følgje av sosial kontakt, i hovudsak at innovasjonane spreidde seg frå Noreg til øy-samfunna gjennom ulike former for samkvem. Særleg kjend for dette synet er Chapman (1962), som blei sterkt motsagt av Hreinn Benediktsson (1962), som argumenterte for parallelle, uavhengige utviklingar motiverte av språkstrukturelle forhold som var felles fordi opphavet (eldre gammalnorsk) var det same. Sandøy (2003: 89f.) kritiserer Hreinn Benediktsson for å vere lite konkret i dette spørsmålet, sidan han ikkje har vist til *kva* i den språklege strukturen som har utløyyst innovasjonane. Kjartan Ottosson (2003) ser det som mest sannsynleg at mange av lydendringane i islandsk er oppstått på uavhengig vis. Grunngevinga er kronologien i kjeldene, og han understreker at det står att “å sjå i detalj på dei strukturelle føresetnadene for dei ymse endringane i Noreg og på Island” (s. 128). Om endringar av mellom anna gno. *rn*, *nn*, *rl* og *ll* seier likevel Kjartan Ottosson at dei – på kronologisk grunnlag – gjerne kan vere lånte eller overførte frå norsk. Han legg då også vekt på at desse fekk mindre rekkjeverd i språkssystemet enn andre lydendringar (s. 143), som eit argument for at dei lettare kan ha vunne innpass utanfrå.

Medan Sandøy (2003: 90) og Kjartan Ottosson (2003: 121) reknar dei vestnordiske overgangane *rl* > *dl* og *ll* > *dl* som høvesvis “differensiasjon” og “segmentasjon”, som også er dei tradisjonelle omgrepa i norsk dialektologi, nyttar Schulte (2005) “dissimilations” om *ll* > *dl* og *nn* > *dn*. Han følgjer då Sommerfelt (1952), som omtalte *ll* > *dl* som “differensiasjon”, jf. også Chapman’s meir generelle “dissimilation phenomena” (1962: 61ff.). Kristján Árnason (2005: 264), som viser til det islandske ordet for ‘dissimilasjon’ – ‘frálíking’ – peiker på at dette då må innebere at det er to konsonantsegment som fjernar seg frå kvarandre (“fjarlægist”), i desse tilfella ved at det eine segmentet blir til ein lukkelyd (“lokhljóðun”). Påpeikinga hans viser tydeleg at ved å nytte omgrepa ‘dissimilasjon’ og ‘differensiasjon’ om *ll* > *dl* og *nn* > *dn* legg ein seg i praksis nær opp til teorien om ‘geminerte’, ‘tvedelte’ realisasjonar av dei opphav-

lege, lange konsonantane, noko både Larsen (1926: 7f.) og Hoff (1978: 199) argumenterte for.

I staden argumenterer Kristján Árnason for at overgangane *nm* > *dn* og *ll* > *dl* vel så gjerne kan sjåast på som ein type “tvíhljóðun”, som bør omsetjast med ‘tvilyding’. I dette stór han seg på fonologisk ‘element-teori’ (“frumefnakenningin”), med referanse til Harris (1994) og “stjórnunarhljóðkerfisfræði” (dvs. styringsfonologi), som gjer det mogleg at det “bæði í *l* ok *n*” kan liggje eit lukkelyds-element (“lokhljóðseðli”) (2005: 63f., 67 og 264). Den vidare argumentasjonen er fonetisk basert, ved at han seier at høvesvis nasaldanninga og lateraldanninga (“nefhljóðsmyndunin” og “hlíðarhljóðsmyndunin”, s. 264) forsvinn ut av førstedelen av lyden. Det er altså tale om ei ‘forskyving’ av ein del av lyden (“misgengi hljóðþátta eða frumefna”), som ifølgje Kristján Árnason minner om diftongering (s. 264). Slik lokaliserer han opphavet til dei nye segmenta i *dl* og *dn* til lukkelyds-element i dei opphavlege konsonantane [l] og [n].

Kristján Árnason er varsam, både når det gjeld forklaring av og gangen i utviklinga. Etter ei drøfting av kjeldegrunnlaget konkluderer han med at tre prosessar har vore verksame på gno. *rl* og *ll* (og *rn* og *nn*) (2005: 355). For det første er *rl* blitt assimilert (“samlagast”) til *ll*, noko som også blei føreslått av Larsen (1926: 7f.), i motsetnad til andre norske dialektologar (jf. avsn. 2 ovanfor). For det andre har *ll* fått overgang til *dl*, gjennom “frálíking” eller “tvíhljóðun”, og for det tredje har ein fått *d*-innskot i opphavlege *rl*-samband, med mogleg bortfall av *r*. Dette *d*-innskotet gjer at islandsk kan ha både *kedling* og *kerdling* av gno. *kerling*, og det finst ikkje i færøysk (Thráinsson et al. 2004: 404) og heller ikkje i norsk. Forholdet mellom desse prosessane er då særleg komplisert i islandsk, og Kristján Árnason understreker at det er mykje ved desse overgangane som ikkje er kome for dagen (2005: 356).

4 Kva slags lydendringar er *rl* (> *ll*) > *dl* og *ll* > *dl*?

På grunnlag av fonetisk og/eller fonologisk analyse blir lydendringar gjerne klassifiserte i ulike kategoriar. Kor viktig klassifiseringa er, avheng av den teoretiske overbyggnaden ein arbeider innanfor. I samanhengar der ein legg fonetiske forhold til grunn for å forklare lydendring, kan klassifiseringa kome til å bli sjølvne forklaringa. Eitt døme er ‘assimilasjonar’,

som kan beskrivast som overgangar der to lydsegment blir likare einannan, men som også kan implisere at det er ein kausal samanheng mellom den opphavlege segmentkombinasjonen og overgangen. Klassifiseringsane er også viktige i andre tilfelle; legg ein til dømes ein bestemt fonologisk teori til grunn, vil det vere avgjerande at dei endringane ein studerer, kan klassifiserast deretter. Altså ligg det ofte sentrale teoretiske premissar til grunn for korleis overgangane blir beskrivne, og premissane kan gjerne knyttast til førestillingar om kausalitet.

Overgangen $rl > dl$ er, om han verkeleg har skjedd, vanlegvis rekna som ein dissimilasjon (jf. Lass 1984: 173 om omgrepet), på norsk også kalla ‘differensiasjon’ eller ‘differensiering’ (jf. avsn. 2 og 3), og ‘frálíking’ på islandsk (jf. avsn. 3). Overgangen har få parallellar (sjå likevel Hall 2009). Førstesteget i den alternative overgangen $rl > ll > dl$ er på si side ein assimilasjon, som har mange parallellar i andre varietetar av norsk. Ëi utfordring ved desse og andre lydendringar er at me saknar presise fonetiske beskrivingar av dei opphavlege segmenta i gammalnorsk. Ut ifrå forholda i dag (jf. Endresen 1991: 83) ligg det nær å tru at gno. l var apiko-alveolar i det aktuelle geografiske området, men uvisst er det likevel. Når det gjeld r , har også den helst vore apiko-alveolar, men det er meir usikkert om det var ein vibrant (‘trill’) eller ein flikk (‘tapp’) (jf. Haugen 1993: 41). Dersom r har vore ein flikk, har den fonetiske avstanden til $[d]$ vore liten, og den eventuelle dissimilasjonen $rl > dl$ har derfor vore ei relativt ‘lita’ endring. Ein kan også sjå på flikk-alternativet som mest aktuelt for å hevde assimilasjonen $rl > ll$, jf. Hamann (2005: 37): “[...] a trill is very unlikely to have merged with another segment due to its strong perceptual cues and its more specific articulatory requirements”. Påstanden inneber at markert fonetisk opposisjon mellom ulike segment har ein preventiv funksjon for lydendring.

Når det gjeld overgangen $ll > dl$, føresette både Larsen (1926: 7f.) og Hoff (1978: 119) ei ‘geminert’ realisering av lateralen, som lekk i ei fonetisk forklaring av overgangen. I dette ligg det at lateralen opphavleg må ha vore todelt, altså ikkje (berre) lang, og at det første segmentet så har endra seg til $[d]$. Dersom det var tilfellet, kunne ein vel så gjerne rekne overgangen som ein ‘dissimilasjon’, noko Larsen faktisk også gjer (1926: 7), medan Hoff nyttar den etter kvart så tradisjonelle nemninga ‘segmentering’ (1978: 134). Det er få haldepunkt for denne todelte realiseringa, og ein kjem dessutan i fare for å argumentere i ring: Geminert uttale har ført til segmentasjon, og segmentasjon viser at uttalen må ha vore gemi-

nert. Ei anna mogleg innvending er det at geminert realisering visstnok eller helst skal ha gjeldt fleirstavingsord (jf. Larsen 1926: 7f., Hoff 1978: 119), og ein treng i så fall ei tilleggforklaring for einstavingsord, til dømes analogi.

I nyare norsk dialektologi har ‘segmentasjon’ derimot vore forstått som ei lydendring der eitt (langt) segment går over til to segment (jf. Sandøy 1985: 188, Skjekkeland 1997: 88). Denne definisjonen er ei nokolunde nøytral beskriving av noko observerbart, føresett at ein ikkje problematiserer durasjonen. Samstundes blir overgangen altså berre knytt til *eitt segment*, noko som også ligg i sjølve notasjonane *ll* > *dl* og *nn* > *dn*, og dermed blir det naturleg å tenkje seg at ein eventuell fonetisk motivasjon for endringane skal lokaliserast til dette eine segmentet. Spørsmålet som då følgjer, er om det er forklaring nok å fokusere på det einskilde segmentet aleine. Overgangstypen framstår som langt mindre mystisk og uforklarleg når ein som Kristján Árnason (jf. avsn. 3) argumenterer for eigenskapar ved det opphavlege segmentet, som, når dei blir realiserte, fører til lydforskyving og ‘tvilyding’ som resultat. Såleis ligg det til rette for at noko bestemt kan kome til å skje, og resultatet av det som skjer, er på ingen måte tilfeldig. I tilfella *dl* og *dn* har det kome inn ein lukkelyd, nettopp fordi den eigenskapen (lukkelyds-elementet) var til stades i den opphavlege konsonantismen. Forholdet er heilt sentralt for å forklare overgangane, men det at noko har visse eigenskapar – og såleis kan seiast å vere latent – er neppe tilstrekkeleg som fonetisk motivasjon.

Eit alternativt syn på overgangen *ll* > *dl* kan då vere å sjå på plosiven [d] som eit innskote segment mellom kort vokal og lateral, det vil seie at endringa kan karakteriserast som ein *epentese* med notasjonen [Vl] > [Vdl]. Som ein rein overflate-observasjon er det lite i vegen for dette, der som ein godtek at endring av durasjonen til lateralen ikkje spelar ei vesentleg rolle eller utgjer eit problem.

Lass reknar med ulike typar epentese (1984: 184ff.). Litt forenkla kallar han den eine hovudtypen “genuine instances of ‘segment from zero’”, medan den andre er “spurious epenthesis or feature-segmentalization” (s. 186). Argumentasjonen hans må forståast slik at den sistnemnde typen er fonetisk motivert (i motsetnad til fonotaktisk), der forhold ved artikulasjonen resulterer i at trekk ved (eitt av) dei opphavlege segmenta manifesterer seg som eit nytt segment, jf. også måten han omtaler eit av døma sine på: “[...] there is a source for the inserted segment” (s. 185).

I norsk fonetikk er nemningane ‘segmentasjon’ og ‘epentese’ kopla saman, utan at det har vunne innpass i dialektologien (jf. likevel Christiansen 1946–48: 54, som i omtalen av segmentasjon gjev epentetiske døme). Kloster-Jensen (1964) skriv at epentesen gjev eit nytt segment, og derfor “taler en også gjerne om segmentasjon, helst ved konsonanter” (s. 56). Segmentinnskotet blir her forklart fonetisk, som eit resultat av ein “glide” på overgangen mellom dei to opphavlege segmenta. Særleg interessant er det eine dømet til Kloster-Jensen (1964: 56):

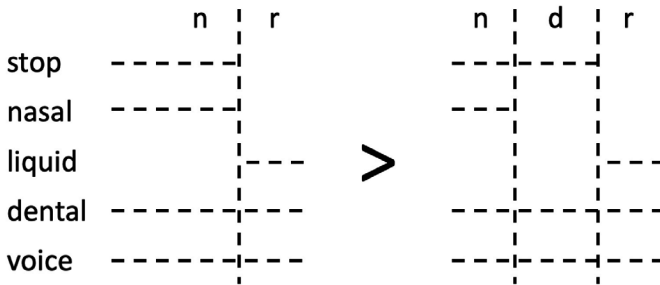
Det ligger spirer til epentese i alle glides. En som hører et språk han ikke er fortrolig med, vil ha vanskelig for å vite hva han skal regne som glides og hva som er selvstendige språklyd [sic] (tenue-faser). En tysker fant ut at ordet “hvil” i norsk uttales [vi:dl]. Bare når vi hører særlig godt etter, vil vi som nordmenn oppdage en glidelyd (stemt dental klusil) mellom den lange palatale vokalen og den alveolare lateralen [-i:l-]. Denne klusilen eksploderer lateralt.

Parallellen til *ll* > *dl* er openberr, bortsett frå at Kloster-Jensen synest å knyte glidelyden til den spesifikke vokalen [i:].

Slethei (1996) skil heller ikkje klart mellom segmentasjon og epentese, og han gjev ei liknande, meir allmenn forklaring av *ll* > *dl*: Dei innskotne plosivsegmenta i *steidn* og *adle* kan “lettest forklares som konsekvenser av ufullstendig motorisk koordinasjon i artikulasjonsprosessene” (1996: 121). Overgangen frå vokal til konsonant inneber to prosessar som skal skje samstundes; i tilfellet *alle* kjem då den laterale opninga seinare enn det apikale lukket, slik at resultatet blir *adle*, med “en plosiv med lateral eksplosjon” (s.st.).

Desse forklaringane ligg nær opp til den måten både Lass (1984: 184ff.) og Hock (1991: 117ff.) handsamar ‘segmentalization’ på, som ein særleg type epentese. Som Lass beskriv også Hock her overgangar der fonetiske trekk (‘features’) i eitt eller begge dei opphavlege segmenta blir manifesterte som eigne, innskotne segment. Hock nyttar dessutan omgrepet “glide epenthesis”, som er ei endring frå “non-segmental ‘feature’ status to fully segmental articulation” (1991: 120). Denne forklarar han som eit resultat av “wrong timing” av dei artikulatoriske gestane som inngår i dei opphavlege segmenta, til dømes slik om dømet **anros* > *andros* i eldre gresk (såkalla ‘pre-Greek’): “[...] the transition from nasal *n* to the following oral *r* is not accomplished all at once. Instead, the gesture of nasality is discontinued before the stop articulation comes to an end.

The result is a stretch of oral dental stop” (s. 118, merk at “gestures” her er ein fonetisk storleik, jf. også termen “articulatory gestures”, s.st.). Hock illustrerer også denne prosessen skjematisk, jf. illustrasjon 1.

Illustrasjon 1: **anros* > *andros* (etter Hock 1991: 118)

Framstillinga til Hock liknar på Kristján Árnasons ‘forskyving’ (jf. avsn. 3 ovanfor), som inneber at trekk forsvann ut av delar av det eine segmentet (*ll* og *nn*). Denne lokaliseringa er på ein måte logisk fordi ein då kan seie at den avkorta durasjonen av det opphavlege segmentet er resultat av at [d] har fortrent delar av det, og dermed vil det vere dekkande å nytte notasjonane *ll* > *dl* og *nn* > *dn*. Derimot fangar ikkje dette opp heilskapen i den fonetiske prosessen det er tale om, der kombinasjonen av fleire segment er det sentrale.

I staden kan ein altså karakterisere *ll* > *dl* som ein ‘glide-epentese’, fonetisk motivert av ‘koartikulasjon’ av kort vokal og lateral, alternativt uttrykt som “ufullstendig motorisk koordinasjon i artikulasjonen” (Slethei 1996: 121). Overgangen frå vokal til lateral inneber eit raskt skifte til apikalt lukke med lateral opning, og sidan det apikale lukket kjem ørlite tidlegare enn den laterale opninga, blir resultatet ein [d] som eksploderer lateralt. Det fonetiske trekket apikalt lukke, som høyrer til lateralen, manifesterer seg dermed som eit innskote segment, men sidan vokalen syster å spele ei rolle her, kan det vere meir opplysnande å nytte notasjonen [Vl] > [Vdl].

Kloster-Jensens døme [vi:dl] (1964: 56, jf. ovanfor) synleggjer eit potensial som ligg i segmentkombinasjonen vokal og lateral. I dømet hans er likevel vokalen lang, og det høver ikkje med utviklinga i vestnorsk. Ser ein overgangen som resultat av “ufullstendig motorisk koordinasjon i artikulasjonsprosessene” (Slethei 1996: 121), er det likevel rimeleg å

hevde at potensialet var endå større ved kort vokal fordi tempoet gjer koordinasjonen meir krevjande.

Ei anna sak er det at verken den tradisjonelle eller den alternative notasjonen fangar opp det at ein innanfor vestnorsk har geografisk variasjon mellom former med opphavleg *ld* (t.d. gno. *kveldr*), altså *ll* (*kvell*, assimilasjon), *dl* (*kvedl*, segmentasjon) og *ld* (*kveld*, inga endring) (jf. Skjekkeland 1997: 118). Former med *ll* kan tyde på at assimilasjonen *ld* > *ll* førekom etter overgangen *ll* > *dl*, og at sistnemnde berre var produktiv i ein viss periode. Det siste tyder også innkomne lånord på, der opphavleg *ll* står ved lag, til dømes i ord som *jolle* og *kølle* (jf. Rundhovde 1964: 114, Bjørkum 1974: 115). Når det gjeld område med former som *kvedl*, tenkjer ein seg at ein der har fått assimilasjonen *ld* > *ll* før overgangen *ll* > *dl* slutta å vere produktiv (jf. Skjekkeland 1997: 118).

Det synest altså rimeleg å karakterisere overgangen *ll* > *dl* som ein fonetisk motivert prosess som fører til innskot av eit nytt segment mellom dei opphavlege segmenta. Denne vurderinga byggjer på forholda i moderne norsk talemål, og det kan vere spørsmål om den fonetiske kvaliteten til dei opphavlege segmenta på den tida overgangen skjedde. Hadde den vore kjend, kunne ein ha testa hypotesen med eksperiment, både artikulatorisk og perseptuelt. Legg ein til grunn at fonetisk motivasjon bør vere ein premiss for korleis ein beskriv overgangen, kan ein likevel hevde at epentese er eit betre alternativ enn segmentasjon, fordi sistnemnde framstår som uforklarleg, også ut ifrå det me må tru om norsk talemål i tidlegare tider. Epentesen framstår på si side som meir naturleg, nettopp fordi det synest å vere fonetiske forhold som kan fungere som *motiv*.

5 Nokre alternative forsøk på forklaring

5.1 Innleiing

Kva inneber det å skulle forstå lydendring med utgangspunkt i dei fonetiske forholda? Det å beskrive overgangen *ll* > *dl* som ein glide-epentese (jf. avsn. 4) – som ein følgje av ‘naturleg’ koartikulasjon – er å gjere greie for kva som skjer reint artikulatorisk og den fonetiske motivasjonen for dette. Desse fonetiske og fysiologiske aspekta er ikkje i seg sjølv forklarande, men snarare ei utdjuping av kvifor somme prosessar kan vere naturlege (jf. Lass 1984: 196–200, om ‘naturlegheit’ og ‘fonetisk motivasjon’).

Naturlegheita blir med det éin mogleg lekk i ei tenkt forklaring. Det som vidare trengst, er noko som forklarar kvifor det naturlege faktisk blir aktuert, altså kvifor det faktisk skjer – eller skjedde.

Forklaringsomgrepet i språkvitskapen har vore mykje diskutert, mellom anna av Roger Lass (1980, 1984, 1997). Lass blir kritisert for å innta ein positivistisk posisjon (Lass 1997: 332, Mæhlum 1999: 168) ved at han legg all vekt på naturvitskaplege, deduktiv-nomologiske forklaringar som inneber eit krav om at språkending skal kunne predikerast, for så å vise at det ikkje er mogleg. Noko forenkla meiner kritikarane at vegen ut av dette problemet er å bringe inn mennesket som tenkjande eller handlande individ, eller som Lass sjølv formulerer det: “[...] by trying to measure the treatment of ‘human action’ or ‘cognition’ or ‘semiosis’ against the criteria appropriate for an idealized, ‘Galilean’ (macro-)physics” (1997: 332). Ulike løysingar kan her tenkjast, til dømes det Mæhlum kallar eit “humanvitenskapelig alternativ” (1999:171), som for henne inneber “en langt sterkere integrering av ulike sosiolingvistiske perspektiver i den historiske språkvitenskapen” (1999: 201). Meir brukande for føremålet med denne artikkelen er nok Dyvik, som minner om at studieobjekta i humaniora er “menneskeskapte og meningsbærende” (1992: 5), og som samstundes argumenterer for at lingvistikken har god nytte av “forklaringer med dypere deduktiv struktur” (1992: 9), uten at det må implisere noka form for naturvitskapleg lovmessigheit. Det tenkjande og handlande mennesket kjem også godt til syne i tilnærmingar som utforskar kva for rolle kognisjon, persepsjon og produksjon kan ha å seie for aktivering av lydending (jf. t.d. Stevens & Harrington 2014). I det følgjande undersøker eg om og korleis innovasjonen *dl* kan forklarast innanfor nokre teoretiske perspektiv der *kognisjon* står sentralt, kombinert med fonetisk motiverte forhold.

5.2 Garmann 2010 om norske konsonantovergangar

5.2.1 Artikulatorisk fonologi: lydending som reduksjon og forskyving av gestar

Garmann (2010) analyserer ei rad konsonantovergangar i norsk i lys av ein teori kalla artikulatorisk fonologi (2010: 3f.). Hennar teoretiske utgangspunkt er at:

lydendringer skyldes at språkbrukerne gradvis forandrer artikulasjonen av de ordene som endrer seg, og at det hovedsakelig er to måter som artikulasjonen endrer seg på, nemlig gjennom *reduksjon* og *forskyvning* av gester. En gest kan defineres som en beskrivelse av hendelser som foregår i artikulasjonsapparatet når vi snakker.

Teorien, som i stor grad bygger på arbeida til Browman & Goldstein (m.a. 1991), har ein fonetisk basis. Dei abstrakte ‘gestane’ står her sentralt, i motsetnad til den meir tradisjonelle segment-inndelinga, og dei refererer direkte til den konkrete lydproduksjonen. Ein konsonant som til dømes [m] blir til ved hjelp av mellom anna ein velar gest spesifisert som ei opning, og i tilfelle der denne opninga får redusert durasjon, kan resultatet bli [b], jf. Garmanns analyse av overgangen *namn* > *nabn* (2010: 21). I tillegg til reduksjon og forskyvning reknar Garmann også med *forsterking* av gestar, som ein tredje endringsmåte. Denne inngår ikkje i Browman & Goldsteins teori, og Garmann (2010: 18) bygger då på Bybee (2001).

Garmann kritiserer tradisjonelle omgrep i norsk språkvitskap og argumenterer “for at artikulatorisk fonologi kan tilby en mer enhetlig forklaring på konsonantendringer i norsk” (2010: 10). Det eine poenget hennar er at teorien er enkel ved at ein berre reknar med eit fåtal endringsmåtar. Vidare meiner ho “forklaringsmodellen i artikulatorisk fonologi fokuserer mer på endringsprosessen enn på resultatet av en endring” (2010: 10). Dei tradisjonelle omgrepa ‘innskot’ og ‘segmentasjon’ er her særleg problematiske, sidan dei på ingen måte relaterer seg til korleis taleorgana blir brukte, ifølgje Garmann.

Men kvifor skjer endringane i dei artikulatoriske gestane? Garmann (2018: 18) forklarar det slik:

Innenfor artikulatorisk fonologi blir det nemlig antatt at når vi snakker fortere, har vi en tendens til å *redusere* innsnevringssgraden og/eller innsnevringstiden til hver gest, eller til å la gestene *overlappe* hverandre i større grad enn når vi snakker langsommere (Browman & Goldstein 1991: 323–324). Det er disse små justeringene i artikulasjonen som kan medføre mer permanente lydendringer.

Utgangspunktet for Browman & Goldstein er at mange av endringane først manifesterer seg i “casual speech” (1991: 323), slik at ein får synkron variasjon, artikulatorisk og akustisk. Derifrå tenkjer ein seg at perma-

nente eller regulære endringar kan kome til å oppstå på følgjande måte (1991: 325):

One possibility is that some speakers become attuned to particular instances of casual speech variation [...] and actually shift (slightly) the value of the constriction degree parameter (CD) for that gesture in that direction. [...] [This] could lead [...] to a systematic drift in this parameter value until a new stable value is reached [...] and, thus, an effective recategorization is achieved.

Hypotesen er her at artikulatoriske, akustiske og perseptuelle forhold spelar saman i ei 'drift' i retning av noko nytt, tilsynelatande på ein slags sjølvforsterkande måte. Hovudtanken synest å vere at språkbrukarane blir vande med små fonetiske 'glidingar', at dei gradvis gjer meir og meir ut av dei, og at dette i somme tilfelle blir systematiske driv mot nye språklege strukturar (fonologisering, rekategorisering el.l.). I tillegg er fleire av dei ulike scenarioa som blir skisserte, ganske komplekse. Mellom anna kan gestar vere artikulatorisk realiserte, samstundes som dei på grunn av auka overlapping eller gradert reduksjon ikkje er akustisk – og perseptuelt – til stades (Browman & Goldstein 1991: 326).

Artikulatorisk fonologi er først og fremst ein teori om synkrone forhold, om korleis fonetisk motiverte prosessar resulterer i synkrone variasjonar. Den kognitive komponenten blir berre omtalt overflatisk i Browman & Goldstein (1991), og dei er heller generelle på spørsmålet om korleis synkron variasjon blir til diakrone lydovergangar. Såleis er Garmanns analysar først og fremst deskriptive ved at den forklaringa dei tilbyr, berre beskriv kva som moglegvis skjer reint fonetisk. Men Garmann knyter også analysane sine til "kognitiv-lingvistiske teorier" (2010: 11), især Bybee (2001), som argumenterer for ein kombinasjon av kognitiv, bruks-basert lingvistik og artikulatorisk fonologi. Sentralt hos Bybee står *bruk* og *frekvens*, som dei fenomena som motiverer og styrer lydendringar. Bruken, det vil seie dei faktiske fonetiske realisasjonane, er 'hendingar' som kan påverke brukarane kognitivt. Brukshyppigheita er avgjerande for kva for kognitivt nivå denne bruken kjem opp på, og høgfrequente realisasjonar har derfor større potensial for endring.

Lydendring deler Bybee inn i tre typar, ifølgje Garmann (2010: 4, jf. også Bybee 2001: 81f. og 94–95):

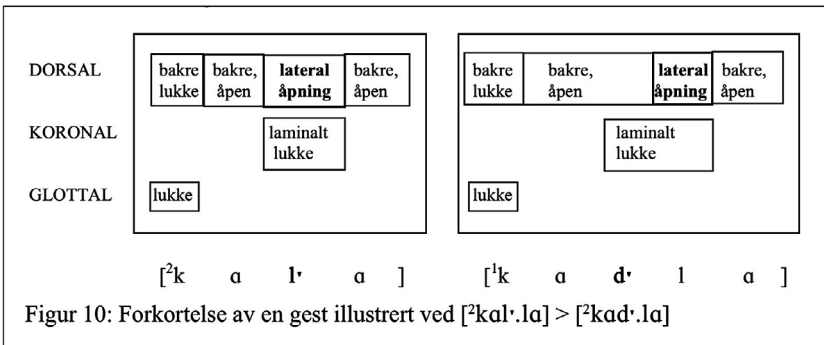
- 1) *artikulatorisk* motiverte endringer, som særlig forekommer i frekvente ord,
- 2) *analogisk* motiverte endringer, der mindre frekvente ord endrer seg basert

på frekvente mønstre, og 3) *akustisk* motiverte endringer, som treffer ikke-frekvente ord.

Dei artikulatorisk motiverte endringane reknar Bybee for den typiske, vanlegaste endringstypen, medan dei to andre typane er sporadiske eller sjeldne former for endring. Den analogiske typen er “a phonological generalization” som kan oppstå “from frequency distributions in the lexicon” (2001: 94). Akustisk motiverte endringer kallar Bybee “Perceptually Motivated Changes” (2001: 81), og ho synest å vere usikker på om dei finst i det heile. Ho går her imot Ohala (jf. 5.3), og hevdar det er lite truleg at vaksne personar vil endre språkbruken på grunnlag av “‘mishearing’ another speaker’s pronunciation” (2001: 81). Innvendinga gjeld først og fremst frekvente ord, medan det kan tenkjast at ikkje-frekvente ord kan bli endra på grunnlag av dei akustiske og perseptuelle forholda (jf. også drøftinga i Garmann 2008: 92ff.).

5.2.2 Overgangane *rl* (> *ll*) > *dl* og *ll* > *dl* som endringar i gestar

På grunnlag av artikulatorisk fonologi analyserer Garmann overgangen *ll* > *dl* som artikulatorisk motivert, nærare bestemt som ein reduksjon i tid, det vil seie som ei avkorting av durasjonen til “den laterale dorsale gesten i [l] [...] slik at bare den laminale gesten står igjen i en del av den ordmediale konsonantsekvensen” (2010: 20). Den laminale gesten er eit lukke og resulterer i realisering av [d]. Dette illustrerer Garmann med infinitiven *kalla* > *kadla* som døme, jf. illustrasjon 2. Kanskje kunne ho ha definert den koronale gesten som eit apikalt lukke (jf. avsn. 4), men det hadde ikkje gjort nokon skilnad i analysen. Fokus er her på artikula-

Illustrasjon 2: *kalla* > *kadla* (Garmann 2010: 20)

sjonen av det eine, bestemte segmentet [l], som på grunn av høgt tale-tempo blir noko ufullstendig artikulert, og som i akkurat dette tilfellet fører til at eit nytt segment gradvis veks fram.

Overgangen *rl* > *ll* må innanfor artikulatorisk fonologi truleg også analyserast som reduksjon i tid, jf. korleis Garmann (2010: 21f.) analyserer andre assimilasjonar, til dømes [land] > [lan]. I tilfellet [rl] blir durasjonen til den apikale koronale gesten i [r] forkorta, så mykje at han fell heilt bort.

Den alternative overgangen *rl* > *dl* må derimot vere ei forsterking i “innsnevringgrad”, om ein skal følge Garmanns analyse av den liknande dissimilasjonen *rn* > *dn* som “en forsterkning fra en vibrant til en plosiv” (s. 32). På parallelt vis blir den apikale koronale gesten i [rl], spesifisert som ein vibrant eller tapp, forsterka, og resultatet blir også her ein plosiv. Dette skjer ordmedialt og -finalt, og Garmann argumenterer for at fleire norske konsonantovergangar av typen forsterking nettopp gjeld desse posisjonane (s. 31ff.), trass i Bybees (2001: 79ff.) argumentasjon for at denne endringstypen er konsentrert om overgangar i byrjinga av ord. Når det gjeld analysen av *rn* > *dn*, kan ein spørje seg om ikkje Garmann også burde drøfta den moglege utviklingskjeda *rn* > *nn* > *dn*. Førstesteget inneber då reduksjon med bortfall av apikal koronal gest, dvs. at [r] fell bort. Deretter får den opne velare gesten i [n] avkorta durasjon slik at den laminale koronale gesten står att og dannar [d]. Garmann taler sjølv for enkelheit og få kategoriar, og med dette analysealternativet ville ho redusert noko på omfanget av den tredje kategorien forsterking, som hos Bybee altså framstår som eit heller uvisst fenomen.

Alle desse ulike analysealternativa impliserer at endringane er artikulatorisk motiverte, og at dei med det førekom i frekvente ord. For opphavleg *ll* verkar nok det rimeleg, jf. t.d. ord som *alle*, *fjell*, *kalle*. Derimot var det i eldre tid heller få ord med det opphavlege konsonantsambandet *rl*. Dei to gno. substantiva *karl* (m.) og *kerling* (f.) var nok ganske frekvente, men faktisk har nettopp desse to unngått overgangen til *dl* i store delar av innovasjonsområdet (Skjekkeland 1997: 115f.). I staden er det gjerne i nokre personnamn ein finn overgangen dokumentert, t.d. i *Erlend*, *Erling*, *Torleiv* (jf. Bjørkum 1974: 112, Skjekkeland 1997: 116) og i nokre gardsnamn. Sjølv om desse namna kan ha vore frekvente i somme miljø, er det vel problematisk å skulle hevde at nettopp namn skulle bli råka av ‘avvikande’ forhold i ‘casual speech’ når ikkje andre, frekvente ord blei det.

Alternativa til artikulatorisk motiverte endringar er altså dei analogisk eller akustisk motiverte. Garmann har i si avhandling frå 2008 drøfta desse to endringsgruppene, med referanse til Bybee (2001) og til andre. Som Bybee vurderer ho dei akustisk motiverte som heller tentative og usikre (2008: 92ff.), medan dei analogiske endringane blir sedde på som eit mindre vanleg, men reelt alternativ. Garmann konkluderer med at slike endringar må sjåast på som “a high type frequency pattern with low token frequency words being affected first” (2008: 68). Med ‘type frequency’ siktar ein til mengda av ord innanfor ein bestemt kategori, til dømes ord innan ein bestemt klasse eller ord med eit særskilt fonotaktisk mønster. Når det gjeld hyppigheita av eit ord innanfor eit korpus, altså mengda belegg, talar ein derimot om ‘token frequency’ (Garmann 2008: 61f.). Med dette kunne ein tenkje seg overgangen *rl* > *ll* som analogisk, forklart slik: Basis for analogien, [l] etter kort vokal, var ‘a high type frequency pattern’, medan *rl* var det motsette, og orda som blei råka, hadde kanskje låg ‘token frequency’ (eitt problem er kva som gjeld for personnamn og stadnamn her). Derimot blei ord med høg ‘token frequency’, især gno. *karl* (m.) og *kerling* (f.), berre delvis råka. Spørsmålet om frekvens er altså vanskeleg, og i denne samanhengen vil det neppe vere svar å finne i korpus, sidan belegga på *dl*-skrivemåtar er få og sporadiske (jf. Røsstad 2011). Ettersom Garmann byggjer på Bybees forståing og bruk av artikulatorisk fonologi, hadde det likevel vore i tråd med dette teorigrunnlaget å trekke inn analogi og frekvens i drøftinga av fleire av dei overgangane ho analyserer.

For å oppsummere: For alle overgangane *rl* > *ll*, *rl* > *dl* og *ll* > *dl* kan ein innanfor artikulatorisk fonologi tenkje seg artikulatoriske forhold som basis for endring, men dei to førstnemnde blir problematiske når ein knyter analysane til Bybees bruksbaserte lingvistik, fordi frekvens- og bruksmønsteret ikkje høver så godt for å forklare dei som artikulatorisk motiverte endringar. Vidare gjer frekvens og bruk det også vanskeleg å forstå *rl* > *ll* som analogisk motivert. Medan *ll* > *dl* framstår som ei nokså regulær endring, synest *rl* (> *ll*) > *dl* å vere lite systematisk gjennomført, og dessutan marginal sidan overgangen berre råka eit fåtal ord. Ein teori om språkending bør sjølvstg også kunne ta seg av det irregulære og marginale, og innvendingar om bruk og frekvens synest i dette tilfellet som relevante motargument. I tillegg hefter det stor usikkerheit ved korleis endringane gjekk føre seg, sidan mykje av mønsteret i overgangane er lite synleg i kjeldene (jf. Røsstad 2011).

5.3 John J. Ohala: *Lydendringar skjer fordi lyttaren 'feilkorrigerer'*

5.3.1 Hypokorreksjon og hyperkorreksjon

I John J. Ohalas teori om korleis lydendring skjer, er det *lyttaren* som spelar den sentrale rolla. Teorien er presentert i ulike samanhengar (1989, 1993a, 1993b, 2003), meir og mindre fullstendig, og her er berre rom for eit kort riss av han. Ohala argumenterer for at endringar kan forklarast ut ifrå fonetiske forhold og dei rollene både talaren og altså lyttaren har i endringsprosessen. Ifølgje teorien er mange potensielle lydendringar til stades som synkron og naturleg variasjon i språket, fordi “[...] the speech signal will vary if the effect of the physical constraints vary – as they will with rate and loudness of speech etc.” (1989: 176). Dette viser data frå instrumentell fonetikk, og den synkrone variasjonen er då talarens ‘bidrag’ til endringane. Som oftast blir variasjonen likevel ikkje til lydendring, fordi han blir korrigerert eller ‘normalisert’ av lyttaren; Ohala taler om at “[...] perceptual correction of the speech signal by listeners serves to *prevent* sound change” (1993b: 245), trass i den store variasjonen i dette signalet. Diakron lydendring skjer – eller kan skje – når noko ‘går gale’ med korrigeringa, det vil seie når lyttaren gjer det som Ohala kallar for *hypokorreksjon*. Ved hypokorrigering normaliserer ikkje lyttaren det ‘forstyrre’ lydsignalet, men oppfatar det i staden som “at face value” (s. 246). Slik kan det som ikkje er norma, bli oppfatta som den korrekte uttalenorma, og lydendring skjer i dei tilfella ei slik oppfatning spreier seg blant menneske som deler den same norma. Lydsignalet kan likevel vere ‘forstyrre’ også på ein annan måte, ved at lyttaren kan ha vanskeleg for å skilje akustisk like lydar, noko som også kan føre til feilkorrigering. Dette reknar Ohala som ein variant av hypokorreksjon (s. 258).

Dei mest typiske døma på hypokorrigering er assimilasjonar, eller *assimilative lydendringar*, som Ohala (2003: 677) også kallar dei. Mange assimilasjonar kan då ha utgangspunkt i faktisk produserte variantar i språksamfunna. Desse omtaler Ohala (1993a) også som tilfelle av *koartikulasjon*, det vil seie avvikande variantar som oppstår som følge av mekaniske forhold ved produksjonen av lydsegment etter kvarandre. Her kan ein mellom anna tale om variantar med ein ‘lettare’ artikulasjon. Dette gjeld til dømes nasalering av vokalar som ligg nær nasale konsonantar, og vokalharmoni (2003: 677). Derimot er det meir usikkert om visse andre assimilative overgangar verkeleg startar i faktisk produserte variantar, mellom anna konsonantsamband der det første segmentet får

assimilasjon av artikulasjonsstad. Ifølgje Ohala tyder data på at desse overgangane “owe more to acoustic-auditory factors than to articulatory” (1993a: 159), altså at lyttaren høyrer ein assimilasjon som faktisk ikkje er der.

Den andre hovudkategorien av feilkorrigeringar som kan føre til lydending, kallar Ohala for *hyperkorreksjon*, og denne kategorien er typisk for *dissimilative* endringar, altså dissimilasjonar (2003: 677). Det som skjer her, er at lyttaren oppfattar noko korrekt som gale, det vil seie at han faktisk høyrer det som blir uttalt, men trur at det er ein ‘galen’ koartikulasjon, og basert på det han veit om kva som er vanleg og normalt, rettar han denne til noko heilt nytt. Slik kan ‘unaturlege’ endringar, som dissimilasjonar synest å vere, oppstå. Ohalas (1989: 188) mest omtalte døme er frå slavisk, der ein fremre vokal [a] blir til ein bakre [ɑ] når han kjem nær ein palatal eller palatalisert konsonant, noko som er det rakt motsette av det ein skulle tru. Og nettopp i dei banane har då lyttaren også ‘tenkt’, seier Ohala; kombinasjonen av den fremre vokalen og det etterfølgjande palatale segmentet er blitt misoppfatta som koartikulasjon. Følgjeleg er vokalen blitt korrigerert, først perseptuelt, sidan praktisert i lyttarens eigen språkbruk. Derfor er det også slik at dissimilasjonar ikkje fører til nye lydsegment (verken nye kontrastar eller lydsekvensar), sidan korreksjonen går i retning av noko som allereie er kjent i språket (2003: 679f.).

For at denne teorien skal vere eit godt alternativ til forklaring av korleis mange lydendingar oppstår, må ein leggje til grunn eit heilt fundamentalt vilkår, ifølgje Ohala (1993b: 259):

First, one of the overriding constraints is that sound changes due to hypercorrection are those which are consistent with known properties of the speech production mechanism. That is, in an ideal case, one would have empirically based theories or models of speech production [...]

I historisk lingvistik har ein lite moglegheit for empirisk testing, om ikkje anna enn indirekte og med store atterhald. For å kunne påstå at visse variantar (av ‘forstyrre signal’-typen) har utgjort ein sentral del av eit språksamfunns synkrone variasjon, må ein då kunne sannsynleggjere det ut ifrå annan empiri og det ein elles veit om taleproduksjon reint allment. Sjølv står Ohala att med nokre typar av lydovergangar som han ikkje utan vidare inkluderer i teorien, men som han trur kan tenkjast om

på same viset. Det gjeld mellom anna epentese av konsonantar, som i mange tilfelle kan “[...] be accounted for in terms of fortuitous overlap or coarticulation of both of two articulatory “valves” which are separately associated with the production of two adjacent segments” (2003: 681). Eitt døme er [ls] > [lts] der ‘ventilen’ (jf. “valves”) til det første segmentet [l] er “tongue-palate contact at the midline but no contact at at least one side”, medan ‘ventilen’ til det andre segmentet [s] er det motsette: “tongue-palate contact at both sides but not at the midline” (s.st.). I artikulasjonen kan desse to ‘ventilane’ eller kontaktflatane kome til å overlappe ved koartikulasjon slik at ein får ein plosiv. Dersom dette er tilfellet, får altså talespråket ein synkron variant [lts] som gjennom hypokorreksjon blir til diakron endring.

Junggrammatikken kan mellom anna kritisierast for å utelate språkbrukarane og den rolla dei spelar i endringsprosessen, og Ohalas teori kan sjåast på som eit forsøk på å bøte på denne mangelen. Ifølgje teorien skjer ikkje lydendringar av seg sjølve, men er avhengige av språkbrukarane og deira produksjon og persepsjon av det talte språket. Det grammatiske nivået kjem først inn når lyttaren feilkorrigerer og baserer eige talemål på dette. Då er det tale om ei *fonologisering* av variantane (1993a: 162). Det som spelar ei rolle i forklaringa, er dermed forhold som ligg utanfor eksplanandum-omenet (jf. Faarlund 1987: 18f.), på den eine sida det fysiologiske og det faktisk talte språket (‘parole’), og på den andre sida auditive og perseptuelle forhold. Sjølv understrekar Ohala at han er “primarily concerned with the preconditions for sound changes, not their actual trigger [...]” (1993b: 238). Han pretenderer ikkje å gjere greie for kvifor ei bestemt endring skjer i eit bestemt språksamfunn på ei bestemt tid, og derfor er spørsmål om den einskilde aktueringa av lydendringar gjerne “unanswerable and not worth pursuing” (2003: 685). Derimot forklarar teorien *korleis* ‘aktueringa’ kan gå føre seg, og gjennom empiriske forsøk kan ein finne fram til dei vilkåra som gjeld for at dette skal kunne skje. Somme potensielle endringar er heile tida til stades som synkrone variantar i språksamfunna. Dette kan vere assimilasjonar, og når dei blir fonologiserte, gjev det eit *inntrykk* av at overgangen skjer fordi uttalen er ‘lettare’. Dette er likevel ei feilslutning; variantane finst kanskje fordi artikulasjonen av dei er ‘lettare’, men fonologiseringa skjer fordi lyttarane går over til å oppfatte variantane som normale og ‘korrekte’. Lydendring er derfor ikkje mekanisk-vilkårlege overgangar, men “parsing errors”. Overgangane er likevel vilkårlege på den måten at dei ikkje har noko mål

eller noka retning, og endringane er derfor ikkje-teleologiske (2003: 683f.).

5.3.2 Overgangane $rl (> ll) > dl$ og $ll > dl$ som ‘feilkorrigeringar’

Den beinveges overgangen $rl > dl$ kan – om me føreset at han verkeleg har skjedd – forståast på to ulike vis, ifølgje Ohalas teori. For det første kan han sjåast på som ein dissimilasjon. I så fall er overgangen ein hyperkorreksjon, som ifølgje Ohala inneber at kombinasjonen av segmenta [r] og [l] er blitt misoppfatta som koartikulasjon, det vil seie at lyttaren har ‘trudd’ at talaren har forsøkt å produsere ein annan, kjend segmentkombinasjon. Sidan dissimilasjonar ifølgje teorien ikkje fører til nye lydsegment, ville dette berre vere mogleg dersom overgangen $ll > dl$ allereie var etablert i talemålet, og då synest det som eit tenkjeleg scenario. Slik representerer Ohalas teori ei alternativ forklaring til korleis det ein har rekna som ‘fonetisk analogi’, går føre seg. At kombinasjonen rl var lite frekvent, tener også som argument for denne forklaringa, sidan det kan ha gjort lyttarane mindre sikre på kva som var ‘normalt’.

Alternativt kunne ein sjå overgangen som ein slags hypokorreksjon som ei følgje av at dei to segmenta r og d har vore akustisk like for lyttaren. Det gjeld helst om r har vore realisert som ein flikk (jf. avsn. 4), sidan det kan ha gjort han meir lik plosiven [d]. Scenarioet inneber at lyttaren faktisk har trudd at segmentkombinasjonen dl var det som blei artikulert, og også då skulle ein tru at det var ein kombinasjon som allereie fanst i talespråket; forklaringa synest i alle fall mindre plausibel dersom denne typen ‘misparsing’ skulle vere opphav til noko heilt nytt.

Den alternative endringsprosessen $rl > ll > dl$ kan reknast som like sannsynleg som den beinveges $rl > dl$. Førstesteget $rl > ll$ er ein assimilasjon, som ifølgje Ohala skuldast hypokorreksjon, på grunnlag av at det anten har vore synkron variasjon mellom ny og gammal variant på grunn av koartikulasjon, eller fordi dei to segmenta i den opphavlege lydstrukturen har vore akustisk like for lyttaren. Her må vurderinga bli usikker; sidan me ikkje har noka presis beskriving av dei to segmenta, blir det lett tru og tvil. Dersom overgangen inneber ein assimilasjon av artikulasjonsstad, meiner Ohala det peiker i ei anna retning enn koartikulasjon. Her argumenterer han også for at koartikulasjon helst burde føre til assimilasjon av det andre segmentet, på grunn av energifordelinga i taleproduksjonen som talar for “greater motivation to change to less effortful articulations later rather than earlier in an utterance”

(1993a: 159). Når derimot det første segmentet blir assimilert, framstår overgangen som noko 'unormal', og derfor kan det vere at assimilasjonen heller har opphav i at segmenta har vore akustisk like for lyttaren. Resultatet er likevel det same.

I forhold til Ohalas teori synest overgangen $ll > dl$ som den mest utfordrande, sidan endringa verken er ein assimilasjon eller ein dissimilasjon (dersom ein ser bort ifrå ideen om ei opphavleg 'geminert' realisering av lateralen, jf. avsn. 4). I staden inneber endringa at eit nytt segment blir realisert, og at det oppstår ein heilt ny segmentkombinasjon. For å få dette innpassa i teorien, må hypotesen bli at overgangen har opphav i ei form for koartikulasjon, det vil seie ein fonetisk prosess som har gjeve synkron variasjon mellom ulike variantar. Dette er føresetnaden for at språkbrukarar på eit eller anna tidspunkt så har feilkorrigert (hypokorrigert) og teke den 'galne' varianten som 'at face value'. I avsn. 4 synte eg korleis overgangen $ll > dl$ kan beskrivast som ein slik fonetisk prosess i form av ein epentese basert på fonetisk funderte vurderingar og på det at overgangen då framstår som meir 'naturleg'. Denne tankegangen er i tråd med det sporet Ohala har arbeidd etter når det gjeld lydendringar som ikkje kan reknast som assimilasjonar eller dissimilasjonar (jf. 5.3.1). Han argumenterer for at ei rad epentesar bør kunne forståast i lys av koartikulasjon, og har då konsentrert seg særleg om framveksten av plosivar i segmentstrukturar med konsonantar, til dømes [ls] > [lts] (2003: 681f.). Tradisjonelt har desse plosiv-innskota vore sedde på som resultat av ein slags reparasjonsmekanisme ved problematisk fonotaks. Ohala går imot dette synet og argumenterer for at plosivane har opphav i dei fonetiske segmenta som dei har rundt seg. Og derfor er dei ikkje eigentlege 'innskot', men snarare 'emergente', som han kallar dei. Ideelt krevst det eksperimentelle forsøk for å godtgjere at denne typen overgangar kan vere fonetiske prosessar, men uvissa om den historiske, fonetiske kvaliteten vil like fullt vere eit problem, og det vil uansett resultat hefte usikkerheit ved slike hypotetiske forsøk.

5.4 Kva blir forklart?

Teoriar som kombinerer fonetiske og kognitive forhold, framstår som forvitnelege forsøk på å forklare korleis lydendringar kan bli initierte. Menneskeleg kognisjon, kombinert med sosiale omstende, gjer endringane til prosessar som ikkje er lovmessige eller mekaniske; endringar kan kome til å skje eller dei kan utebli, avhengig av kva som skjer *i* og

mellom dei menneska som bruker språket. På same viset er analogi ikkje språkinterne, strukturelle prosessar som skjer av seg sjølve, men *kognitive* prosessar som blir stimulert av språkstrukturelle forhold. Med dette blir explanandum og explanans plasserte i ulike domene (jf. Faarlund 1987: 18f.), og ein unngår den kritikken som har vore så vanleg å rette mot dei klassiske strukturelle forklaringane. I dette perspektivet er det heller ikkje noko ‘gale’ ved språkstrukturen; det er ikkje noko som må ‘repareras’.

Sentralt i artikulatorisk fonologi er det at variasjonen og dei nye variantane som gjev grunnlag for dei fleste lydendringar, oppstår i ‘casual speech’. Dei potensielt nye variantane blir forma av dei fysiologiske forholda i lydrealiseringa, og dermed er dei i éi meining naturlege sider ved talespråk, nærast biologisk-mekaniske, jf. Bybee, som omtaler dei fonetiske prosessane som “recurrent neuro-motor patterns of articulation” (2001: 67). Det skal i prinsippet vere mogleg å beskrive denne fonetiske variasjonen i detalj, eller i alle fall lansere hypotesar om han, når det gjeld fortidig, diakron variasjon. Treng ein då ei abstrakt beskriving av desse prosessane, med ein taksonomi for dei, og kva fortel eigentleg geste-rørs-lene oss om prosessane? Bybee (2001: 71) peiker på at sjølv om lingvistar er merksame på korleis talestraumen er “continuous”, så er terminologien ofte svært fokusert på segment og trekk (“features”). Mellom anna er det vanleg å omtale assimilasjon som stryking av ein lyd, og som tilfelle der lydar blir likare einannan ved at trekk blir tekne opp frå omkringinggjande lydar. Det kontinuerlege ved talestraumen kan betre beskrivast med gestar, forstått som sekvensielle og overlappende artikulatoriske hendingar, såkalla “events”, ifølgje Bybee (2001: 70).

Garmanns analyse av overgangen *ll* > *dl* (jf. 5.2.2) fortel enkelt og likefram at éin av gestane i ein gno. [l] får avkorta durasjon. Det er ei reint deskriptiv (og abstrahert) konstatering, og Garmann har då ikkje presisert kva for posisjonar og segmentkombinasjonar endringa gjeld. På den andre sida er heller ikkje analysen i gestar retta mot det, men ifølgje Garmann (2010: 21) er det likevel meir ved analysen enn berre beskriving av eit resultat:

Det blir også en analyse av endringsprosessen som innebærer at det ikke blir tilfeldig hvilke lyder den ene lyden segmenteres i, eller hvilke lyder som skytes inn: Dersom den dorsale gester forkortes og ingen andre gester endres, er følgen av den laminal gester en [d].

Altså kan ein ved hjelp av spesifikasjonane i geste-system (t.d. at laminala koronale gestar berre kan ha innsnevringsgradane frikativitet og lukking, jf. Garmann 2010: 17), vise både at og korleis det ikkje er tilfeldig kva for segment som blir resultatet av endringar i ein av gestane for til dømes gno. [l]. Så lenge geste-systemet fangar opp alle moglege lydovergangar, er det altså eigna til å beskrive delar av ein prosess. Det er derimot ikkje mogleg å *sjå* det fysiologisk-naturlege (eller nevro-motoriske) i denne prosessen, for analysen er utelukkande fokusert på det isolerte segmentet, og det er lite opplagt at det skulle vere noko ved [l] i seg sjølv, uansett kvalitet, som stimulerer til avkorta durasjon av ein gest. Slik sett framstår overgangen $ll > dl$ som like gåtefull som før, bortsett frå det at ein abstrakt taksonomi fortel at når noko først skjer med [l], så er [dl] eit vanlegare resultat enn til dømes [bl]. Dette blir litt i retning av å slå fast at ei biljardkule rullar, og på grunn av eigenskapar ved kula (t.d. forskuva tyngdepunkt) er det ikkje tilfeldig at ho rullar mot venstre i staden for høgre. Kvifor kula rullar, veit me stadig ikkje noko om. Kanskje må ein seie seg nøgd med denne beskrivinga, med tanke på at sjølve forklaringa på lydendringa skal koplast til dei kognitive forholda. Kva som har påverka den reduserte durasjonen for ein gest i akkurat dette tilfellet, er kanskje også mindre interessant, og sidan me ikkje kjenner den fonetiske kvaliteten til gno. [l] i detalj, kan det vere utfordrande å finne ut av.

Når det er sagt, er det med Garmanns analysemåte altså også utfordrande å kople somme av dei aktuelle lydendringane til det kognitive feltet, der frekvens- og bruksmønsteret står sentralt. Rett nok gjeld det dei meir marginale endringane, men ein kan også merke seg at teorien føreset at $ll > dl$ er ein uavhengig overgang, og truleg ein føresetnad for den meir irregulære $rl (> ll) > dl$. Det siste gjeld også ifølgje Ohalas teori, der $ll > dl$ (forstått som ein epentese) må reknast som ein 'uavhengig' overgang på line med assimilative lydendringar. Det inneber vidare at overgangen $rl > dl$ anten har gått vegen om ll (ved assimilasjon), eller direkte (ved dissimilasjon), men då først etter at $ll > dl$ hadde skjedd.

Tilnærminga til Ohala er særleg interessant i det at ho gjer greie for kvifor somme lydendringar *framstår* som 'naturlege' og andre som 'unaturlege', og som i artikulatorisk fonologi er det også her tale om at potensielle endringar – rett nok ikkje alle – er til stades i språket som synkron variasjon. Ohalas utgangspunkt er det fonetiske nivået, det vil seie at den synkrona variasjonen kan forklarast fonetisk, og at det vidare

bør vere mogleg å prøve ut hypotesar om han. Ein kan teste artikulatiske og akustiske fenomen, men det er vel så aktuelt å teste persepsjonen av det som blir produsert. Når det gjeld fortidig lydproduksjon, er sjølv sagt ikkje persepsjonstesting mogleg, så tanken må vere å få best mogleg kunnskap om notidige forhold, som så kan vere gode utgangspunkt for hypotesar om fortida.

Ohalas teori er meir konkret og spesifikk på korleis dei kognitive forholda kan føre til lydendring. Det gjer teorien meir enkel og forståeleg, men også meir utsett for kritikk, motargument og utfordrande empiri (jf. t.d. Bye 2011). Teorien er heller ikkje eineståande, det finst ymse liknande tilnærmingar som tek utgangspunkt i koplinga mellom synkron variasjon, persepsjon og kognisjon i forståinga av korleis lydendingar blir initierte (jf. Stevens & Harrington 2014).

5.5 Overgangen *ll* > *dl* som ein epentese?

Garmann meiner at artikulatorisk fonologi og hennar analyse på ein betre måte synleggjer lydendingane som fonetiske *prosessar* (2010: 36). Det er då nærliggjande å hevde at det prosessuelle er vel så tydeleg i den analysen av *ll* > *dl* som er argumentert for i avsn. 4, der overgangen er rekna som ein ‘epentese’ med notasjonen [Vl] > [Vdl]. Denne analysen, som dels byggjer på Slethei (1996), synleggjer ein prosess som er motivert av ein særskilt segment- og tilhøyrande trekk-kombinasjon der skiftet frå vokal til lateral får følgjer i form av koartikulasjon. Eit liknande prosessperspektiv ser me også i Kristján Árnasons (2005) drøfting av *ll* > *dl* som ‘tvilyding’ (jf. avsn. 3) og meir overordna i både Lass’ (1984) og Hocks (1991) handsaming av ‘segmentalization’, som ein særleg type epentese (jf. avsn. 4).

Sjølv om heller ikkje epentese forklarar lydendinga fullt ut, viser analysen på ein meir konkret måte kvifor denne ‘gåtefulle’ overgangen er like så ‘naturleg’ som mange andre. Analysen synleggjer ikkje berre kvifor [dl] er eit rimeleg resultat av koartikulasjon, men også kvifor og korleis koartikulasjonen kan ha vore naturleg til stades i synkron variasjon, såkalla ‘casual speech’. I norsk dialektologi har ein i alle år nytta omgrepa ‘segmentering’ og ‘segmentasjon’, og Garmann har rett i at slike omgrep seier lite om prosessen. Overgangstypen har vore forstått som ei segment-splitting og nesten litt mystisk. Sandøy skriv om “*eitt* (langt) *segment* som er gått over til *to*” (1985: 188), og Skjekkeland at “eit langt fonem deler seg i *to*” (1997: 88). Denne forståinga ligg på sett og vis også

i notasjonen $ll > dl$ (som i mangel av noko godt, velkjent alternativ også er nytta i denne artikkelen). Dersom ein ser på overgangen som ein epentese, som følge av koartikulasjon, er det likevel ingen grunn til å lokalisere opphavet til det nye segmentet i lateralen aleine. At lateralen så får redusert durasjon, er i neste omgang berre ei naturleg følge av dei kvantitetsstrukturane som gjeld i norsk talemål.

Ved sida av $ll > dl$ har ein rekna overgangane $nm > dn$ og $m > bm$ som andre typiske døme på segmentasjon i norsk talemål, eksemplifiserte med *steinn* m. $>$ *steidn*, *koma* v. $>$ *kåbma* (Christiansen 1946–48: 169, Skjekkeland 1997: 88, hans døme). Også desse kan beskrivast som epentesar, jf. Slethei (1996: 121) som forklarar $nm > dn$ (*steinn* $>$ *steidn*) slik:

Overgangen fra diftong til nasal [...] består av to prosesser som bør skje samtidig: Apex skal danne kontakt med alveoli samtidig som velum skal senkes. Hvis det orale trykket dannes før velum senkes, vil det oppstå et intraoralt lufttrykk bak lukket ved alveoli. Dette lufttrykket blir frigjort ved å senke velum, og dermed har vi de artikulatoriske betingelsene for en plosiv med nasal eksplosjon.

På same måten får me nasal eksplosjon som resultat ved $(m)m > bm$, men med eit labialt lukke som altså resulterer i ein [b]. Også her reknar ein lang konsonantisme som utgangspunkt, t.d. som i gno. *skamma* v. (Rundhovde 1964: 119), noko som føreset lenging av konsonanten før overgangen skjedde, noko Christiansen (1946–48: 169) også fører opp som døme: “*kåbma* v. ($<$ *kåmma*) $<$ *koma*”.

Fonetiske analysar som viser korleis fysiologiske forhold kan føre til koartikulasjon, synleggjer (verkelege og tenkjelege) fysiske prosessar, og det naturlege ved desse. At noko er ‘naturleg’, tyder ikkje utan vidare ‘ease of articulation’, men at det er normalt at det førekjem. Og dette godtgjer så moglegheita for synkron variasjon og at alternative variantar har vore til stades i ‘casual speech’. Det same kan knapt seiast om alle analysane Garmann gjer, og i tilfellet $ll > dl$ er det svært tydeleg, for det er vanskeleg å sjå det naturlege i at ein av gestane blir forkorta. Eksperimentell fonetikk kunne kanskje vist at det likevel er slik, men då kunne ein vel så gjerne ta det til inntekt for hypotesen om koartikulasjon.

6 Avrunding

Mæhlum (1999: 211) avgrensar “ulike biologiske og fysiologiske komponenter” til å vere “strukturelle rammer og begrensningar” for det å forklare språkendringar. Det er uklart kvar ho plasserer kognitive prosessar i denne samanhengen, men sidan ho berre argumenterer for sosiolingvistiske tilnærmingar, er truleg kognisjonen rekna som lite prominent. Det er sjølvsagt rett at biologiske, kognitive og fonetiske forhold ikkje kan forklare at ei bestemt språkending fann stad på ein bestemt stad på eit bestemt tidspunkt, og så spesifikke forklaringar har helst sosiolingvistikken også vanskar med. Derimot aspirerer teoriar som kombinerer fonetiske forhold og kognitive prosessar, til å forklare *korleis* språkendingar har gått føre seg på eit meir generalisert nivå, eller kanskje snarere til å formulere hypotesar om dette og så teste desse hypotesane. Det er å strekke seg mot meir innsikt og forståing, mot noko meir enn det Dyvik kallar “forholdsvis ‘blodfattige’ forklaringar basert på deskriptive generaliseringar” (1992: 9). Så skal det sjølvsagt også vere mogleg å falsifisere og tilbakevise slike forklaringar, sjølv om dei ikkje dreier seg om naturvitskap og naturlover.

Felles for dei to teoretiske rammeverka som er undersøkte ovanfor, er at dei forsøker å forklare kva som skjer før og i startfasen av lydendingar. Det sentrale utgangspunktet er den synkrone, fonetiske variasjonen som er naturleg til stades i talespråket, men like sentral er den kognitive prosesseringa som drar innovasjonen i gang, og som resulterer i ei kognitiv omtolking, fonologisering og nye normer. Såleis er det tale om forsøk på å forklare *korleis* lydendingar oppstår og kan bli implementerte i språkssystemet, jf. Kiparsky (2003: 330), som seier det slik:

Sound change can be assumed to originate through synchronic variation in the production, perception, and acquisition of language, from where it is internalized by language learners as part of their phonological system.

Det tykkjest særleg utfordrande å finne fram til *korleis* den kognitive prosesseringa verkar, ikkje minst ser me det i møtet med den vestnorske innovasjonen *dl*. Overgangen synest å vere resultat av ein kompleks og mangesidig prosess, sjølv om det fonetiske utgangspunktet for han ikkje treng vere så vanskeleg å forstå.

Litteratur

- Bakken, Kristin. 2001. "Fokk og fjødd – om utviklingen av gno. / i Vest-Telemark." *Maal og Minne* hefte 2, 183–209.
- Bjørkum, Andreas. 1974. *Generasjonsskilnad i indresognsmål. Talemålet i industribygdi Årdal og dei fire næraste jordbruksbygdene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Browman, Catherine & Goldstein, Louis. 1991. "Gestural Structures. Distinctiveness, Phonological Processes, and Historical Change." I: *Modularity and the motor theory of speech perception*, eds. Ignatius G. Mattingly & Michael Studdert-Kennedy, 313–339. Hillsdale, New Jersey, Hove & London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bybee, Joan. 2001. *Phonology and Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bye, Patrik. 2011. "Dissimilation." I: *The Blackwell companion to phonology*, Vol 3, ed. Marc van Oostendorp et al., 1408–1433. Wiley-Blackwell.
- Chapman, Kenneth G. 1962. *Icelandic-Norwegian Linguistic Relationships*. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab, suppl. bind VII. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christiansen, Hallfrid. 1946–48. *Norske dialekter I–III*. Oslo: Tanum.
- Dyvik, Helge. 1992. *To forelesninger om lingvistikkenes vitenskapsteori*. Bergen: Universitetet i Bergen, Institutt for fonetikk og lingvistik.
- Endresen, Rolf Theil. 1991. *Fonetikk og fonologi. Ei elementær innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Faarlund, Jan Terje. 1987. "Om beskriving og forklaring i lingvistisk teori." *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 5 (1), 13–28.
- Garmann, Nina Gram. 2008. *The Quantity Shift. A Cognitive Usage-Based Analysis of the Quantity Shift in East Norwegian with Data from Old Norse and North Gudbrandsdal*. Oslo: University of Oslo, Faculty of Humanities.
- . 2010. "Konsonantendringer i norsk." *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 28 (1), 3–41.
- Hall, Tracy Allan. 2009. "Liquid Dissimilation in Bavarian German." *Journal of Germanic Linguistics* 21 (1), 1–36.
- Hamann, Silke. 2005. "The diachronic emergence of retroflex segments in three languages." *LINK, Tijdschrift voor linguïstiek te Utrecht* 15 (1), 29–48.

- Harris, John. 1994. *English Sound Structure*. Blackwell: Oxford.
- Haugen, Odd Einar. 1993. *Grunnbok i norrønt språk*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Heide, Eldar. 2010. "Retroflektert tydeleggjering av kort kvalitet. Om kvalitetskløyvinga av det gamle kvantitetssystemet." *Maal og Minne* hefte 1, 3–44.
- Hock, Hans Henrich. 1991. *Principles of historical linguistics*. 2nd rev. ed. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hoff, Ingeborg. 1978. "Regressiv og progressiv konsonantassimilasjon i norsk." I: *På leit etter ord. Heidersskrift til Inger Frøyset frå medarbeidarar og studentar*, red. Ingeborg Hoff, 117–163. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hreinn Benediktsson. 1963. [Bokmelding av Chapman 1962]. *Ízlensk Tunga – Lingua Islandica* 4, 152–162.
- Höskuldur Thráinsson et al. 2004. *Faroese. An Overview and Reference Grammar*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Kiparsky, Paul. 2003. "The Phonological Basis of Sound Change." I: *The Handbook of Historical Linguistics*, eds. Brian D. Joseph & Richard D. Janda, 313–342. Malden, Mass.: Blackwell.
- Kjartan Ottosson. 2003. "Heimenorsk innverknad på islandsk språk i mellomalderen, særleg i morfologien." I: *Útnorður. West Nordic Standardisation and Variation*, ed. Kristján Árnason, 111–152. Reykjavík: University of Iceland Press.
- Kloster-Jensen, Martin. 1964. *Språklydlære*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kristján Árnason. 2005. *Íslensk tunga I. Hljóð. Handbók um hljóðfræði og hljóðkervisfræði*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Kristoffersen, Gjert og Torp, Arne. 2016. "Fonologi." I: *Norsk språkhistorie I: Mønster*, red. Helge Sandøy, 101–211. Oslo: Novus forlag.
- Larsen, Amund B. 1926. *Sognemålene*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Lass, Roger. 1980. *On explaining language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 1984. *Phonology. An introduction to basic concepts* (2. ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- . 1997. *Historical linguistics and language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mæhlum, Brit. 1999. *Mellom Skylla og Kharybdis. Forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap*. Oslo: Novus forlag.

- Ohala, John J. 1989. "Sound change is drawn from a pool of synchronic variation." I: *Language Change: Contributions to the study of its causes*, eds. L.E. Breivik & E.H. Jahr, 173–198. Berlin: Mouton de Gruyter.
- . 1993a. "Coarticulation and Phonology." *Language & Speech* 36, 155–170.
- . 1993b. "The phonetics of sound change." I: *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*, ed. Charles Jones, 237–278. London: Longman.
- . 2003. "Phonetics and Historical Phonology." I: *The Handbook of Historical Linguistics*, eds. Brian D. Joseph & Richard D. Janda, 669–686. Malden, Mass.: Blackwell.
- Rundhovde, Gunnvor. 1964. *Målet i Hamre. Ljodvokster og stutt utsyn over formverk i eit Nordhordlandsmål*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Røsstad, Rune. 2011. "Kva fortel kjeldene om innovasjonen *dl* i norsk?" *Maal og Minne* hefte 2, 96–119.
- Sandøy, Helge. 1985. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus forlag.
- . 1994. "Utan kontakt og endring?" I: *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium*, utg. Ulla-Britt Kotsinas & John Helgander, 38–51. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- . 2003. "Språkendringar med eller utan kontakt i Vest-Norden?" I: *Út-norður. West Nordic Standardisation and Variation*, ed. Kristján Árnason, 81–110. Reykjavík: University of Iceland Press.
- Schulte, Michael. 2005. "Phonological developments from Old Nordic to Early Modern Nordic I: West Scandinavian." I: *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 2*. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.2.), ed. Oskar Bandle et al., 1081–1097. Berlin: Walter de Gruyter.
- Skjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Slethei, Kolbjørn. 1996. *Grunnbok i fonetikk for språkstudenter*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Sommerfelt, Alf. 1952. "Differensiasjonen av *ll* til *dl* i norrønt språk." I: *Festskrift til L. L. Hammerich på tresårsdagen, den 31. juli 1952*, red. H. Bach, 219–221. København: Gad.

- Stevens, Mary & Harrington, Jonathan. 2014. "The individual and the actuation of sound change." *Loquens* 1(1), e003. doi: <http://dx.doi.org/10.3989/loquens.2014.003>
- Torp, Arne. 2011. "Islandsk og strilemål – antidansk? Fonologiske parallellutviklinger i islandsk og sørvestnorsk sett i et nordisk perspektiv." *Orð ok tunga* 13, 21–35.

Summary

The sound change *ll* > *dl* in western Norwegian is considered to be a 'segmentalization' and stands in an unclear relationship to the change *rl* (> *ll*) > *dl*, which is considered a 'dissimilation'. These sound changes have been tentatively explained in different ways, and particularly problematic is *ll* > *dl*. The author argues that it is more clarifying to look upon the change as an 'epenthesis', and thus consider it a result of coarticulation and thereby a phonetically motivated sound change. Furthermore, the author investigates whether and how the sound changes may be explained within two theoretical frameworks which combine phonetic basis with cognition: articulatory phonology (represented by Garmann 2010), and John J. Ohala's theory on hypocorrection and hypercorrection. The conclusion is that these theories do not provide entirely satisfactory answers, and it is particularly challenging to describe the cognitive process. Yet the two approaches appear as productive attempts to understand how the sound changes came about.

Rune Røsstad
 Universitetet i Agder
 Institutt for nordisk og mediefag
 Postboks 422
 NO-4604 Kristiansand
 rune.rosstad@uia.no

The Literary Adaptation of *Völuspá* in *Hauksbók* and *Snorra Edda*

Av Bernt Ø. Thorvaldsen

The three versions of *Völuspá* display substantial differences in their references to speaker and audience. In 2013, the present author investigated such references in the *Codex Regius* version of the poem, and argued that the puzzling deictic peculiarities are, in fact, traces of oral performance. The present article concludes the study of speaker and audience in *Völuspá* by offering a detailed analysis of the other versions of the poem, found in *Hauksbók* and *Snorra Edda*. It is argued that we encounter higher degrees of literary adaptation in these two versions than that seen in the *Codex Regius* version. *Völuspá* is a rare case in which the process of the literary adaptation of an oral art form may be investigated in some detail. The adaptation is not primarily explained according to chronological development, but rather according to differing literary purposes and according to a waning understanding of the oral origins of the poem and the oral art form.

1 Origins and orality

The age and origins of eddic poetry remain debated, not least in the case of the mythological poem *Völuspá*, which is the subject of this article. The main difficulty in dating eddic poems follows from the likely assumption that *Völuspá* and other eddic poems have originated in oral tradition. This leaves the dating of an eddic poem methodologically problematic, since the preserved text used in the process of dating, and the original composition, which is the object of dating, are to some extent different things.¹ Another approach to the origins of eddic poetry is to investigate how the written versions of eddic poems may convey traces of oral performance and tradition. Although relevant to the dating of the poems, this approach may not increase the precision in the process of

1. See Thorvaldsen (2016) for a methodological discussion on the dating of eddic poetry.

dating an eddic poem, but it may elucidate the process of literary adaptation of originally oral works.

Several scholars have made contributions to this field, including Joseph Harris, Lars Lönnroth, Terry Gunnell and myself.² In 2013, I offered an approach to the *Codex Regius* version of *Völuspá* (= *Völuspá R*),³ in which the object was references to the speaker and the audience, and to the scene of performance: *deictic* references.⁴ I found that many such references are best explained on the background of oral performance, such as the well-known shift between *hon* (she) and *ek* (I) in what seem to be references to the speaker. I explained this as depending on oral performance: Sometimes a human performer is enacting the mythological character of a *völva*, referring to her in the first person; sometimes the human performer stands forth, referring to the mythological *völva* in the third person. These two speaker positions even seem to be accentuated in a repeated stanza: *fiolþ veit hon frøða / fram se ec lengra*⁵ (she has much knowledge / I see further).⁶

Several of the deictic references present in *Völuspá R* thus depend on a *double scene*,⁷ a scene of oral performance and a scene created by the poem. A mythological scene is established in the *úttisetá* section (*R* 29–

2. See Thorvaldsen (2013) for an overview of the most relevant research until 2013. The edition of eddic poems in the *Íslenzk fornrit* series (Jónas Kristjánsson and Vésteinn Ólason, 2014), has little new to offer when it comes to the understanding of eddic poems as part of oral tradition, and the research of the last decades is absorbed only to a limited degree. Relevant to the subject presented here is Terry Gunnell's article from 2016 on eddic performance and Joseph Harris' Sophus Bugge lecture of 2016 (published in *Collegium Mediaevale*).
3. For simplicity, I will occasionally refer to the different versions only by the manuscript abbreviations (*R* or *H*) and stanza numbers.
4. Deictic references point to the time and place of utterance, for example by the application of the grammatical categories person and tense. See Thorvaldsen (2013: 98–100) for a presentation of deixis as linguistic phenomenon.
5. The *Völuspá R* and *H* texts are quoted from Bugge (1867), in diplomatic fashion but without abbreviations. Normalized Old Norse text and the translations are my own responsibility, but I have consulted Jónas Kristjánsson and Vésteinn Ólason (2014), Neckel and Kuhn (1962), Dronke's edition and translation (1997) and Larrington's translation (1996).
6. *R* 43, 46, 55. The stanza is heavily abbreviated in the last two cases.
7. This term was introduced by Lars Lönnroth ([1978]2008), who showed that the interplay between the mythological scene in *Völuspá* and a performance setting offers an important background for the interpretation of the poem. In the same book, Lönnroth studies similar effects in other Old Norse texts.

30), in which the poem states that the *vǫlva* was sitting alone outside (*Eín sat hon uti*, *R* 29₁) when the god Óðinn approached her and presented her with gifts to make her share her memories and visions. Yet, the poem addresses both Óðinn and humans as listeners (*R* 1), and refers to men as recipients of the poem (*R* 12). I argued in 2013 that the scene of oral performance and the mythological scene were connected in various meaningful ways in *Vǫluspá R*, especially through “blending” of the oral performance and the mythological scene established by the poem. But I also addressed a crucial challenge to the explanation of deictic references as dependent on oral performance: the process of literary adaptation.

The *Vǫluspá R* text can hardly be seen as a simple transcription of an oral performance, and neither can the versions of the poem in *Hauksþók* (= *Vǫluspá H*) and in *Snorra Edda* (= *Vǫluspá SnE*). In the case of *Vǫluspá R*, however, the deictic references are indeed difficult to explain without making assumptions about oral performance. My suggestion in 2013 was that oral performance appears to have been an implicit frame of reference for those involved in the process of literary adaptation. The research presented in this article, however, shows considerable difference among the three versions of *Vǫluspá* when it comes to the dependence on oral performance.

The text of *Vǫluspá H* is probably adjusted to the collection of texts in *H*, which reveals an interest for historical and pseudohistorical works of different kinds (Johansson 2000). Generally, *H* seems to represent a higher degree of literary adaptation than that seen in *R*, and I will investigate how this adaptation may have affected the deictic references in the poem. The version in *Snorra Edda* is the most radical example of literary adaptation of *Vǫluspá* (in medieval sources), since the poem does not appear as a whole in that work, but as stanzas integrated in the prose of *Gylfaginning*, and as a source for the myths presented there. The three versions of *Vǫluspá* illustrate how a poem likely to originate in oral tradition is adapted to different literary purposes.

2 The Hauksþók version

Vǫluspá H differs from *Vǫluspá R* in a variety of ways. The text is shorter, it lacks several stanzas present in *R* while other stanzas are present in *H* but not *R*. Stanzas that are shared show different degrees of variation,

and the ordering of the stanzas (and blocks of stanzas) is different in the two versions. Quinn (1990) points to the use of present tense in *H*, which is introduced earlier than in *R* and indicates a more apocalyptic focus than *R*. This is, according to Johansson (2000), in accordance with his theory of *H* being adapted to the apocalyptic perspective in the manuscript. It is also important to note that some of the peculiarities of *Vǫluspá H* are not easily explained as successful results of conscious modification. The ordering of stanzas in *H* causes several problems to the understanding of the mythological events, leaving out crucial myths, such as the myth of Baldr's death, and disturbing the causal links between myths; some revisions may more easily be explained as the results of defective transmission rather than as expressions of editorial plans (Mundal 2008: 216–218).

The most important difference between *Vǫluspá R* and *H*, when it comes to presence of a double scene is that *H* lacks the *útisetá* section (*R* 29). In *R* 29 a mythological scene is developed in which the *vǫlva* appears as speaker and Óðinn as listener. And the *útisetá*—which temporally precedes the mythological performance of *Vǫluspá*—may explain the difference in tense in the following two cases:

<i>R</i>	<i>H</i>
<i>Sal sa hon standa</i> (37) 'She saw a hall standing'	<i>Sal sier hon standa</i> (34) 'She sees a hall standing'
<i>Sa hon þar vaða</i> (38) 'There she saw wading'	<i>Ser hon þar vaða</i> (35) 'There she sees wading'

In *R*, the *útisetá* section provides a background for the use of past tense in these references, and in other past tense references to the *vǫlva* as perceiver. Her visions in such cases have occurred in the *útisetá*, or in the period between the *útisetá* and the moment of speaking. The use of present tense in the cases quoted above (in *H*) is in harmony with the fact that the poem does not provide any background for the use of past tense. One stanza from the *útisetá* section is also quoted in *Snorra Edda* (Finnur Jónsson 1931: 22). Hence, it is reasonable to suggest that the section belongs to an old layer of the *Vǫluspá* tradition, perhaps to some written original of all three versions of *Vǫluspá*. It is tempting to think that an

editor thought the *útiseti* section too complex and attempted to simplify the poem by removing these stanzas and the associated past tense.

The absence of the *útiseti* in *H* also affects the understanding of the poem in other ways, since the mythological motivation for the speech of the *völva* is absent. This means that a potential audience is never enlightened on the background for the reference to Óðinn in stanza 1_{5–8}.⁸ The reference is also different from the one in *Codex Regius*:

<i>R</i>	<i>H</i>
vilðo at ec ualfavþr	villtu at ek vafǫðrs
uel fyr telia	vel fram telia
forn spioll fira	forn spioll fira
þav er fremst um man.	þau er ek fremz vm man.

The significant difference is *Vafǫðr*, which is usually considered to be in the nominative case (with a vocative function) in *R*, and clearly in the genitive in *H*. The *R* version was interpreted above as directed to Óðinn, stating his wish that the *völva* present her knowledge to him (cf. the *útiseti* section). The meaning in *H* is difficult to grasp without emendation. To read stanza 1 without emendation, *villtu* may be seen as third person plural, not as second person singular with enclitic *þú* ‘you’ (cf. *R* 1), and the third person must then be taken to refer to men (cf. *megir Hemdallar* in the first half stanza). To preserve the genitive *Vafǫðrs*, it seems necessary to associate the name with *vel* (read as *vél*, ‘deception, fraud’) or with *forn spioll fira* ‘past events of men.’ *Vafǫðrs vél* could refer to one of Óðinn’s many deceptions or to ‘deception’ as a general trait of Óðinn’s involvement in past events (*forn spjoll*). This would lead to the following reading: ‘They wanted that I tell of Vafǫðr’s deception, the past events of men, the first I can remember.’ The reading *forn spjoll fira Vafǫðrs*, ‘past tales about the men of Vafǫðr’ (“fjerne Frasagn om Vaafaders mænd”, Gísli Sigurðsson 2001: 12) is possible although ‘Vafǫðrs men’ is a somewhat unclear reference. Both readings are diffi-

8 It is possible that the mythological setting of the poem was well known, and hence assumed as a background for interpretation. In *R*, the *útiseti* section is located near the middle of the poem, and unless the setting was known, the audience would initially not understand why the *völva* addresses Óðinn in *R* 1. However, this unclarity may be considered a device for creating an effectful tension or disequilibrium in the audience.

cult to support, since they do not entirely fit the the subject matter that the *vǫlva* presents: Her memories are not only about Óðinn's deceptions or the men of Óðinn, whoever they may be. In this case, the possibility of defective transmission seems more likely, and emendation a more reasonable solution.

Whatever the explanation for the form *vafǫðrs* is, the first stanza in *H* differs from *R* in not referring to Óðinn as a listener (unless emended). This can be seen in connection with the absence of the *útisetá* section in *H*, which in *R* establishes a mythological background for Óðinn as a listener. Since this background is omitted in *H*, the editor may be trying to suspend Óðinn as a listener in *H* 1. However, the *Vitudd er enn* refrain is present in the last lines of exactly the same stanzas as in *R*, as far as these stanzas are present in *H*.⁹ This may suggest that the refrain was fairly stable in transmission, although *H* 25 has a peculiar wording: *uitv þer einn enn edr hvat?*) Here, Óðinn may be singled out as a listener in the singular form *einn* (see Quinn 1990: 314). In the case of *Vǫluspá H*, however, it seems that Óðinn is mostly suspended as listener, while the references to the human audience remain.

Although there are hardly any traces of a dual audience in *Vǫluspá H*, the situation is different when it comes to the speaker. There is no *útisetá* section in *H*, but the identity of the speaker as a mythological *vǫlva* is established already in stanza *H* 2, as it is in *R* 2, by references to her upbringing among the giants in the mythological past. Thus, her identity is presented in *H* as it is in *R*, though her position vis-à-vis gods and humans is considerably less clear due to the absence of the *útisetá*. The end line of the poem contains, however, a reference to the 'sinking' of the mythological *vǫlva*: *nú man hon sökkvaz* 'now she will sink', almost identical with the last verse of *R*.

Throughout *H* there are references to the mythological *vǫlva* both in the first and the third person, much in the same way as in *R*. Except for the *Geyr Garmr*-refrain, which will be presented below, the use of *ek* and *hon* is identical in those stanzas which *H* share with *R*. In the appendix (p. 110–11) these and other possible references to performance are listed with suggestions as to the nature of the *deictic centre*, the speaker embedded in the text. References to the human speaker and enacted character

9. R 28 = H24, R35 = H30, R38 = H35, R40 = H25, R49 = H41, R59 = H55, R60 = H56; exclusively in R: 29, 34.

in stanzas *H* 1–18 are identical to stanzas *R* 1–19, and do not demand explanations specific to *H*. The dwarf *þula* states human listeners as beneficiaries (*H* 14) in both cases. When the enacted *vǫlva* is addressed as *hon* in stanza *H* 24–26 we can suggest the same reasoning as that given in the analysis of *R*: the third person indicates that the deictic centre has shifted from the mythological *vǫlva* to the human speaker (see Thorvaldssen 2013: 111–119).

Stanza 31 contains the first occurrence of the *Geyr Garmr*-refrain, but the refrain is slightly different from that in *R* (in lines 5–6):

<i>H</i>	<i>R</i>
Framm se ek lengr[a], ¹⁰	Fiolþ veit hon frøða,
fiolð kann ek segia	fram se ec lengra
‘I see further ahead,	‘She has great knowledge,
much I can tell’	I see further ahead.’

The refrain, which is repeated five times in *H* (31, 36, 42, 47, 51), is the only case in which the use of *ek/hon* differs between *R* and *H*. While the refrain in *R* marks the distinction between the human speaker and the mythological *vǫlva*, the *H* version does not present such a contrast *within* the refrain. The surrounding stanzas from 24–59, however, all refer to the mythological *vǫlva* in the third person. Thus, the most likely interpretation of *ek* is that it refers to the human speaker and her own knowledge and abilities as a seer. According to the logic of the double scene, the third person references to the mythological *vǫlva* dismiss her as a speaker and make the human performer occupy the role as a speaker. Hence, the *H* version clearly establishes a duality between enacted character and human speaker, although the *H* text is somewhat less complex on the speaker side than *R*.

I suggest that the *H* version of *Vǫluspá* reflects a limited adaptation of an originally oral form to the written medium. But the present text in *H* still preserves the effects of the double scene on the speaker side, and this indicates that the oral performance still functioned as an interpretative frame for the poem. The tendency in both *H* and *R* is the same: to establish the mythological *vǫlva* as a speaker in the first part of the poem, and then exile her to the third person in the last part of the poem, letting

10. The manuscript reads *lengr* and has according to Bugge (1867, 22) never had the form *lengra*.

the performer herself stand forth as the speaker. But both manuscripts ascribe parts of the vision to *hon*, the mythological *vǫlva*, also when the human performer functions as the speaker. Thus, the performer reflects the *vǫlva* as a perceiver in addition to herself, and actively blends the two viewpoints in her narration of mythological events, exactly as in *R*. A similar process occurs in the first part of the poem, as we saw in the analysis of *R*, when the mythological *vǫlva* is enacted as the speaker, but still blends her own viewpoint with that of the human performer (Thorvaldsen 2013: 120–22).

It seems reasonable to argue that these effects would only be preserved in *H* if the editor saw the poem as a speech by a human performer to a human audience (and presumed that the readers or listeners would do the same). Since the first stanza of the poem (in both *H* and *R*) clearly addresses a human audience, an oral performance is a likely frame within which to read and write the poem. In this manner, the *H* version of *Vǫluspá* reflects many of the specifically oral features of *Vǫluspá* although literary adaptation is seen in the simplifications of addressees and to some degree in the simplification in references to the speaker (the omission of the *útiseti* and the successive adaptation of tense).

3 The version in Snorra Edda

The use of *Vǫluspá* in *Snorra Edda* is fundamentally different from that in *R* and *H*. While *Vǫluspá* is presented as a complete whole in *R* and *H*, only parts of the poem are integrated into the prose discourse of *Snorra Edda*. *Vǫluspá* seems, however, to be a major source for *Gylfaginning*, the part of *Snorra Edda* that presents Old Norse mythology. In addition to the quoted stanzas, there are examples of what seems to be paraphrases of other stanzas, and the overarching presentation of the world from the times of creation to the world destruction seems at least partly to be based on *Vǫluspá* (see Mundal 1992).

Before turning to the specifics of *Vǫluspá SnE*, it is important to note that *Gylfaginning* presents a narrative frame that greatly affects the quotations of a poem like *Vǫluspá*. The frame presents King Gylfi of Sweden who seeks out the gods disguised as an old man. The gods are, however, aware of his approach and conjure up an illusion of a hall in which three characters called *Hár* (High), *Jafnhár* (Just-as-high) and *Þriði* (Third) an-

swer his questions about gods and mythology. Thus, all quotations from *Vǫluspá* are given within direct speech of either one of these three characters (mostly Hár), and it becomes a matter of literary quality to avoid the double scene embedded in *Vǫluspá*, which would complicate and disturb the frame story of *Gylfaginning*. Thus, the *Hljóðs bið ek*-stanza (*HR* 1), which describes a human audience (and in *R*, Óðinn), is not quoted or paraphrased in *Gylfaginning*, neither is *HR* 2 which describes the past memories of the speaker and reveals an aspect of her identity. The last stanza of *Vǫluspá*, which refers to the sinking of the mythological *vǫlva* is likewise omitted.

It is hardly plausible to argue that the version of *Vǫluspá* quoted by Snorri did not contain these stanzas, since they are present in both *H* and *R* (*HR* 1–2, *H* 59/*R* 62), and since Snorri's version does contain a part of the *útiseti* section known from *R*. He quotes several lines from the *útiseti* section without radical differences to *R*: *Alt veit ek, Óðinn ... vituð ér enn, eða hvat?* (cf. *R* 29). The verses reveal little about the speaker, other than a somewhat hostile attitude towards Óðinn, and are not quoted in *Gylfaginning* for its reference to the *útiseti* and the setting of *Vǫluspá*, but to illustrate the myth of how Óðinn hid his one eye in the well of Mímir. The prose is at this point describing the ash Yggdrasil and the well of Mímir is located below one of its roots. However, the verses do present Óðinn as a listener, and they do contain the *Vituð er enn* refrain, which within the setting of *Vǫluspá R* is taken to refer to the human audience and Óðinn. This refrain is also quoted in a stanza similar to *H* 41/*R* 49 (Finnur Jónsson 1931: 72). The setting which is established in *Vǫluspá H* and *R* is not completely omitted in *Gylfaginning*, but is foregrounded only in these two cases. The omissions of the other stanzas which foreground performance in *H* and *R* suggest that Snorri—as a gifted and structured author—would not allow the setting referred to in *Vǫluspá* to interfere with and disturb the narrative frame of *Gylfaginning* itself.

This is also seen in the way quotations from *Vǫluspá* are introduced in *Gylfaginning*. The identity of the mythological *vǫlva* remains obscure throughout *Gylfaginning*, although her sex and kind are indicated by the title *Vǫluspá* (the prophecy of the *vǫlva*). The stanzas are introduced by the three characters Hár, Jafnhár and Þriði, who make no serious attempt to describe the *vǫlva* and her performance. The most common introduction to the stanzas is *svá sem segir í Vǫluspá*, 'as it is said in *Vǫluspá*' and

similar formulations.¹¹ The title is omitted in several cases, i.e. in *svá sem hér segir*, ‘as it is said here’,¹² or even simpler: *svá segir* ‘it is said’ (Finnur Jónsson 1931, 70n). The introduction of the stanzas from the dwarf *þula* is the only case in which the speaker is personified with a third person pronoun: *Ok þessi segir hon nofn þeira dverganna*. One of the manuscripts, *Codex Upsaliensis* (De la Gardie 11, 4to), however, has *Ok segir þeim nofn þeira*, ‘and [he] tells them their names’, in which case the dwarf Durinn (*Dyrinn*) of the preceding stanza is probably seen as the implied subject of the sentence (Finnur Jónsson 1931, 15), thus leaving no references to the *völva* as speaker in *Codex Upsaliensis*, except as an implication of the title *Völuspá*. In two cases where the other manuscripts refer to the title of the poem, *Codex Upsaliensis* instead reads *Svá sem her segir* and *Svá segir* (Finnur Jónsson 1931, 19, 70). *Snorra Edda* avoids, it seems, foregrounding the *völva* as speaker of *Völuspá* when quoting stanzas, and the editor of *Codex Upsaliensis* hides her presence most eagerly.

Gylfaginning’s presentation of the dwarf *þula* requires some further comments. Within the section quoting the *þula* there are two prose comments that seem partly to interpret stanzas from *Völuspá* that are omitted in the quotations, but that appear in both *H* and *R*. For our purpose the most notable aspect of this is the complete omission (also in prose paraphrases) of verse lines foregrounding performance in the dwarf *þula*. The interjected speaker comment *nú hefi ek dverga/rekka ... rétt um talða*, ‘now I have listed dwarfs/heroes correctly’ (*HR* 12) is omitted. In *HR* these lines are bound by alliteration to the preceding line *Nár ok Nýráðr* (*R*) / *Nýr ok Nýráðr* (*H*), while *Reginn ok Ráðsviðr* (*HR*) precedes *rétt um talða* and these two lines constitute a long line. In *Snorra Edda*, the two short lines of dwarf names appear alone, without being paired by alliteration to another short line. The other dwarf names listed in the same block, however, appear within regular long lines. It is reasonable to suggest on

11. *Svá (sem) segir í Völuspá* (Finnur Jónsson 1931: 11, 15, 19, 20, 22, 26, 47, 70) and *svá er sagt í Völuspá* (Finnur Jónsson 1931: 14).

12. (*Svá*) *sem hér segir* (Finnur Jónsson 1931: 19n, 24, 73n, 75).

the background of the omissions described above, that they are torn out of a stanza similar to *HR* 12 to avoid quoting the interjected speaker comment. The same explanation is relevant for the verse lines *mál er dverga / i Dvalins liði / ljóna kindum / til Lofars telja*, ‘it is time to list the dwarfs in the flock of Dvalinn for the families of men’ (*HR* 14) which address humans as beneficiaries of the *þula*, and indicates the presence of a human audience. Even the concluding remark on the value of the dwarf *þula* in *H* 16/*R* 15, might have been considered alien to the setting of *Gylfaginning*, and hence omitted: *þat mun (æ) uppi / meðan öld lifir, / langniðja tal / Lofars hafat*, ‘That shall be remembered as long as the world lives, the list of the male progenitors of Lofar.’ The exact nature of the dwarf *þula* in Snorri’s original of *Vǫluspá* is unknown, but it probably did contain the verses referring to performance. After all, these are part of the poem in both *H* and *R*, and the suggested omissions are in harmony with the general impression of how *Vǫluspá* is integrated in *Gylfaginning*. The performance setting embedded in *Vǫluspá HR* is mostly hidden or kept in the background by not quoting the stanzas which foreground it, and by introducing stanzas from *Vǫluspá* without identifying the speaker.

This leads to questions concerning the deictic phenomena analysed in *Vǫluspá RH* above, and especially the *ek/hon*-shift. The shift was explained above based on oral performance, and specifically the distinction between human performer and enacted *vǫlva*. When *Gylfaginning* suppresses this setting to keep its own narrative frame in the foreground, the use of third person *hon* in references to the mythological *vǫlva* would be hard to interpret. Apparently, the immediate speaker of the text is one of the three speaking gods in *Gylfaginning*, and a third person reference *hon* would associate the deictic centre with the god who speaks in the frame story, rather than with the image of an (female) oral performer, as it does in *Vǫluspá RH*. Luckily, no quotation of *Vǫluspá* in *Gylfaginning* includes a third person reference to the mythological *vǫlva*, although three of the quoted stanzas have such references in both *H* and *R*.

H and *R* are quite similar in the use of *ek* and *hon*, which suggests that the deictic effects were originally part of *Vǫluspá*, and the deviation in *Gylfaginning* can be taken as adaptations to the purposes of this specific prose text:

Völuspá H and R

1. *Sal sér hon standa*
'She sees a hall standing'
2. *Sal sér/sá hon standa*
'She sees/saw a hall standing'
3. *Sér/sá hon þar vaða*
'She sees/saw wading there'

Völuspá SnE

- Sal veit ek standa*¹³
'I know a hall standing'
- Sal veit ek standa*¹⁴
'I know a hall standing'
- Skulu þar vaða*¹⁵
'There they shall wade'

The introduction of first person in cases 1–2 above is necessary to avoid a third person reference which would confuse the reader or listener who perceives the text as spoken within the frame narrative of *Gylfaginning*. Case 3 serves the same purpose of deictic simplification by removing the reference to the perceiver. The modifications of the verbs—*vita* instead of *sjá*—can also be seen in light of this, since *sjá* 'see' refers to the prophetic vision of a *völva* while 'know' is more or less neutral in respect to the identity of the speaking or perceiving subject. This is best seen as part of Snorri's general tendency to avoid describing the *völva* and her act of prophecy. The general strategy is successful from a literary point of view, since the the double scene embedded in *Völuspá* would cause unnecessary complications to the frame story established in *Gylfaginning*. (See also Jónas Kristjánsson and Vésteinn Ólason 2014: 100.) The setting presumed and referred to in *Völuspá* has little relevance to *Gylfaginning*, for it is the mythological subject matter narrated by the *völva* which is important there, not the mythological *völva* herself.¹⁶

4 The stages of literary adaptation

The presence of oral deixis and references to performance in all versions of *Völuspá* suggests that the poem was composed for oral performance. Some kinds of references to performance are remarkably similar in H and R: the use of *ek* and *hon* is identical in those stanzas which are shared

13. *Völuspá* H 61/R 57 and *Gylfaginning*, chapter 9 (Finnur Jónsson 1931: 26)

14. *Völuspá* H 34/R 37 and *Gylfaginning*, chapter 40 (Finnur Jónsson 1931: 75)

15. *Völuspá* H 35/R 38 and *Gylfaginning*, chapter 40 (Finnur Jónsson 1931: 75)

16. The absence of the *völva* might be related to the general tendency in *Snorra Edda* to suppress the female characters of mythology (see Mundal 1992).

between the two manuscripts (except in the *Geyr Garmr*-refrain). The *Vituð ér enn* refrain addressing human speakers and occasionally Óðinn (*R*) is placed in exactly the same stanzas in all three versions, as far as the stanzas are shared. This may suggest that important aspects of the deixis in the poem originate in an oral form preceding the written versions and were probably part of the common written original which the present versions may, at least partly, derive from. The alternative interpretation of oral deixis of *Vǫluspá* may seem unlikely: that the poem was composed in writing with oral performance in mind.

Although the three versions of *Vǫluspá* in *R*, *H* and *SnE* reflect increasing degrees of literary adaptation, this cannot be seen as chronological development. The youngest of the texts (*H*) preserves a fuller picture of performance than *Snorra Edda*, which was composed before the writing of both *R* and *H*, but after the first written version (**R* I), according to Dronke's stemma (1997: 65). And the high degree of literary adaptation in *Snorra Edda* results from the function of the poem in *Gylfaginning*, as subordinated to the prose frame presented there (it is not primarily caused by a failing understanding of the double scene embedded in the poem). A chronological line of reasoning may still be relevant to *R* in comparison with *H*, since both the mythological subject matter and aspects of the oral deixis may be misunderstood, or only partially understood, in *H*, which is the youngest preserved manuscript of *Vǫluspá*.

Without going into the stemmatic arguments presented by Dronke and Johansson, the present analysis suggests that oral performance played an important role in the transmission of *Vǫluspá* even after the poem occurred in written form, for what appears to be an unusually complicated use of deixis and perspective would, as argued here, be easily interpretable within an enacted oral performance. The most likely explanation is that the knowledge of Eddic tradition and performance would form a background for the written versions, so that even private or silent reading of the poem would invoke the setting of a performer speaking to an audience.

If contact with oral performance was completely lost, the oral deixis seen in *H* and *R* would disturb the reading, and it is very likely that editors would have modified the poem accordingly. After all, comparison of the three versions reveals a considerable degree of alteration (Mundal 2008), and it would be unproblematic to change all cases of *hon* 'she' (referring to the mythological *vǫlva*) to the first person *ek*, or the other way

around. However, such editing would disturb the blending of the two speakers which seems important in both R and H. The tension between the two speaking identities and their different points of view— which is emphasized in the *Geyr Garmr* refrain in R— is indeed central to the presentation of mythology in both *Völuspá* H and R.

5 Deixis, performance and literary adaptation

The double scene is a concept that points out the important relationship between performance and subject matter. In other cases than *Völuspá*, however, speakers do not conceptualize two distinct scenes but rather expand the present scene of performance by such means as addressing supernatural beings. This is the case in *Egils saga Skalla-Grimssonar*, which I have discussed in a previous publication (Thorvaldsen 2011). There Egill communicates with higher powers as well as human beings in a series of verbal attacks on King Eiríkr blóðøx and Queen Gunnhildr (and their allies). These utterances appear to have a magical function in the saga, and virtually expand the scene of performance to include gods and spirits who arguably partake in the saga story. Similar sorts of expansion are noted in other texts, for example in the Christian oaths *Griðamál* and *Tryggðamál* found in Icelandic and Norwegian law codes from the Middle Ages (see Thorvaldsen 2011 with references). Hence, ‘the expanded scene’ may be a better term for the general phenomenon of associating the concrete scene of performance with a supernatural or fictional context. ‘The double scene’ may still be used in the case of *Völuspá*, since the expansion occurring there clearly establishes a distinction between performance and mythological setting (which is required to gain the effects of blending analysed above). I suggest that ‘the double scene’ may be used as a subordinated term referring to such variants of ‘the expanded scene’ as that seen in *Völuspá*.

The analysis of *Völuspá* raises some questions concerning deixis in other Eddic poems. For example, the use of third person in references to the speaker is not unique to *Völuspá*, and occurs in a number of Eddic poems (for references, see Detter and Heinzl 1903b, 30). Loki calls himself *Laufeyjar sonr* ‘the son of Laufey’ in *Lokasenna* 52; in *Atlamál* 33, Vingi swears an oath in which he refers to himself in the third person as *hann* ‘he’; Freya refers to herself as *hon* ‘she’ in *Hyndluljóð* 4. One could

ask if the explanation given in the analysis of *Vǫluspá* is applicable to these cases, and it is certainly possible to explain them similarly. If these texts were adapted to oral performance, real or imagined, the room left by relegating the enacted character to the third person would—according to the reasoning used in the analysis of *Vǫluspá*—be filled by the human performer. The likeliness of such interpretations clearly depends on an extensive analysis of deixis and perspective in the specific texts, and considerations of how the written sources could be related to oral performance, and the degree and form of literary adaptation.

A poem which has some deictic peculiarities that resemble those of *Vǫluspá*, is *Hávamál*, which has mostly been understood as presenting the speech of Óðinn. In many cases, however, the deictic centre could just as well be occupied by a human performer:

Ungr var ek forðum
 fór ek einn saman;
 þá varð ek villr vega;
 auðigr þóttumsk
 er ek annan fann;
 maðr er manns gaman. (*Hávamál* 47)

‘I was young once, I travelled alone, then I went astray; I thought myself rich when I met someone else, for man is the joy of man.’

Although Óðinn is known to be an explorer, the perspective here seems more human than divine; the audience would recognize the feeling of richness from meeting others on a solitary journey, and the stanza appeals to their own experience and emotion. The following stanza, however, introduces the myth of how Óðinn acquires the mead of poetry:

Inn aldna iǫtun ek sótta,
 nú em ek aprt um kominn;
 fátt gat ek þegjandi þar;
 mǫrgum orðum
 mæltu ek í minn frama
 í Suttungs sǫlum. (*Hávamál* 104)

‘I visited the old giant, now I have come back; I did not get much there from being silent; with many words I spoke to my advantage in Suttungs hall.’

Here, the speaker is clearly Óðinn, who according to *Snorra Edda* manages to steal the mead of poetry from the giant Suttungr (Finnur Jónsson 1931: 84–85). The stanza emphasizes how Óðinn's rhetoric skill enabled the clever theft, a skill that is emphasized as expedient in the preceding stanza (*Hávamál* 103). In the quoted piece and the stanzas following it, Óðinn speaks of his own benefit from strategic speech in his capture of the mead of poetry. In a later stanza, Óðinn is addressed in the third person by a speaker who expresses distance from the verbal trickery of Óðinn (see *Hávamál* 110).

These shifts in deixis and perspective in *Hávamál* may suggest that we face effects similar to those seen in *Völuspá*. The enacted character and oral performer are deictically distinguished and even appear to be in opposition (cf. the *Geyr Garmr*-refrain in *Völuspá R*). But *Hávamál* has long been considered a composite poem (see Evans 1993), and the deictic references in the poem have been taken as belonging to different older sources merged into the present text (in *R*). The relationship between oral performance and literary adaptation (or maladaptation) would be crucial to the study of oral deixis in *Hávamál* and other Eddic poems, for the written versions are (needless to say) always literary adaptations, although in different degrees and ways, as illustrated in the case of *Völuspá*. Although the possible references to performance in *Hávamál* are enigmatic and need further studies (especially the deictic expressions), the examples given above are difficult to see as mutually exclusive, and as evidence for a composite poem. The presence of a double scene, reflected in deixis and other references, are understandable if the text was originally associated with oral performance.¹⁷

Although it may be impossible to date any Eddic poem precisely without presuming too much about the transmission of the text, the written form of many Eddic poems seem to suggest enactment in varying degrees, and hence an origin in oral performance (Gunnell 1995). But literary adaptation is a fact, and parts of Eddic poetry may be the product of the twelfth century and later. The problem is that we seldom know, and that even those who changed or composed Eddic poetry in the late period

17. An interesting theory of the 'I' in *Hávamál* was proposed by Ottar Grønvik (1999, 45–62), who argued that parts of the poem express *unio mystica*, the speaker's ecstatic identification with the god. This explanation bears some resemblance to the theories of the speaker in *Völuspá* being possessed by the spirit of the *vǫlva*, or being in a state of ecstatic trance (see Thorvaldsen 2013: 112).

may have understood the tradition as one of oral performance, and treated it accordingly, as argued in the case of *VǪluspá*. Although it is not possible to map the exact journey of *VǪluspá* from original composition to the writing of the preserved versions, the present work argues that the versions of *VǪluspá* in *H* and *SnE* reflect different degrees of literary adaptation (compared to *R*), even though all versions preserve traces of oral performance. The examples from other poems briefly described above, indicate the relevance of studying how the concept of the expanded scene may affect the reading of Eddic poems generally, especially when it comes to deixis and perspective.

The question of authorship is left out of the present work, although the unknown author of *VǪluspá* has often been the subject of scholarly discussion; for example, both Sigurður Nordal and Ursula Dronke speak of the author and the authorial plan in some length, as it is common to do in Eddic studies. Questions concerning the author are certainly relevant for the understanding of *VǪluspá*, but the idea about *one* creative act of composition is problematic. Eddic poems are generally—like Icelandic family sagas—surrounded by anonymity. Snorri does not name the authors of Eddic poems in *Gylfaginning*, while at the same time identifying several authors of skaldic poetry in *Skáldskaparmál*. This may suggest that Eddic poetry was not seen as the product of single authors, but of a tradition which encompasses shared forms, narratives and knowledge. Authorship in Icelandic family sagas and eddic poetry may be considered ‘distributed’ (Ranković 2007; Thorvaldsen 2012). Still, *VǪluspá* and other Eddic poems are characterized by a unique artfulness, and the original authors may have managed to put their lasting mark on the texts. Although the differences between the versions of *VǪluspá* are substantial, a big part of the text is similar in the complete versions (in *H* and *R*), including phrases and stanzas which are remarkable and memorable. If the poem were composed in the conversion period and transmitted orally for generations until it was committed to writing, the personality and importance of the author would have faded, while the performer and the specifics of performance would remain essential for the interpretation and transmission of the text.

Appendix. References to speaker and audience in Vǫluspá H

The columns *First person references* and *References to audience* include all first and second person references in *Vǫluspá H*. The references to the audience also includes those given in the third person. The column *Third person (vǫlva)* includes third person references to the vǫlva, but excludes the uncertain identification of *Gullveigr/Heiðr* with the mythological vǫlva. Due to the similarities in the shift between first and third person in references to the speaker in *R* and *H*, please refer to Thorvaldsen (2013) for arguments concerning how the *deictic centre* is identified according to these codes:

- ek_A* — the human performer
- ek_B* — the mythological vǫlva
- ek_{AB}* — blend of *ek_A* and *ek_B*

Note also that since the repeated Geyr Garmr-stanza is heavily abbreviated, the references that are implied are given in square brackets.

<i>H</i>	Third person vǫlva	First person references	Deictic centre	References to audience
1		bið ek	<i>ek_A</i>	
			<i>ek_A</i>	allar helgar kindir
			<i>ek_A</i>	mögu heimdallar
			<i>ek_B?</i>	villtu
		ek	<i>ek_B?</i>	
		fram telia	<i>ek_B?</i>	
		ek man	<i>ek_B?</i>	
2		ek man	<i>ek_B</i>	
		mik	<i>ek_B</i>	
		man ek	<i>ek_B</i>	
12		hefi ek talða	<i>ek_{AB}</i>	
14			<i>ek_A</i>	liona kindum
19		ueit ek	<i>ek_A</i>	
24	veit hun		<i>ek_A</i>	
	ser hon		<i>ek_A</i>	
			<i>ek_A</i>	uitu þer
25			<i>ek_A</i>	uitv þer einn
26	man hon		<i>ek_A</i>	
31		se ek	<i>ek_A</i>	

34	sier hon	<i>ek_A</i>
35	ser hon	<i>ek_A</i>
		<i>ek_A</i> vitv þer
36	[sé ek]	<i>ek_A</i>
	[kann ek segja]	<i>ek_A</i>
41		<i>ek_A</i> uitv þer
42	[sé ek]	<i>ek_A</i>
	[kann ek segja]	<i>ek_A</i>
47	[sé ek]	<i>ek_A</i>
	[kann ek segja]	<i>ek_A</i>
51	[sé ek]	<i>ek_A</i>
	[kann ek segja]	<i>ek_A</i>
52	[Se]r hon	<i>ek_A</i>
55		<i>ek_A</i> uítu þer
56		<i>ek_A</i> vitv þer
57	ser hon	<i>ek_A</i>
59	man hon sökkvaz	<i>ek_A</i>

Sammendrag

De tre versjonene av *Vǫluspá* har betydelige ulikheter i referansene til taler og publikum. I 2013 presenterte forfatteren en undersøkelse av slike referanser i *Codex Regius*-versjonen av diktet og argumenterte for at de underlige deiktiske særegenhetene er spor av muntlig fremførelse. Denne artikkelen avslutter undersøkelsen av taler og publikum i *Vǫluspá* ved å gi en detaljert analyse av de andre versjonene av diktet i *Hauksbók* og *Snorra Edda*. Det blir hevdet at de to versjonene representerer høyere grader av litterær tilpasning enn det vi ser i *Codex Regius*-versjonen. *Vǫluspá* er et sjeldent tilfelle der det er mulig å studere tilpasningen av en muntlig kunstform til det skriftlige mediet i detalj. Denne tilpasningen forklares ikke hovedsakelig ut fra kronologisk utvikling, men ut fra ulike litterære formål og ut fra en gradvis svekket forståelse av det muntlige opphavet og den muntlige kunstformen.

Bibliography

- Bugge, Sophus, ed. 1867. *Norræn Fornkvæði: Islandsk Samling Af Folkelige Oldtidsdigte Om Nordens Guder Og Heroer, Almindelig Kaldet Sæmundar Edda Hins Fróða*. Christiania: Malling.
- Detter, F., and R. Heinzel, ed. 1903. *Anmerkungen. Sæmundar Edda Mit Einem Anhang II*. Leipzig: Verlag von Georg Wigand.
- Dronke, Ursula, ed. 1997. *Mythological Poems. The Poetic Edda II*. Oxford: Oxford University Press.
- Evans, D. A. H. 1993. "Hávamál". In: *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, eds. Phillip Pulsiano et al, 272–73. New York and London: Garland Publishing, Inc.
- Finnur Jónsson, ed. 1931. *Edda Snorra Sturlusonar*. København: Gyldendal.
- Gisli Sigurðsson. 2001. "Ein sat hún úti ... Søger Odin viden hos volven i Voluspá – eller fik hun sin viden hos Odin?" *Tradisjon. Tidsskrift for folkloristikk*, 30–31: 3–13.
- Grønvik, Ottar. 1999. *Hávamål: Studier over verkets formelle oppbygning og dets religiøse innhold*. Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi.
- Gunnell, Terry. 1995. *The Origins of Drama in Scandinavia*. Cambridge: Brewer.
- Gunnell, Terry. 2016. "Eddic Performance and Eddic Audiences". In: *A Handbook to Eddic Poetry. Myths and Legends of Early Scandinavia*, eds. Carolyne Larrington, Judy Quinn, and Brittany Schorn, 92–113. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harris, Joseph. 2016. "Eddic Poetry as World Literature. Sophus Bugge Lecture, 2016." *Collegium Medievale* 29: 5–28.
- Johansson, Karl G. 2000. "Völuspá – muntlig och skriftlig tradition. En diskussion om skärningspunkten mellan filologi och litteraturvetenskap." In: *Den fornnordiska texten – I filologisk och litteraturvetenskaplig belysning*, eds. Karl G. Johansson and Lars Lönnroth, 64–82. Gothenburg Old Norse Studies 2. Göteborg: Litteraturvetenskapliga Institutionen, Göteborgs Universitet.
- Jónas Kristjánsson, and Vésteinn Ólason, eds. 2014. *Eddukvæði, vol. I: Goðakvæði*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Larrington, Carolyne, trans. 1996. *The Poetic Edda. Translated with an Introduction and Notes by Carolyne Larrington*. Oxford: Oxford University Press.

- Lönnroth, Lars. [1978] 2008. *Den dubbla scenen. Muntlig diktning från Eddan till ABBA*. Second edition. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Mundal, Else. 1992. “Snorri og Völuspá”. In: *Snorrastefna 25.–27. júlí 1990*, ed. Úlfar Bragason, 180–92. Reykjavík: Stofnun Sigurðar Nordals.
- Mundal, Else. 2008. “Oral or Scribal Variation in Völuspá: A Case Study in Old Norse Poetry.” In: *Oral Art Forms and their Passage into Writing*, eds. Else Mundal, and Jonas Wellendorf, 209–227. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Neckel, Gustav, and Hans Kuhn, eds. 1962. *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. 4th Edition. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Quinn, Judy. 1990. “Völuspá and the Composition of Eddic Verse.” In *Poetry in the Scandinavian Middle Ages*, ed. Teresa Pàroli, 303–20. Spoleto: Presso la sede del Centro studi.
- Ranković, Slavica. 2007. “Who Is Speaking in Traditional Texts? On the Distributed Author of the Sagas of Icelanders and Serbian Epic Poetry”. *New Literary History* 38: 293–307.
- Thorvaldsen, Bernt Ø. 2011. “The Níðingr and the Wolf”. *Viking and Medieval Scandinavia* 7: 171–96.
- Thorvaldsen, Bernt Ø. 2012. “The Eddic Author: On Distributed Creativity in The Lay of Prymr and Skírnir’s Journey”. In: *Modes of Authorship in the Middle Ages*, eds. Slavica Ranković et al., 251–63. Papers in Mediaeval Studies 22. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies.
- Thorvaldsen, Bernt Ø. 2013. “Deictic Traces of Oral Performance in the Codex Regius-Version of Völuspá.” *Maal og Minne*, 2/2013: 97–131.
- Thorvaldsen, Bernt Ø. 2016. “The Dating of Eddic Poetry”. In: *A Handbook to Eddic Poetry. Myths and Legends of Early Scandinavia*, eds. Carolyne Larrington, Judy Quinn, and Brittany Schorn, 72–91. Cambridge: Cambridge University Press.

Bernt Ø. Thorvaldsen
 Universitetet i Sørøst-Norge
 Postboks 235
 NO–3603 Kongsberg
 bernt.thorvaldsen@usn.no

Norsk språkhistorie 2. Praksis. Red.: Britt Mæhlum. Oslo: Novus forlag, 2018. 684 s. ISBN: 978-82-7099-848-7.

Anmeldt av Staffan Fridell

Band två i det stora norska språkhistorieverket fokuserar på språkbruk. Kapitlen är tematiska och skrivna av flera olika författare, så i praktiken är det fråga om en antologi, där de olika bidragen varierar högst sinsemellan med avseende på uppläggning och stil. Det kan ge ett disparat och splittrat intryck i förstone, men kan också ses som en demonstration av bredden i den forskning som ägnats åt norska språket och dess historia. För en svensk recensent ligger det ofta nära till hands att jämföra med svenska förhållanden.

Jan Ragnar Hagland skriver om ”skriftkunne” (*literacy*) i ett språkhistoriskt perspektiv. Språkhistoriker har tidigare ofta syftat till att komma åt det äldre talspråket via det som finns bevarat i skrift, men Hagland framhåller vikten av att studera skriftspråket för dess egen skull. Överdrivet är dock påståendet: ”Fenomen som sjanger, tekst og register, eller stil, er, om ikkje utelukkande, så i svært høg grad skriftspråke fenomen” (s. 33). Stil, dvs. kontextberoende variation, är ett lika relevant och viktigt begrepp för tal som för skrift. Historiskt sett har förstås utvecklingen varit från ett samhälle i huvudsak baserat på muntlighet till ett där skrift spelat en allt större roll. Till exempel gäller att ”tidleg skriftleg utforming av norsk lov har bygt på lovstoff som fanst og var tradert i munnleg form” (s. 35), ett påstående som de flesta forskare väl instämmer i, trots att det funnits andra åsikter. Speciellt för Norge är naturligtvis att norska som skriftspråk så småningom till stor del ger vika för danska med stora konsekvenser för norsk språkhistoria fram till våra dagar. Sammanhörande med detta är att ”litteraturskrivinga dabbar av og etter kvart ebbar heilt ut i løpet av 1300-talet” (s. 35). Intressant är påpekandet att den första tryckta boken på norska kom ut så sent som 1643 – och att det var ”såleis mellomalderens handskriftskultur som rådde i Noreg lenge etter at prentekunsten var teken i bruk elles i vår del av verda” (s. 42).

Kapitlet fortsätter med en översikt över de olika skriftsystem som använts genom tiderna. Till en början runor, där det är lite olyckligt att runformerna \mathfrak{B} och \mathfrak{b} , som praktiskt taget endast förekommer i de äldsta urnordiska inskrifterna, anges som normalformer även för de vikingatida

och medeltida runorna i stället för de helt dominerande B och b. Det spår på folks fördomar om runorna som enbart kantiga bokstäver.

En översikt över olika stilar för handskrift av latinska bokstäver ges liksom några skriftprov på gotisk och nygotisk skrift. I fråga om boktryck påpekar Hagland säkert korrekt att frakturen under 1800-tal och en bit in på 1900-tal var den folkliga skriften som de flesta hade lättast för att läsa och identifiera sig med (och att motsvarande även delvis gällde den nygotiska handstilen).

I detta avsnitt diskuteras också helt kort läs- och skrivkunnigheten i Norge genom tiderna. Hagland är mycket försiktig när det gäller hur många som kunde läsa och skriva runor under vikingatid och tidig medeltid och vill undvika spekulationer om detta. Man hade här kanske ändå väntat sig att något mer kunde sägas utifrån den stora mängden av medeltida runinskrifter från Bergen och Trondheim. Man får trots allt av dessa ett intryck av en ganska utbredd runlitteracitet, som kanske var större än kunskapen och användningen om latinsk skrift bland folk flest under perioden strax efter medeltiden. Kapitlet ger snarast intryck av att skriftligheten ökat långsamt och successivt från äldsta tid till idag ("ein jamt aukande kollektiv tekstformingskompetanse i samfunnet", s. 70), utan någon nedgång efter medeltiden när runorna i stort sett slutade användas.

Hildegunn Otnes beskriver utvecklingen av skrivande i digitala medier. Det har verkligen skett stora förändringar här under de senaste decennierna tack vare teknikutvecklingen. Som hon framhåller har man fått nya verktyg för skrivande, nya skriftgenrer och sist men inte minst Internet med dess intertextualitet och hypertexter. Påståendet (s. 77): "På 2000-tallet skriver nesten alle nordmenn hver dag" ser dock bort från att en stor grupp äldre inte nåtts av digitaliseringen. För ungdomarna har det däremot inneburit en veritabel skriftrevolution, där inte minst de sociala medierna "inviterer til uformell skriving" (s. 84). Dialektbruk har t.ex. fått en stark position i Facebook och SMS i Norge. Författaren hänvisar till forskare som Orthmann (2004) och Baron (2005) som menar att dikotomin skrift-tal (val av modalitet) inte är det väsentliga utan snarare en konsekvens av situationella faktorer. Otnes ger en god översikt över den digitala utvecklingen och dess språkliga konsekvenser. Det ligger i sakens natur att en sådan översikt förmodligen kommer att bli hopp-

löst föråldrad om redan ett par decennier när den tekniska utvecklingen tagit nya banor som vi idag inte ens kan förutse.

Ett inom språkhistoria ovanligt men intressant och mycket lyckat bidrag utgör Agnete Nesses exposé över språket i radio och teve. Hon visar övertygande att det muntliga språket i dessa media haft betydelse för norsk språkutveckling under 1900-talet och senare. Redan från början accepterade NRK att "det språkliga mangfoldet i landet skulle komme til uttrykk i radioen" (s. 96). Först genom ett slags standardspråk med regional fonologi. Men inte minst sportprogrammen bidrog till att så småningom introducera ett ledigare och mindre formellt språk, dock inte utan protester från lyssnare. Särskilt nyhetsuppläsning och väderrapporterna har varit övervakade av vad som i Sverige brukar kallas språkpoliser. För många blev radion det första mötet med dialekter från andra delar av landet och bidrog på så vis till ökad förståelse och acceptans för språklig variation. Vissa dialektdrag undveks dock till en början, som tjockt *l* och palatala konsonanter. Numera har det blivit accepterat att tala dialekt i radio och teve i Norge. Det finns här en tydlig skillnad gentemot Sverige där utvecklingen gått långsammare och där tjockt *l* fortfarande nästan bara hörs hos kvinnliga (varför?) sportjournalister och också då kan orsaka upprördhet. Detta reflekterar förstås den högre statusen dialekter har i Norge, men en kompletterande förklaring är att många svenska dialekter (dalmål, jämtska, väster- och norrbottniska) har varit helt oförståeliga för utomstående och därför obrukbara i riksmidia.

Under rubriken "Uformelt talespråk" (med bidrag av Ingrid Kristine Hasund och Jan Svennevig) samsas artiklar om slang, svärande och pragmatiska partiklar. De två förstnämnda är goda korta pedagogiska elementära introduktioner, som det inte finns mycket att säga om. De nutida trenderna verkar vara likartade i Norge och Sverige med ett starkt inflytande från engelska och ett mindre, nyare men tydligt från invandrarerspråk. Uppsatsen om pragmatiska partiklar är annorlunda upplagd eftersom den utgörs av tre ganska långa och detaljerade fallstudier (*bare, liksom, nå*) på en nivå som kräver en del av läsaren.

Det nästan hundra sidor långa kapitlet "Geografisk og sosial variasjon" (av Ivar Berg, Edith Bugge, Unn Røyneland och Helge Sandøy) är nog det bästa i boken. Det binder samman språkhistoria med dialektologi och sociolingvistik på ett förtjänstfullt sätt. Ivar Berg skildrar tiden fram till 1600. På grund av källäget kan man säga att han har haft den svåraste uppgiften, men löser den mycket bra. Som recensent känner jag mig här

tvungen att extra starkt påpeka detta, eftersom jag kommer att ha några kritiska detaljmärkningar nedan, som alltså inte rubbar det positiva helhetsintrycket.

Viktigt är ställningstagandet att ”dei moderne dialektområda stort sett var etablerte ikring 1600” (s. 165; något som även Helge Sandøy instämmer i: ”at dialektane kring 1600 stort sett hadde same strukturen og særmerka som vi kjenner til frå vår tid”, s. 193).

Berg nämner *u*-omljudet vid kvarstående *u* (som i *øllum*) som något som traditionellt har betraktats som ett tidigt dialektskiljande drag, eftersom texter från Trøndelag och Nordaustlandet inte regelmässigt markerar omljud, men säger att detta ”vitnar nok meir om skriftradisjon enn om dialektskilje, for seinare dialektformer tyder på at dialektane der dette ikkje er markert [...] òg har hatt u-omljud” (s. 168). Att det s.k. yngre *u*-omljudet varit verksamt inte bara på östnorskt område, men till och med även över östnordiskt är säkert riktigt, men det kan ha lett till olika vokalkvaliteteter i olika områden vilket har haft konsekvenser för fonematiseringen i ett längre perspektiv. Man saknar här en hänvisning till Gun Widmark (2010) som särskilt tar upp just norska förhållanden.

I samband med en diskussion om olika utvecklingstempo av dialektskiljande drag sägs att ”dei dialektane som har halde på mykje av det gamle og er konservative i den forstand, kan samstundes ha særprege innovasjonar” (s. 170–171), något som stämmer i hög grad även på svenska dialekter, där svårförståeligheten för utomstående snarare beror på novationer än arkaismer.

Förlängningen av gammalt kort *a* i kortstaviga ord antas av Berg vara senare än övergången av långt *a* till *å* (s. 172), men man har ju i alla fall inom svensk språkhistoria ofta antagit motsatsen och betraktat förlängningen av kort *a* som själva startpunkten för den *push chain* som förändrar de långa bakre vokalernas kvalitet. Om man utgår från att det redan funnits en viss kvalitativ skillnad mellan gammalt kort och långt *a* är det ingen orimlig hypotes.

Ett avsnitt om ”Assimilasjon og differensiasjon” lider tyvärr av den begreppsförvirring kring begreppet *differentiation* som är utbredd bland norska språkhistoriker. *Differentiation* definieras av Berg som ”[d]et motsette av assimilasjon [...], at to ljodar vert meir ulike” (s. 175). Detta borde i stället i linje med internationell lingvistisk terminologi kallas *dissimilation* och *differentiation* borde reserveras för en förklaringsmodell där en språklig förändring i riktning mot uttalsskärpning (*strengthening*,

fortition) sker som en reaktion mot en tendens till uttalsförsvagning (*weakening, lenition*). Den norska (över)användningen av begreppet kan idéhistoriskt spåras tillbaka till tidiga kontakter mellan franska och norska lingvister (se Fridell 2010).

Berg tar ställning mot den mycket tidiga datering av tjockt *l* och retroflexer till 1200-tal som äldre norska språkhistoriker hävdar. I stället antas dessa två visserligen ha ett nära samband men snarare ha uppkommit under 1300-talet. Han menar även, sannolikt riktigt, att tjockt *l* först uppstod av *rð* (s. 179). Ett annat omdebatterat problem i nordisk språkhistoria är uppkomsten av bestämd form av starka femininer av typen *boka*, där Berg stannar för en kombinerad förklaring där både nasalering och analogi från svaga femininer antas ha spelat en roll (s. 183).

Kapitlet fortsätter kronologiskt med tiden från 1600 till 1950, beskriven av Helge Sandøy, där källäget för kunskapen om talat språk blir radikalt bättre. Man får även här en mycket bra översikt över språkutveckling och variation under perioden. Bland mycket annat kan man notera en analys av den historiska utvecklingen av variationen mellan tryckstarka och trycksvaga former av personliga pronomina (s. 201–203), som har tydliga paralleller också i svenska dialekter, där t.ex. en variation i Sydvästsverige mellan tryckstarkt *mek* och trycksvagt *me* i ett stort område har utvecklats så att *me* har generaliserats. Den för en svensk så främmande *sin*-genitiven förklaras utan tvekan av författaren bero på påverkan från lågtyskan (s. 204). Intressant är att novationen har fortsatt att sprida sig under så lång tid, så sent som efter andra världskriget i austlandsk.

På frågan om det funnits social variation i norska språket kring 1600 svarar Sandøy: "Kanskje" (s. 208). Men fortsätter resonemanget i huvudsak skeptiskt och tvivlande (liksom även Berg i stort sett gjort vad gäller den tidigare perioden, s. 186–189).

När Sandøy kommer in något på dialektologins historia i Norge framhåller han insiktsfullt att de äldre "dialektbeskrivingane truleg overser mykje av variasjonen som fanst. Når vi brukar desse kjeldene i jamføringar med beskrivingar av talemålet i dag, står vi dermed i fare for å skape for store tidskontrastar" (s. 213). Tankeväckande är också följande påståenden (s. 231):

Mønsteret for språkbruk viste i ein mellomperiode på 1700- og 1800-talet klare forskjellar etter sosialt stand (eller klasse) og etter situasjon. [—] Fram

BOKMELDING

mot 2000 kom dét mønsteret sterkt på vikande front att. Men variasjonen i norsk tale – som strukturelt sett truleg har minka i landet siste hundreåra – når oss oftare i dag enn før [...]. Ein nordmann i 2000 var altså vant til å høyre meir variasjon enn ein nordmann i 1800 og i 1600.

Edith Bugge tar sig an stadsspråket. Hon iakttar ett intressant mønster (s. 237):

[...] det er systematiske likheter [...] mellom byenes ”gatespråk” fra Tromsø i nord til Kristiania i sør. Gatespråka i byene følger felles språksystematiske forenklingsmønster, og de posisjonerer seg på liknende måte mellom bygdemåla, talemåla til innflytterne og overklassespråket.

Man kan se social variation i stadsspråket från 1600-talets slut och framåt, men efter andra världskriget finns en tendens att överklassvarietet tappar mark till medelklass- eller ”gatespråk”.

Den språkliga variationen i Norge efter andra världskriget fram till idag beskrivs av Unn Røynealand under rubriken ”Utjamning og ny variasjon”. Avsnittet ger en mycket god översikt över utvecklingen och är sociolingvistik när den är som bäst. Hon säger (s. 243):

Dei to mest slående utviklingstendensane i det norske dialektlandskapet dei siste 70 åra er på den eine sida auka aksept for dialektbruk på alle samfunnsområde, og på den andre sida auka dialektnivellering.

I Sverige har nivelleringen som bekant gått ännu längre och det är därför med viss förvåning man som svensk noterar att också ganska utbredda dialektdrag är på väg att försvinna även i stora områden i Norge. Røynealand räknar bland annat upp vokalbalans (”jamvekt”), tjockt *l*, palatalisering (av både alveolarer och velarer) och omljutt presens av starka verb. Lingvistiskt intressant är att nya kompromissformer ibland uppkommer som när i Trøndelag vokalbalans/tilljämning ersätts av apokope och palatiserade alveolarer av retroflexer. På kort sikt kan nivelleringen faktiskt resultera i mer variation: ”Nivelleringa fører til at folk får fleire ulike språklege variantar å velje mellom, og at gamle og nye former lever side om side.” (s. 247).

Kapitlet om namn på drygt hundra sidor är till sin huvuddel skrivet av Inge Særheim, medan personnamn i efterreformatörisk tid behandlas av Kristoffer Kruken. Kapitlet är en god översikt över ämnet och kan

med fördel användas som en introduktion i namnforskning. Særheim tar tydligt avstånd från Theo Vennemanns egendomliga teorier om baskiskt och semitiskt substrat i Västeuropa (inklusive Skandinavien), liksom mot Hans Kuhns tankar om förindoeuropeiska ortnamn. Däremot fastslår han, som de flesta namnforskare väl idag håller med om, att det finns förgermanska, indoeuropeiska ortnamn, framför allt bland namn på öar, fjordar, älvar och sjöar. De konkreta namntolkningarna finns inget att invända mot. Men man kan inte låta bli att undra över att ortnamnelementet *-set* i Norge översätts med ”buplass, tilhaldsstad” (s. 291), medan det rimligen motsvarande svenska *-säter* i svensk onomastik antas ha betydelsen ’skogsäng, utmarksäng’. Här skulle man önska att forskningen kunde komma fram till en enhetligare förklaring eller syntes.

Krukens redogörelse för personnamnsskick efter medeltiden är klassiskt handboksupplagd och invändningsfri. För modern tid slås man åter av kvaliteten i norsk personnamnsstatistik som möjliggör detaljerad analys av namntrender. Kruken påpekar att det efter kriget har funnits ett starkt inflytande från svenskt personnamnsskick, särskilt efter 1990, där många gånger ”eit namn som er populært i Sverige, kjem i aukande bruk her i landet like etter” (s. 359). Man kan tillfoga att denna svenska påverkan även verkar ha drabbat Danmark.

Kapitlet om fackspråksarbete, dvs. språkvård och språkpolitik avseende terminologi, är författat av Johan Myking, Håvard Hjulstad och Sylvi Dysvik. Det är den del av boken som ligger längst från recensentens vetenskapliga erfarenhet och kompetens men det har å andra sidan ineburit att jag har lärt mig mycket genom läsningen. Kapitlet är alltså informativt, om än ibland lite väl faktaspäckat. Mycket handlar idag naturligtvis om att ge alternativ till engelska termer. Ett särskilt avsnitt behandlar arbetet med nynorsk terminologi och oljeindustrins terminologi presenteras i en specialstudie.

Ett kapitel på mer än hundra sidor har rubriken ”Andre språk i Noreg”. Avsnitten om finsk-ugriska språk, lågtyska och engelska är skrivna av Tove Bull, det om latin av Espen Karlsen, det om romani (som även ger en relativt utförlig bild av språkets struktur) av Rolf Theil och det om norskt teckenspråk av Eli Raanes.

Tove Bull argumenterar – i linje med Jurij Kusmenko (2008) – för att samiskan genom språkkontakt utövat ett betydande inflytande på de nordiska språken och att många språkdrag i norska och svenska dialekter beror på denna påverkan. Teorin övertygar inte och förs delvis fram med

krystade och tveksamma argument. Det sägs t.ex. om det stora antalet lånord som man allmänt brukar räkna med från urgermanska och urnordiska till finska och samiska att ”det ikkje alltid er så enkelt å bestemme retninga for eit lån” (s. 434).

En tidigmedeltida runinskrift från Island presenteras utan reservationer som ”ei runeinnskrift på samisk” (s. 432). Bakgrunden är följande: Magnus Olsen och Knut Bergsland skrev 1943 ett arbete som tolkar inskriften i fråga. Den är ristad på en träspade och translittereras av Olsen och Bergsland **boattiatmik · inkialtr̥ · kærpi** där de uppfattar inledningen som ett samiskt ord *boabtiet* ’komma’ och fortsättningen som nordisk: *Mik Ingjaldr gerði* ’Mig gjorde Ingjald’. Men redan 1945 publicerade Carl Marstrand en artikel, där han i stället ger en rimlig norrön tolkning av hela inskriften, som sedan dess har varit den gängse bland runologer. Han läser de första runorna som **boalliatmik Páll liét mik**. Översättningen blir därmed ’Páll lät [göra] mig. Ingjald gjorde [mig].’ Det finns en bild på träspaden i nästa kapitel i detta band av Norsk språkhistorie (s. 541), där det handlar om norska som andraspråk, och där Olsens och Bergslands läsning upprepas men där man tillägger att ”innskriften også er blitt lest som *Páll átti mik. Ingjaldr gerði* ’Pål eide meg. Ingjald gjorde/lagde (meg)’”. Det är oklart varifrån denna variantläsning är hämtad. Marstranders är fortfarande den bästa och den som brukar citeras. Kendra Wilson har senast (2012: 278) betecknat Olsens och Bergslands tolkning som ”highly dubious”. (Hon har även ett eget förslag till tolkning av inskriftens första del: *Búandi at[ti] mik*, som dock är mer problematisk än Marstranders.)

Bland den mängd föregivet samiska substratdrag i norska (och svenska) som räknas upp finns preaspiration, nasalassimilation, ordbetoning på första stavelsen, efterställd bestämd artikel och vokalbalans. Det finns dock goda interna nordiska språkhistoriska förklaringar till alla dessa och det är mycket osannolikt att de – eller de andra företeelserna som nämns i avsnittet – skulle bero på samisk interferens eller substrat. Att det skulle gälla preaspiration har t.ex. grundligt gendrivits av Pétur Helgason (2002). Bull menar (s. 435) att man traditionellt inom språkhistorien har undervärderat språkkontakt som förklaring till språkhistorisk förändring, vilket säkert stämmer, men när den vetenskapsteoretiska pendeln svänger tillbaka går den ofta för långt. I fråga om lågtyskans inflytande och roll när det gäller de stora grammatiska förändringarna i de skandinaviska språken under senmedeltiden ger Bull en

mer nyanserad bild: kontakten med lågtyska kan inte vara enda förklaringen men har bidragit till att påskynda förändringarna (s. 481).

Det avslutande kapitlet handlar om norska som andraspråk och är författat av Finn Aarsæther. Det är en god, elementär översikt men relativt kort och delvis överlappande med föregående kapitel (om andra språk i Norge).

En enkel anmälan som den här kan inte göra rättvisa åt hela bredden och djupet i ett så stort verk av handbokscharaktär. Boken rekommenderas till läsning.

Litteratur

- Baron, Naomi S. 2005. "The Written Turn." *English Language and Linguistics* 9: 359–76.
- Fridell, Staffan. 2010. "Differentiation." I: *Bo 65. Festschrift till Bo Ralph*, red. Kristinn Jóhannesson m.fl. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 39), 26–35. Göteborg.
- Helgason, Pétur. 2002. *Preaspiration in the Nordic Languages. Synchronic and Diachronic Aspects*. Doktorsavh. Stockholm: Stockholms universitet.
- Kusmenko, Jurij. 2008. *Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen. Ein Beitrag zur skandinavischen Sprachgeschichte*. Berlin: Humboldt-Universität.
- Marstrander, Carl J. S. 1945. "To islandske runeinnskripter." *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 13: 295–318.
- Olsen, Magnus och Knut Bergsland. 1943. *Lappisk i en islandsk runeinnskriфт*. Avh. utg. av Det Norske Videnskapsakademi i Oslo. II. Hist.-Filos. klasse 1943: 3. Oslo: Dybwad.
- Orthmann, Claudia. 2004. *Strukturen der Chat-Kommunikation. Konversationsanalytische Untersuchung eines Kinder- und Jugendchats*. Doktorsavh. Berlin: Freie Universität.
- Widmark, Gun. 2010. *Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning*. Del 2. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 81). Uppsala: Uppsala universitet.
- Wilson, Kendra. 2012. "A Putative Sámi Charm on a 12th c. Icelandic Spade. Runic Reception, Magic and Contacts." I: *Finno-Ugric Folklore, Myth and Cultural Identity. Proceedings of the Fifth International*

Symposium, University of Groningen, June 7–9 2011, eds. Cornelius Hasselblatt and Adriaan van der Hoeven. (*Studia Fenno-Ugrica Groningana*. 7), 267–81. Maastricht: Shaaker.

Staffan Fridell
S:t Olofsgatan 1 A
SE-75310 Uppsala
staffrid@yahoo.com

Wagener, Terje: *The History of Nordic Relative Clauses*. (Trends in Linguistics 304.) Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2017. 412 sidor. ISBN 978-3-11-049557-7.

Anmäld av David Håkansson

Den relativa satsfogningen utgör ett klassiskt studieobjekt inom språk-historisk forskning, och till raden av tidigare nordistiska undersökningar (bl.a. Klockhoff 1884, Wenning 1941, Lindblad 1943 och Stroh-Wollin 1997) kan nu läggas ytterligare ett viktigt bidrag: Terje Wagensers *The History of Nordic Relative Clauses*. Verket utgör en omarbetad utgåva av doktorsavhandlingen "The history of Norwegian relative clauses" som Wagener försvarade vid Universitetet i Oslo i februari 2014. Själva utgångspunkten för studien bildar relativsatskonstruktionerna i de nordiska fornspråken (främst fornvästnordiska), och därefter diskuteras relativsatsernas senare historia mot bakgrund av i första hand norska och i andra hand danska data. Vissa utblickar görs också mot det svenska språkområdet medan utvecklingen i isländska inte behandlas.

The History of Nordic Relative Clauses består av sammanlagt 18 kapitel som fördelar sig på två klart skilda delar: en synkronisk och en diakronisk. Egentligen är det nog inte omöjligt att urskilja ytterligare en del: en mer inledande och allmän. I den första delen – den synkroniska som huvudsakligen ägnas åt relativsatser i de nordiska språkens äldre skeden – återfinns nämligen också ett resonemang om hur relativsatser avgränsas och definieras (kapitel 2) samt en mer renodlat teoretisk diskussion där författaren behandlar satsvärldiga modifierare utifrån den generativa grammatikens ram (kapitel 3). Dessa två kapitel är förstås av intresse även i ett bredare sammanhang och hade enligt min mening med fördel kunnat bilda en egen del tillsammans med de inledande resonemangen i introduktionen (som nu saknar kapitelnummer).

I den första delen ges i ett mycket kort kapitel 4 (5 sidor) en översikt över relativsatsernas struktur i ett historiskt perspektiv. Även om sök-ljuset i denna översikt riktas mot fornvästnordiska är förstås resonemangen många gånger tillämpliga även på de övriga nordiska fornspråken, vilket författaren också framhåller. Därefter blir dock framställningen mer renodlat inriktad på fornvästnordiska förhållanden, även om det måste framhållas att även data från de andra nordiska språken, då främst danska, ibland dras in i bilden. Lejonparten av den första delen

ägnas åt relativkomplexet med särskilt fokus på fornvästnordiska *sá* (kapitel 5). I det följande kapitlet dryftas frågan huruvida *sá* ska betraktas som ett relativt pronomen, och författaren – som argumenterar för att så inte är fallet – anknyter härigenom till tidigare diskussioner av denna fråga. Vidare behandlas i kapitel 7 fria (eller appositionella) relativsatser, och författaren diskuterar här bl.a. huruvida denna satstyp överhuvudtaget förekom i de nordiska fornspråken. I två förhållandevis korta kapitel behandlas i del 1 avslutningsvis relativsatser med lokal (kapitel 8) respektive temporal betydelse (kapitel 9).

I den andra delen – den diakroniska – behandlas dels olika typer av relativsatsinledare, dels relativsatser utan inledare. Vad beträffar relativsatsinledare diskuteras bl.a. pronomen som *hvilkin*, *huar* och *huat* (kapitel 11), och författaren återkommer här till flera av de frågor som behandlades i kapitel 7, främst frågan om fria relativsatser. I ett kort kapitel 12 behandlas – något mindre ingående – *then* som relativsatsinledare i norskan, innan perspektivet vidgas till en diskussion av relativa subjunktioner i ett mer jämförande nordiskt perspektiv. De resterande kapitlen i del 2 ägnas (med undantag från den avslutande sammanfattningen) alla åt oinledda relativsatser. Med tanke på att sådana konstruktioner har fått förhållandevis liten uppmärksamhet tidigare utgör författarens behandling av dessa från ett flertal olika synvinklar ett välkommet tillskott.

Som jag redan har berört spelar norska och danska relativsatser den mest framträdande rollen i studien, och avgjort störst uppmärksamhet riktas mot data från norska texter. Det blir tydligt redan i del 1 där författaren redovisar sina studier av relativsatser från 1200- och 1300-talen. Empiriskt bygger denna del på studier av fornvästnordiska och forndanska texter. De fornvästnordiska texterna är *Konungs skuggsjá*, *Gamalnorsk homiliebook*, *Óláfs saga ins helga*, *Laxdæla saga* samt två kristenrättsliga texter (AM 68 4° samt AM 78 4°). Författaren har också inkluderat det fåtal av västnordiska inskrifter som finns tillgängliga via *Sammordisk runtextdatabas*. De forndanska texterna utgörs båda av lagtexter: *Eriks sællandske lov* samt *Jyske lov*. Det forndanska materialet är visserligen mer begränsat, men det går inte att friskriva sig helt från intrycket att detta också behandlas något styvmoderligt i resultatredovisningen. Över 50 sidor ägnas t.ex. åt relativkomplexet i fornvästnordiska medan de forndanska resultaten redovisas på 10 sidor – dessutom inte i ett eget kapitel utan som en del av kapitel 5: "Referential properties of Old Norse relative complexes". Författaren anger i inledningen till verket

att det danska materialet har tillkommit i samband med revideringen av avhandlingen, och det framstår inte alltid i mitt tycke som så väl integrerat i helheten. Och den som vill veta något om fornsvenska förhållanden – inte orimligt med tanke på bokens titel – finner ofta bara hänvisningar till tidigare undersökningar eller handboks litteratur. Samma obalans återkommer i del 2 där relativsatserna behandlas i ett diakroniskt perspektiv. Författaren arbetar här med primärdata från *Diplomatarium Norvegicum* medan danska och svenska data i regel hämtas från sekundärkällor. Titeln på verket motsvarar därmed inte helt det faktiska innehållet. Givet att mycket av den tidigare nordistiska forskningen om relativsatser har behandlat svenska data framstår inte författarens prioritering som oskälig, men genom en underrubrik hade framställningens fokus tydligare kunnat klargöras. Tyvärr finns det också en viss glidning i syftesformuleringen. På första sidan anges att syftet med *The History of Nordic Relative Clauses* att ge ”a diachronic analysis of the relative clause construction and its various aspects in the Nordic languages, with a special emphasis on Norwegian and (to a somewhat lesser extent) Danish”, samtidigt som det i bokens avslutning framhålls att också svenska relativsatser har varit en del av syftet: ”The aim of this book has been to present and analyse the evolution of relative clauses throughout the recorded history of the Nordic languages, with the emphasis on Norwegian followed by Danish and Swedish (in that order)” (s. 394). Helt klart är den första syftesformuleringen mer överensstämmande med bokens faktiska innehåll.

Viktiga ledtrådar till vår förståelse av den relativa satsfögoningen kan ofta hämtas från talspråket eftersom dialekternas relativkonstruktioner gärna skiljer sig från motsvarande konstruktioner i standardspråket. Talspråksdata får dock ingen särskild uppmärksamhet i *The History of Nordic Relative Clauses*. Wagener konstaterar istället att ”Norwegian dialects [...] differ very little, or not at all, from Standard Norwegian” (s. 395). Eftersom tidsperspektivet genomgående är så långt i studien är det väl på sätt och vis begripligt att frågan om eventuella skillnader mellan dialekt och standardspråk inte kan ges något större utrymme, men i ett fall tror jag dock att talspråksdata hade kunnat tillföra en ytterligare dimension åt framställningen. Det gäller de oinledda relativsatserna som ägnas omfattande utrymme i del 2. I de danska ömålen och i sydsvenskt talspråk kan (eller i alla fall kunde tidigare) relativsatser vara oinledda på ett sätt som saknar motsvarighet i standardspråken (se vidare Ejskjær 1964; Håkansson 2012). Nu nöjer sig Wagener med att konstatera att oinledda rela-

tivsatsen inte förekommer i de moderna nordiska språken ”with the possible exception of certain Swedish and Danish dialects” (s. 401). Det är synd att perspektivet just på denna punkt begränsas med tanke på den rika diskussion av oinledda relativsatsen i de nordiska språken som i övrigt återfinns i bokens kapitel 14–17.

Syftet med *The History of Nordic Relative Clauses* är brett, och det finns inget direkt övergripande forskningsproblem som bildar underlag för undersökningen. De teoretiska inslagen är med undantag av de mer generella resonemangen i kapitel 2 och 3 inte heller påfallande. Den breda ansatsen gör vidare att innehållet bitvis kan upplevas som något spretigt och som läsare kan man ibland sakna en röd tråd i framställningen, men det ska sägas att angreppssättet samtidigt bidrar till att teckna en mer heltäckande bild. Och när man tränger djupare in i resonemangen blir det också tydligt att vi knappast har att göra med en explorativ undersökning. Författaren knyter väl an till den tidigare forskningen på området och tar tydligt avstamp mot tidigare studier för att driva argumentationen framåt. Exemplifieringen är också mycket generös, vilket definitivt är en styrka i sammanhanget. Ibland kunde man dock önska att författaren tydligare hade utnyttjat de rika datamängderna till att föra resonemang av mer generell art. Det gäller inte minst det korta avslutande kapitlet som i mångt och mycket bara blir en sammanfattning utan några direkt övergripande ansatser. Jag hade exempelvis gärna sett en diskussion av språkförändring utifrån ett mer principiellt perspektiv. Utan tvekan hade resultaten kunnat utnyttjas för att belysa sådana frågeställningar. Det gäller t.ex. de externa faktorernas roll i språkförändringsprocessen (som aktualiseras i samband med den plötsliga ökningen av oinledda relativsatsen). Också i andra sammanhang hade det varit möjligt att med utgångspunkt från de mer konkreta diskussionerna föra resonemanget i en mer generell riktning.

Sammanfattningsvis ska sägas att Terje Wagener med *The History of Nordic Relative Clauses* har givit ett viktigt bidrag till vår kunskap om relativ satsfogning i de nordiska språkens äldre skeden. Undersökningen har avkastat en stor mängd resultat som kommer att bilda naturliga utgångspunkter för vidare studier av relativsatsen både i de nordiska språken och i det vidare sammanhanget.

Litteratur

- Ejskjær, Inger. 1964. "Nogle ejendommeligheder ved relativkonstruktioner i danske øsmål og i skånsk." *Acta Philologica Scandinavica* 26: 109–152.
- Håkansson, David. 2012. "Relativkomplex eller pseudosamordning? Om relativsatsliknande konstruktioner utan *som* i sydsvenskt talspråk." *Språk & stil* 22:2: 62–92.
- Klockhoff, Oskar. 1884. *Relativsatsen i den äldre fornsvenskan*. Karlstad.
- Lindblad, Gustaf. 1943. *Relativ satsfogning i de nordiska fornspråken*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A. 1.) Lund: Lunds universitet.
- Stroh-Wollin, Ulla. 1997. "Framväxten av obligatoriska *som*." I: *Studier i svensk språkhistoria 4*, red. Patrik Åström, 171–178. Stockholm: Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet.
- Wenning, Alf. 1941. *Relativ satsfogning i fornsvenskan*. Lund: Lindstedts.

David Håkansson
Institutionen för nordiska språk
Uppsala universitet
Box 527
SE-751 20 UPPSALA
david.hakansson@nordiska.uu.se

Referat fra årsmøte i Bymålslaget

torsdag 14. februar 2019

Til stede: Arne Torp, Hans-Olav Enger, Jon Gunnar Jørgensen, Lars Vikør, Kjersti Wictorsen Kola, Anu Laanemets, Ragnhild Eik og Andreas D. Haraldsrud.

Møtet begynte 18:00 og blei leda av Andreas D. Haraldsrud

Sak 1. Godkjenning av innkalling og dagsorden

Haraldsrud delte ut dagsorden. Innkalling og dagsorden blei godkjent med én merknad. Det var uheldig at møtet blei flytta siden innkallinga kun står trykt i høstnummeret til Maal og Minne.

Sak 2. Årsrapport for 2018

Haraldsrud leste opp og kommenterte årsrapporten, som blei godkjent.

Sak 3. Regnskap for 2018

Haraldsrud leste opp og kommenterte regnskapet. Økonomien i laget er relativt stabil, men vi ender opp med litt underskudd pga. nettsider og domene. Regnskapet blei godkjent.

Sak 4. Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne

Redaktørene for de to numrene i 2018 har vært Hans-Olav Enger og Ingvil Brügger Budal. Jon Gunnar Jørgensen var også redaktør for vårnummeret, men gikk av som redaktør etter dette. Enger gjorde rede for arbeidet med Maal og Minne i 2018. Tilgangen på stoff er fortsatt god. Rapporten blei godkjent av årsmøtet.

Sak 5. Innkomne saker

Det var ingen innkomne saker.

Sak 6. Drøfting av virksomheten i tida framover

Nettsider

Innholdet på nettsidene kan med fordel utvides litt, spesielt historikken til laget og Maal og Minne. Innhold og abonnementsbetingelser bør også samkjøres med Novus. Dessuten må nettsidene oppdateres i Google slik at de blir vist når en søker på Bymålslaget eller Maal og Minne. Styreleder skal se på dette.

Boklageret

Boklageret er foreløpig trygt innelåst i kjelleren på P.A. Munchs hus ved UiO. Vikør påpekte at bokkasser med *Reiseminner* og *Haandbog i dansk-norsk Sproglære* står i lagerlokaler ved Universitetet i Bergen etter flyttinga av sakene til Norsk Ordbok.

Lover

Forslag til lovendringer blei gjennomgått. Styreleder sender de reviderte lovene rundt til styret slik at de kan bli endelig vedtatt.

Sak 7. Valg

Haraldsrud la fram valgkomiteens forslag til styre for 2019. Årsmøtet godkjente forslaget enstemmig. Disse blei dermed valgt:

Leder og kasserer: Andreas Drolsum Haraldsrud

Nestleder: Arne Torp

Styremedlemmer: Kjersti Wictorsen Kola, Urd Vindenes og Anu Laanemets.

Varamedlemmer: Frøydis Hertzberg

Revisor: Botolv Helleland

Valgkomite: Styret

Møtet slutta klokka 19:20

Referent: Andreas Drolsum Haraldsrud

Lover for Bymålslaget

Vedtatt på årsmøtet for 2018

- §1 Bymålslaget har til hovedoppgave å fremme kjennskapet til norsk og nordisk mål, spesielt bymål og bokmål.
- §2 Laget utgir tidsskriftet Maal og Minne: Tidsskriftet har til formål å bringe bidrag til belysning av bl.a. nordiske språk og nordiske språkminner av enhver art, middelalderlitteratur, norske stedsnavn og folkeminner. Redaktør(er) tilsettes av styret i samråd med fratredende redaktør(er).
- §3 Medlemmer av Bymålslaget er alle de personer som abonnerer på Maal og Minne. For å oppnå stemmerett på årsmøtet må en ha abonnert på og betalt årspenger for Maal og Minne i det året som årsmøtet holdes for.
- §4 Bymålslaget har et styre på fem medlemmer. Medlemmene velges av årsmøtet. Årsmøtet velger dessuten ett varamedlem og én revisor. Årsmøtet velger styrets leder, mens styret sjøl velger nestleder og kasserer. Lederen fungerer som sekretær i laget. Valget gjelder for ett år. Styret er beslutningsdyktig når tre medlemmer er til stede.
- §5 Årsmøte skal holdes hvert år innen utgangen av april måned og kunngjøres i høstnummeret til Maal og Minne. Styret legger fram årsmelding og regnskaper. Framlegg til saker som skal forelegges på årsmøtet, må være sendt lederen minst tre uker før møtedagen.
- §6 Ekstraordinært årsmøte skal holdes etter vedtak på ordinært årsmøte eller når to styremedlemmer eller femti medlemmer krever det. Kunngjøringa publiseres på lagets hjemmeside minst fire uker før møtet. Saker som skal behandles, skal kunngjøres for alle medlemmer i god tid før møtet. Andre saker kan ikke behandles.
- §7 Bymålslagets lover kan endres på vanlig årsmøte ved to tredels flertall. Forslag til lovendringer må stå på sakslista til årsmøtet.

§8 Oppløsning av Bymålslaget krever to tredels flertall på to vanlige årsmøter etter hverandre. Dersom oppløsning blir vedtatt, skal det departementet som har ansvar for kultur, ta vare på lagets eiendom og rettigheter. Dersom det innen ti år etter oppløsningen blir opprettet en ny organisasjon som i hovedtrekk viderefører Bymålslagets formål, avgjør departementet om det nye laget får overta det eldre lagets eiendom og rettigheter. Etter tiårsfristen rår departementet fritt over det oppløste lagets eiendom og rettigheter.

Mottatt litteratur

- Maria Löfdahl 2018: *Ortnamnen i Sotenäs härad 1: Bebyggelsenamn*. (Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län XIV). Göteborg: Institutet för språk- och folkminnen. 164s. ISBN 978-91-86959-44-9.
- Lars S. Vikør 2018: *Nynorske nedslag. Ei artikkelsamling*. Oslo: Novus. 307 s. ISBN 978-82-8390-006-4.
- Peter Trudgill. 2018. 'Norwegian as a normal language' and other studies in *Scandinavian linguistics*. Studia Nordica 7. Oslo: Novus. 262 s.
- Namn och bygd: Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning*. Årg. 106. 2018.
- Kåre Hoel: *Bustadnavn i Østfold 17: Råde*. Utg. Tom Schmidt. Oslo: Novus. 2018. ISBN 978-82-7099-911-8.
- Theodericus: De antiquitate regum Norwagiensium: On the Old Norwegian Kings*. Edited with translation and commentary by Egil Kraggerud. Oslo: Novus. 2018. ISBN 978-82-7099-915-6.